T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ANABİLİM DALI
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ: 1927-1947

Taleh HUSEYNOV

Danışman
Doç. Dr. Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA

2025

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	: TALEH HUSEYNOV
Öğrenci No	: 2023801023
Tez Başlığı	: Türk-Amerikan İlişkileri:1927-1947
Savunma Tarihi	: 28/08/2025
Danışmanı	: Doç.Dr.Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Doç.Dr.Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Dr.Öğr.Üyesi Yakup ÖZTÜRK	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç.Dr.Murat ERDEM	-Ege Üniversitesi	.....

TALEH HUSEYNOV tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türk-Amerikan İlişkileri: 1927-1947” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
28.8.2025
Taleh HUSEYNOV
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türk-Amerikan İlişkileri: 1927-1947

Taleh HUSEYNOV

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı

Stratejik Araştırmalar Programı

Türk-Amerikan ilişkileri, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e uzanan süreçte siyasi, ekonomik ve stratejik dinamiklerle şekillenmiştir. Bu çalışma 1927-1947 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkileri tarihsel ve diplomatik perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması üzerinden yürütülen araştırmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında resmi ilişkilerin başladığı 1830 yılı ile diplomatik ilişkilerin kesildiği 1917 yılına kadar olan süreç ele alınmıştır. İkinci Bölümde diplomatik ilişkilerin kesildiği 1917 yılı ve yeniden başladığı 1927 yılları arasında yaşananlar ve 1927 yılı ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1939 yılına kadarki gelişmeler incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise 1939-1947 yılları arasındaki ikili ilişkileri kapsamaktadır. Çalışmada 1927 ve 1947 yılları arasındaki iki ülke arasındaki ilişkilere odaklanılmasının nedeni söz konusu dönemin Türkiye Cumhuriyeti açısından dış politikada çok taraflı açılımların şekillendiği bir evreye denk gelmesidir. 1927 yılı, Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye ile ABD arasında resmi dostluk ilişkilerinin yeniden kurulduğu yılı temsil ederken 1947 yılı Truman Doktrini özelinde Türk-Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş ekseninde yeni bir döneme girdiği tarihi eşiği ifade etmektedir. Tezde, bu iki tarih arasında gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler; diplomatik yazışmalar, arşiv belgeleri ve dönemin basın organları ışığında analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Osmanlı Devleti, Türk-Amerikan İlişkileri.

ABSTRACT

Master's Thesis

Turkish-American Relations: 1927-1947

Taleh HUSEYNOV

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Strategic Research

Strategic Research Program

Turkish-American relations have been shaped by political, economic, and strategic dynamics throughout the period spanning from the Ottoman State to the Republic. This thesis aims to examine the relations between the two countries between 1927 and 1947 from a historical and diplomatic perspective. The first part of the study, conducted through a literature review, covers the process from 1830, when official relations between the Ottoman Empire and the United States began, to 1917, when diplomatic relations were cut off. The second part examines the events that took place between 1917, when diplomatic relations were cut off, and 1927, when they were reestablished, as well as developments between 1927 and 1939, the beginning of World War II. The third part covers bilateral relations between 1939 and 1947.

The reason for focusing on the relations between the two countries between 1927 and 1947 is that this period coincided with a phase in which Turkey's foreign policy was shaped by multilateral initiatives. The year 1927 represents the reestablishment of official friendly relations between Turkey and the US following the Treaty of Lausanne, while 1947 marks the historical threshold at which Turkish-American relations entered a new era within the Cold War axis, particularly with the Truman Doctrine. This thesis analyzes the political, economic, and cultural relations that developed between these two dates, considering diplomatic correspondence, archival documents, and press of the period.

Keywords: Turkey, US, Ottoman State, Turkish-American Relations

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ: 1927-1947

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR viii

TABLOLAR LİSTESİ ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ – ABD İLİŞKİLERİ (1830-1917)

1.1. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ İLK TEMASLAR 4

1.2. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDA RESMİ İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI 11

1.3. ABD'NİN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE EĞİTİM KURUMLARI 15

1.4. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER 20

1.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ İLİŞKİLER 23

İKİNCİ BÖLÜM

1917-1939 YILLARI ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE ABD DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİ 26

2.2. WİLSON İLKELERİ'NİN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE PARİS BARIŞ KONFERANSI 28

2.3. LOZAN ANTLAŞMASI VE ABD'NİN TUTUMU 32

2.4. TÜRKİYE-ABD DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TESİSİ 35

2.5. CHESTER DEMİRYOLU PROJESİ 40

2.6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ERKEN DÖNEMİNDE ABD OKULLARI 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1939-1947 YILLARI ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

3.1. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI 47

3.2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ 49

3.3. II DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI 57

3.3.1. Türkiye'nin Batı ile Yakınlaşması ve Sovyet Tehdidi 58

3.4. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ 60

3.4.1. USS Missouri'nin İstanbul Ziyareti 61

3.4.2. Truman Doktrini 64

SONUÇ 69

KAYNAKÇA 72

KISALTMALAR

AACS	Ordular Arası İletişim Sistemi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CIA	Merkezî İstihbarat Teşkilatı
IMF	Uluslararası Para Fonu
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OSS	Stratejik Hizmetler Ofisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPC	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya Sattığı Malların Toplam İhracat İçindeki Payı (yüzde paylar olarak). s.21

Tablo 2: Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne Sattığı Malların Toplam İthalat İçindeki Payı s.21

Tablo 3: Osmanlı-Amerika Ticareti (Dolar olarak) s.22

GİRİŞ

Türk-Amerikan ilişkileri, Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşundan Soğuk Savaş'a uzanan dinamik bir süreç izlemiştir. İlk resmi temaslar, 1830 Ticaret ve Dostluk Antlaşması ile başlamış, sonrasındaki ticari iş birlikleri ve Amerikan misyonerlerinin eğitim faaliyetleri, iki ülke arasında kültürel ve ekonomik bir köprü oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakı nedeniyle kesintiye uğrayan ilişkiler, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Lozan Antlaşması (1923) çerçevesinde yeniden şekillendirilmeye çalışılmış, ancak ABD'nin antlaşmayı onaylamaması diplomatik gerilimlere yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikası, Sovyet tehdidine karşı Batı ile stratejik yakınlaşmayı gerekli kılmış, 1947'de ilan edilen Truman Doktrini ise Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki konumunu şekillendirmiştir.

1927-1947 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak dış politikasını şekillendirdiği ve bu sürecin Soğuk Savaş'ın erken evrelerine uzandığı kritik bir zaman dilimidir. Çalışma, Türk-Amerikan ilişkilerinin bu süreçteki dönüşümünü, karşılıklı çıkarların kesiştiği alanları ve yaşanan gerilimleri ele alarak, Türkiye'nin dış politika dinamiklerini anlama açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın ABD tarafından onaylanmama süreci, misyoner okullarının kültürel etkisi ve Truman Doktrini ile şekillenen stratejik iş birliği gibi konulara bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu tez, 1927-1947 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarını kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İki ülke arasındaki etkileşimler, Lozan Antlaşması sonrasında yeniden yapılandırılan diplomatik bağlar, Chester Demiryolu Projesi gibi ekonomik iş birliği girişimleri, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikası ve Sovyet tehdidine karşı Batı ile geliştirilen stratejik ortaklık süreçleri üzerinden analiz edilmektedir. Çalışma, bu dönemde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin modernleşme sürecine ve uluslararası sistemdeki konumuna olan etkisini anlamaya odaklanmaktadır.

Bu tez çalışması, 1927-1947 dönemini Türk-Amerikan ilişkilerini nitel veri analizi yöntemiyle incelemek üzere kapsamlı bir literatür taramasına dayanmaktadır.

Önceden belirlenmiş anahtar kelimeler kullanılarak akademik veri tabanları taranmıştır. İncelemeye dahil edilme ölçütleri, çalışmanın odak dönemiyle doğrudan ilgili, özgün analiz içeren veya resmî antlaşma metinlerini yorumlayan yayınlar olarak belirlenmiştir. Toplanan çalışmalar, "diplomatik antlaşmalar", "ekonomik yardımlar" ve "kültürel diplomasi" gibi temalar etrafında kodlanmış; dönemsel aralıklara (1830–1917, 1917–1939, 1939–1947) göre kronolojik bir çerçevede içerik analizi tekniğiyle sentezlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı-ABD ilişkilerinin temelleri incelenmektedir. 1830 Ticaret ve Dostluk Antlaşması'nın imzalanma süreci, Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki eğitim kurumları üzerindeki etkisi ve on dokuzuncu yüzyıl ticari ilişkilerinin dinamikleri detaylandırılmıştır. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan diplomatik krizler ve ABD'nin Osmanlı ile ilişkilerini askıya almasının arka planı analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden inşası ele alınmaktadır. Lozan Antlaşması'nın ABD tarafından onaylanmama nedenleri, başarısızlıkla sonuçlanan Chester Demiryolu Projesi girişimi ve misyoner okullarının Cumhuriyet dönemindeki dönüşüm süreci irdelenmiştir. Bu bölümde, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi sorunların nasıl ele alındığı ve yönetildiği üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölüm, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikasına odaklanmaktadır. ABD'nin Lend-Lease Programı kapsamında sağladığı askeri destek, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı Batı ile kurduğu denge politikası ve 1945'e doğru değişen jeopolitik önemi analiz edilmiştir. Bu kısımda, savaşın Türkiye'nin uluslararası konumuna etkisi ve ABD ile ilişkilerin stratejik bir boyut kazanma süreci vurgulanmaktadır. 1945-1947 arasındaki dönemde Türk-Amerikan iş birliğinin güçlenmesi ele alınmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Doğu Anadolu'ya yönelik talepleri, ABD donanmasının İstanbul ziyareti ve Truman Doktrininin ilanı gibi gelişmeler, Türkiye'nin Batı Blok'una dahil olma sürecini hızlandıran faktörler olarak incelenmiştir. Bu bölüm, Soğuk Savaş'ın erken döneminde şekillenen stratejik ortaklığın temellerini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, 1927-1947 dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini bütüncül bir perspektifle inceleyerek literatürdeki tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Chester Demiryolu Projesi'nin başarısızlığına yol açan uluslararası dinamikler, ABD'nin Lozan Antlaşması'na yönelik politik tutumunun arka planı ve II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlık politikasını şekillendiren iç/dış faktörler gibi görece sınırlı çalışılan konular, bu konuda yazılan makaleler, tezler ve raporlar ışığında ele alınmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet döneminde misyoner okullarının geçirdiği dönüşüm ile 1945 sonrası Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin geliştirdiği stratejiler, Batı ile yakınlaşma sürecinin farklı boyutlarını anlamaya yönelik analizler sunularak tartışmaya açılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ – ABD İLİŞKİLERİ (1830-1917)

1.1. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ İLK TEMASLAR

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasındaki ilk resmi temaslar on sekizinci yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Bu dönemde, ABD, 1783 Paris Antlaşması ile sona eren Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından yeni bir ulus olarak ortaya çıkmış ve uluslararası ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti ise gerileme dönemi olarak bilinen bir süreci yaşamaktadır (Köprülü, 1987). "İki ülkenin yaklaşık resmî iki yüz yıllık ilişkisi boyunca ABD, Türkiye ve çevre coğrafyası ile hep ilgili olmuş, bölgesel konular ikili ilişkileri etkilemiştir" (Çoban Döşkaya, 2021: 778).

ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki ticari erişimini genişletme çabası, Avrupa kapitalizminin bölgeye yayılması sonucu ortaya çıkan Osmanlı pazarındaki "büyük ticaret hacminden" ekonomik avantajlar sağlama arzusundan kaynaklanmaktaydı (Köse, 2011: 148). ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı bu ilgisi askeri, kültürel ve eğitim de dahil olmak üzere çeşitli boyutları kapsayan, zaman içinde gelişecek bir ilişkinin başlangıcını işaret ediyordu (Parlak, 2019). Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişki kurmanın stratejik önemini kabul ederek bu bağlantılara olumlu yaklaşmaktaydı. Bu strateji, Osmanlı Devleti'nin Avrupa güçlerini, özellikle de bölgede önemli bir etkiye sahip olan İngiltere ve Fransa'yı dengeleme isteğinden kaynaklanıyordu (Mordoğan, 2010).

Çağrı Erhan Amerikan ticaretinin Osmanlı topraklarında gelişmesini şu şekilde aktarmaktadır:

> *Amerikan ticaretinin Osmanlı topraklarında başlaması, Amerikan Devrimi'nden hemen sonra, Kolonilerin doğrudan ticaretini yasaklayan Ticaret ve Seyrüsefer Yasaları'nın kaldırılmasıyla gerçekleşti. Daha 1785'te, Bostonlu bir tüccarın "satılık birkaç fıçı İzmir üzümü" ilanı vermesi, bu erken dönem ticari ilişkilerin kanıtı niteliğindedir. 1786'da bir Amerikan ticaret gemisinin İstanbul'u ziyaret ettiği ve 1803'te İzmir'deki İngiliz Konsolosu'nun, Bengal'den kargo getiren ilk Amerikan gemisinin gelişini rapor ettiği bilinmektedir* (2000: 79).

Amerikan başkanı Thomas Jefferson'un William Steward'ı İzmir Amerikan Konsolosu olarak atadığı dönemde, Steward 1803'te Dışişleri Bakanı James

Madison'a gönderdiği raporda, İzmir limanının ticari potansiyelini övgüyle şöyle vurgulamıştır:

> *Smyrna'ya (İzmir) yapılan en önemli ithalatlar Doğu ve Batı Hindistan şekerleri, Mocha, Java ve Batı Hindistan kahveleri, her türden çivit (indigo), karabiber, yenibahar ve karanfildir. Smyrna tüccarı bu malları Avrupa'dan satın aldığına göre, Amerikalıların bu ürünleri doğrudan Smyrna'ya göndermeleri durumunda kazançlarını ne kadar arttıracağı ortadadır, Türkiye ve Mısır'ın ürünleri arasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç tüketimi ya da yurtdışı seferleri için oldukça uygun olan pek çok ürün vardır; Tokat'ın kırmızı bakırı, afyon ve Rusya demir çubukları Hindistan'a gönderilebilir. Smyrna meyveleri Amerika Birleşik Devletleri'nde oldukça iyi bilinir; özellikle incir ve kuru üzümler* (Madison'dan aktaran Turgay, 1982: 193-194).

James Madison'ın belirttiği üzere ABD, Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Ancak Garp Ocakları sorunlarından dolayı Amerikan gemileri "Osmanlı limanlarıyla ticaret yapamamış" ve bu sorun on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etmiştir (Erhan, 2000: 80).

1784 yılında Amerikan Kongresi Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere çeşitli uluslarla "ticaret ve dostluk anlaşmalarını" müzakere etmek üzere görevlendirmiştir. Bu girişim kısmen, Amerikan tüccarlarının Cezayirli korsanların saldırılarına karşı savunmasız oldukları Akdeniz'de karşılaştıkları zorluklardan kaynaklanmaktadır. Bu korsanlar, Osmanlı Sultanının tebaası olarak kabul edildiğinden Amerikan gemilerinin güvenliği ve serbest geçişin sağlanması için Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler gerekmekteydi (Köprülü, 1987). İki ulus arasındaki ilk temaslar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Akdeniz'deki ticaret gemileri için güvenli geçiş sağlama ihtiyacından dolayı kurulmuştur. Bu gereksinim, Osmanlı Devleti'nin himayesinde faaliyet gösteren Cezayirli korsanların iki Amerikan gemisini ele geçirmesiyle gündeme gelmiştir. Söz konusu olay, Amerika Birleşik Devletleri'ni diplomatik anlaşmaları hızlandırmaya sevk ederek, Cezayir, Trablus ve Tunus gibi Osmanlı egemenliği altındaki Kuzey Afrika topraklarıyla anlaşmalar yapmaya zorlamıştır (Durmuş, 2011).

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik temaslar henüz resmi bir anlaşma yapılmadan sürerken, 9 Kasım 1800 tarihinde Amerikan Donanması'na bağlı bir savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a gelmesi beklenmedik bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Bu ziyaret, Cezayir Dayısı Mustafa Paşa'nın baskısı sonucu gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin gümrük yetkilileri, Amerikan bayrağını ve ülkesini ilk kez bu vesileyle tanımıştır.

Amerikalı denizciler, "Amerika Birleşik Devletleri" adını ilk kez duyan gümrük görevlileriyle karşılaşmış ve saray yetkilileri, geminin kimliği anlaşıldıktan sonra Amerikalıları resmî törenle karşılamıştır. Amiral Bainbridge, Küçük Hüseyin Paşa tarafından kabul edildikten sonra İstanbul'da kaldığı süre boyunca "devlet protokolüne" uygun şekilde ağırlanmıştır. Bu süreçte "Amerikalı Amiral, firkateyni İstanbul'da demirli iken, Karadeniz'deki ticareti gözlemledi ve daha sonra Karadeniz sularında Amerikan tüccarlarının bulunması gerekliliğini ve İstanbul'a bir Amerikan büyükelçisinin atanmasının Osmanlı makamlarında memnuniyetle karşılanacağını gözlemlediğini Washington'a rapor etti" (Köse, 2011: 147-148). Bu olay, iki ülke arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcına zemin hazırlamıştır. Bu erken dönem temaslara rağmen, resmi diplomatik ilişkilerin gelişmesi yavaş ilerlemiştir. Osmanlı Devleti, özellikle Karadeniz gibi stratejik bölgelere ABD'nin erişimini sınırlamaya çalışan başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı güçlerin etkisiyle temkinli bir diplomatik yaklaşım benimsemiştir.

1800 yılından sonra ABD'nin Akdeniz'de ticaretini engelleyen faktörlerin kalkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti ve ABD arasında gayri resmi ticari ilişkiler artmaya başlamıştır. Gemiler genellikle İzmir'e, zaman zaman ise Suriye limanlarına, Ege adalarına ve İskenderiye'ye uğramaktaydı. Hazine Bakanlığı, gelen gemi trafiğinin hacmi artınca ancak 1803'te bu rotayı ayrı bir başlık altında kayda geçirmeyi gerekli görmüştür. ABD ile Doğu Akdeniz'deki ticaretin artışı, esasen Şubat 1805'te sona eren Trablusgarp'a karşı başarılı Amerikan harekâtı ile tarafsız Amerikan gemilerine yeni fırsatlar sunan Napolyon Savaşları döneminde gerçekleşmiştir (Turgay, 1982). Bu süreçte en önemli girişimlerden biri, Philadelphia tüccarı William Steaward'ın 1802 yılında İzmir'e Amerikan konsolosu olarak atanmasıdır. Osmanlı makamları Steaward'ın konsolosluk yetkilerini resmi olarak tanımamış olsalar da faaliyetlerine müdahale etmemişlerdir. Bu durum bölgedeki Amerikan varlığının dolaylı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Buna rağmen, "İzmir'den Wilkinson'un bildirdiğine göre, 1805 yılında İzmir'e uğrayan gemi sayısı altıdan, 1806'nın ilk yarısında dörde gerilemiştir" (Turgay, 1982: 194-195).

Üner Turgay Amerikan ticaretinin kısa bir sürede Osmanlı Devleti'nde bir düzen kazandığını ve böylelikle Amerikan ithalatının, arttığını belirtmektedir. Bu ticari ilişkilerde Amerikan gemileri çoğunlukla "şeker, kahve, çeşitli ilaçlar, petrol

ürünleri, silah ve cephane mühimmatı, pamuklu tekstil ürünleri, demir-çelik ürünleri, kauçuk ürünleri" gibi kolonyal mallar getirirken, karşılığında ise "incir, kuru üzüm ve afyon" gibi tarım ürünlerini almaktaydı (Turgay, 1982: 195). Bu dönemde afyonun ticari değeri, Amerikalı ticaret şirketlerinin afyona olan ilgisinden dolayı artmıştır. Bu şirketler, Amerikan tüccarlarının Çin'den "çay ve ipek" ithalatı karşılığında gümüş yerine ödemelerini afyonla sağlamıştır. "Ayrıca, Doğu Hindistan Şirketi'nin kendi gemilerine afyon taşıma yasağı koyması ve özel İngiliz gemilerinin Avrupa ile Çin arasında seyrini sınırlaması, Amerikalıları Türk afyonuna yönlendirmiştir. Kısa sürede Amerikalılar, Çin'de bu ürünün ticaretinde tekel haline gelmiştir" (Turgay, 1982: 195-196).

Turgay Amerikalı tüccarların afyon ticaretindeki faaliyetlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> *İlk yıllarda Türk afyonu genellikle Amerikan gemileriyle doğrudan Çin'e gönderilmekteydi. Ancak 1810'dan sonra afyon ya doğrudan Amerikan limanlarına gönderiliyor, buradan Çin'e taşınmadan önce Amerikan pazarına ayrılan kısmı indiriliyordu ya da Akdeniz limanlarında veya Cebelitarık yakınlarında Çin ticareti için özel olarak donatılmış gemilere aktarılıyordu. Örneğin 1823'te, İzmir'den hareket eden 18 Amerikan gemisinden dördü Malta ve Livorno'da toplam 256 kasa afyon dahil olmak üzere kargolarını aktarmıştır. 1824 yılında İzmir'den ayrılan 17 Amerikan gemisinden birkaç tanesi Cebelitarık ve Malta'da durarak bazı malları ve 1.651 kasa afyonu Çin'e giden gemilere aktarmıştır* (Turgay, 1982: 196).

Bu dönemde 1811'de Ticaret Odası'nın İzmir'de kurulmasıyla birlikte kumaş, kahve ithal edilirken "halı, sünger, yün, zamk-ı arabi, kitre, kuru incir ve afyon" gibi malların ticareti de kolaylaşmıştır (Erhan, 1998: 458).

Amerikalı tüccar David Offley, 1811 yılında İzmir'e geldiğinde, Amerikan ticaretine getirilen vergi artışlarından bir İngiliz şirketi olan Levant Company'nin sorumlu olduğunu düşünmekteydi. Turgay, Offley'nin bu konudaki yaklaşımını şu şekilde aktarmaktadır:

> *1812 İngiliz-Amerikan Savaşı'ndan önce bile, İngilizler yerel Osmanlı yetkilileriyle olan bağlantıları sayesinde İzmir'de Amerikalılar için çeşitli zorluklar yaratabiliyordu. Hem vatansever hem de ticari nedenlerle harekete geçen Offley, Osmanlı valiliğine birçok başarısız şikâyette bulunmuştur. Offley bu durumu aşmak için şikayetlerini İstanbul'daki Osmanlı yetkililerine iletmeye çalışsa da başvuruları sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu durum, Osmanlı'da kamuya açık şikâyet hakkı geleneğinden yararlanarak, Sultan Mahmud'u Cuma Camii'ne giderken yolunu keseceği tehdidinde bulunduktan sonra değişti. Bu tehdit üzerine Offley, Babıâli ile Amerikan ithalat ve ihracatının %2 Avusturya tarifesine ve bu miktarın %15'i kadar ek vergiye tabi tutulacağı yönünde kişisel bir anlaşma yapabildi. 1816 yılında ise, Offley'nin rızasıyla, yeni Fransız tarifesi olan %3*

> *oranı uygulanmaya başlandı. Aynı zamanda, Sultan'ın "korunmasını" da sağlamayı başardı* (1982: 197-198).

David Offley'in vergiler konusundaki tutumu Amerikan tüccarlarının Osmanlı yetkilileriyle iş yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum 1830'da bir antlaşma imzalanana kadar bu seyirde devam etmiştir.

Amerikalı tüccar Kaptan Henry D. S. Dearborn, İzmir, İstanbul ve Karadeniz kıyılarını ziyaret ettikten sonra 1819 yılında *Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt* (Karadeniz'in Ticareti ve Seyrüseferi ile Türkiye ve Mısır'ın Ticaret ve Deniz Coğrafyası Üzerine Anı) adlı kitabını yayınlamıştır. "Bu gelişmeyle birlikte, Levant (Doğu Akdeniz) ticaret yolu Amerikalı tüccarlar arasında daha cazip hale gelmiştir" (Erhan, 2000: 80).

Dearborn'un kitabı "denizciler için bir rehber" niteliğindeydi ve bölgedeki "coğrafi oluşumu, kıyı tesislerini, iç bölgeleri (hinterland) ve ticaret kapasitelerini" ayrıntılı şekilde tanımlamaktaydı. Ayrıca kitap Osmanlılara dair doğrudan "gözleme dayanan bilgiler" içermekteydi ve "büyük oranda önyargıdan" arındırılmıştı (Erhan, 2000: 80). Dearborn, kitabında Osmanlı toprakları ve bölge halkına dair şu bilgileri aktarmıştır:

> *İzmir çevresi verimli ve yoğun nüfusludur. Topraklar en yüksek düzeyde işlenmiş, birçok yerde yılda iki ürün alınmaktadır ve civardaki dağlar hemen her türden av hayvanıyla doludur. Ermeniler ve Rumlara ait araziler hasat döneminde, daha iyi silahlanmamış olanların girişini engelleyen kişilerce korunur. Buna karşılık, Türkler meyvelerinden yararlanmaları için yabancılara daha cömert davranırlar…*
>
> *Türklere ait çarşılar, şehrin 'Türk Mahallesi' olarak adlandırılan kısmında yer almaktadır. Dükkanlarda bu zenginlikler bolca sergilenmekte, çoğu zaman sahipleri dükkanlarında bulunmazken mallar kalabalığa açık bir şekilde hiçbir hırsızlık korkusu olmaksızın teşhir edilmektedir. Halı ve yastıklarla kaplı sedirlerde bağdaş kurarak oturan dükkân sahipleri, uyanık oldukları zamanlarda kendilerini tütün içerek, kahve veya şerbet içerek, uzun sakallarıyla ya da kıyafetlerindeki kürklerle oynayarak oyalamaktadırlar…*
>
> *İzmir'in halkı neredeyse dünyanın her köşesinden gelen kişilerden oluştuğu için, farklı kıyafetleriyle yabancılar açısından son derece hoş bir manzara sunmaktadır. Birinci sınıf Türkler, kürklerle süslenmiş uzun kaftanlar, zengin işlemeli yelekler, bilek kısmında toplanan geniş şalvarlar ve sarı Marakeş derisinden çizmelerle ortaya çıkan bir görüntü sunarlar. Yeleklerinin üzerine kuşaklar sarılıdır* (Dearborn'dan aktaran Erhan, 2000: 80-81).

Dearborn'un gözlemlerine dayanan bu tasvirler dönemin Osmanlı toplumuna dair ABD'de kültürel bir algı oluşturmuştur. Bu süreçte, "turist" olarak

adlandırılabilecek bir başka Amerikalı grup da Osmanlı Devleti'ne seyahat etmiştir. Joseph Allen Smith ve Joel Roberts Poinsett, Levant bölgesine seyahat eden ilk Amerikalı "turistler" olarak adlandırılır. Smith, 1806 yılında İstanbul ve İzmir'i ziyaret etmiş ve sonraki süreçte 1817 yılında bir Amerikan yatı Akdeniz'i dolaşmış ve Çanakkale Boğazı'na ulaşmıştır. 1819 yılında "bir Quaker lideri olan Stephen Grellet ise … Osmanlı topraklarına uğramış, hapishane ve akıl hastanelerini ziyaret etmiş ve Rumca İncil'ler dağıtmıştır" (Erhan, 2000: 81).

1820 yılında Osmanlı Devleti ile bir ticari veya dostluk anlaşmasının potansiyel faydalarını değerlendirmek için Luther Bradish görevlendirilmiştir. Bradish'in görevi, ABD'nin Osmanlılarla Avrupa'nın etkisinden bağımsız, doğrudan bir diplomatik ilişki kurma yönündeki ihtimalini artırmaktı. Bradish'in ABD Dışişleri Bakanı John Quincy Adams ile gerçekleştirdiği yazışmalar, bu döneme ait diplomatik girişimlerin yapısını ortaya koymaktadır. Bu süreçte, ticaret dinamiklerindeki potansiyel değişime karşı temkinli olan Avrupalı güçlerin, Osmanlı-ABD anlaşmasının oluşturulmasına aktif olarak karşı çıktıkları bildirilmiştir. Bu muhalefet o kadar belirgindir ki, belgelerden adı silinmiş Avrupalı bir devlet "Babıali'yi Birleşik Devletler ve Osmanlı arasında oluşabilecek bir müzakereye karşı yasal, resmi ve ciddi bir şekilde uyarmış, böyle bir antlaşma yapılırsa, Babıali'ye etkin bir savaş açacağını bildirmiştir" (Kayapınar, 2017: 41).

Amerikalı tüccarların Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri giderek artarken, iki devlet arasındaki ilişkiler yalnızca ekonomiyle sınırlı kalmamış, stratejik ve askeri alanlara da genişlemiştir. Özellikle Osmanlı donanmasının 1827'de Navarin'de ağır bir yenilgi alması, Osmanlı yönetimini yeni müttefikler aramaya yönlendirmiş ve bu süreçte ABD, önemli bir alternatif olarak değerlendirilmiştir.

Navarin olayı, 20 Kasım 1827'de Osmanlı donanmasının İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ait bir filo tarafından Akdeniz'deki "Navarino" (Pilos) Körfezi'nde yok edilmesiyle gerçekleşmiştir. O dönemde Osmanlı Devleti, Mora ve Girit isyanlarını bastırmak amacıyla donanmasını yeniden güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak, bu girişim karşısında hiçbir savaş durumu olmamasına rağmen, İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı donanmasını ortak bir harekâtla kuşatarak tüm gemileri ateşe vermiş ve deniz gücünü bütünüyle yok etmiştir. Bu harekât, Osmanlı'nın hem donanma itibarı

hem de bölgedeki denizcilik egemenliği açısından yıkıcı bir darbe olmuştur (Köse, 2011).

Navarin olayı Osmanlı denizcilik tarihi açısından İnebahtı (1571) yenilgisinin ardından yaşanan ikinci büyük deniz felaketi olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı donanması "İnebahtı'da yine Haçlılar tarafından (Osmanlı Hükümeti Navarin saldırısını Haçlı Seferi olarak nitelemişti) ortak harekatla" yakılmasına rağmen donanma döneminin veziriazamı Sokullu Mehmet Paşa tarafından kısa sürede onarılmıştı (Köse, 2011: 171). Ancak 1827'de benzer bir kurtuluş imkânsız hale gelmişti. Navarin'de donanması tamamen yok edilen Osmanlı Devleti, bu kez kendi tersanelerinde yeni gemiler "inşa edemeyecek duruma düşmüş" ve Avrupalı devletlerden "ümidini" kesmişti (Köse, 2011: 172).

Felaketin hemen ardından Osmanlı yönetimi, donanmasını yeniden inşa edebilmek için yeni müttefik arayışına girmek zorunda kalmıştır. Navarin yenilgisinin yarattığı çaresizlikle Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri'nden gemi, donanma malzemesi ve hatta savaş gemileri satın almak amacıyla yürüttüğü müzakereleri hızlandırmıştır. Mehmet Hüsrev Paşa, "yeni bir donanmanın Amerikalıların desteği ile inşa olacağını düşünerek Sultan II. Mahmud'a bu yolda tekinlerde bulunmuştur," ve Amerikan desteğinin stratejik önemini vurgulamıştır (Satış, 2011: 297). Avrupalı güçlere güvenmekten kaçınan Osmanlı Devleti, yeni bir filo inşa etme konusunda "Avrupalı olmayan bir Batılı devletten, yani ABD'den yardım almayı tercih" etmiştir (Parlak, 2019: 360). Osmanlı Devleti deniz filosunu yeniden inşa etmek için Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım istediğinde ABD bu talebi olumlu karşılamıştır. Bu gelişme, ticaret ve deniz güvenliği alanlarındaki karşılıklı çıkarlar doğrultusunda iki devlet arasında daha yapılandırılmış ve resmi nitelikte bir ilişkinin temelini atmıştır.

1827 Navarin olayından sonra Amerikalı mühendislerin Osmanlı donanmasının yeniden inşasında görev alması, iki ulus arasındaki artan iş birliğinin bir göstergesi olmuştur. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılın başları, Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında hem stratejik hem de ekonomik hedeflerle şekillenen resmi temasların kurulmasında belirleyici bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Osmanlı topraklarında daha bağımsız bir ekonomik ve siyasi varlık oluşturmayı hedefleyen ABD hükümeti, Avrupa'nın bölgedeki etkisinden kurtulmayı amaçlayan

çeşitli diplomatik girişimler başlatmıştır. Nitekim, 1820'de Luther Bradish'in Osmanlı topraklarına gönderilmesi, ABD'nin bu yöndeki stratejik girişimlerinin somut bir örneği olmuştur (Erhan, 1998).

1.2. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDA RESMİ İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI

Navarin olayından sonra belirtildiği gibi donanmasını yeniden inşa etmek ve bölgedeki siyasi konumunu güçlendirmek amacıyla Osmanlı Devleti ABD ile ilişkilerini hızla ilerletme kararı almıştır. Navarin'in hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin dışişleri nezdinde yürüttüğü temaslarda, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne iletilen gizli yazışmalar, Osmanlı heyetinin karşılıklı "dostluk ve ticaret antlaşması" müzakerelerinin tamamlanmasını talep ettiğini ortaya koymuştur. 1828'in başından itibaren İstanbul'da ikamet eden ABD temsilcisi David Offley, Babıâli ile aracı tercüman Nicholas Novani aracılığıyla yürüttüğü pazarlıklarda, antlaşmaya Amerikan savaş gemilerinin yapım ve donatım malzemesi satışını kapsayan gizli bir madde eklenmesini sağlamayı denemiştir. Osmanlı heyeti, Navarin baskınıyla eriyen deniz gücünü telafi etmek adına bu gizli hükmü bir pazarlık argümanı olarak kullanmış, Amerikan donanma tesislerinden yeni harp gemileri edinme beklentisi ile masaya oturmuştur (Köse, 2011).

ABD tarafında ise Başkan Andrew Jackson'ın Aralık 1830'da Kongre'ye sunduğu yıllık mesajda, dönemin dış politikası gereği, antlaşmadaki gizli maddelere dair açıklama yapılmamış ve bunun yerine Osmanlı Devleti'yle imzalanacak belgenin ABD ticaretine sağlayacağı kolaylık ve avantajlara odaklanılmıştır. Hükûmet yetkilileri, Kongre ve kamuoyunda hâkim olan Türk karşıtı tutumu göz önünde bulundurarak, gizli hükümlerin örtbas edilmesine itina göstermişlerdir.

Yürütülen bu diplomatik süreç sonucunda, 7 Mayıs 1830 tarihinde Babıâli ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında *Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması* imzalanmıştır. Genellikle Ticaret ve Dostluk Antlaşması olarak anılan 1830 Ticaret ve Denizcilik Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki diplomatik ve ticari ilişkiler açısından önemli bir hadise olarak görülmektedir. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti-ABD ilişkilerini resmen başlattığı ve Amerika Birleşik

Devletleri'ne Osmanlı Devleti içinde "en tercih edilen ulus" statüsünü verdiği için büyük önem taşımaktadır. Bu statü, Osmanlı Devleti'ne toprak bütünlüğünü ve siyasi istikrarını korumak için müttefik aradığı bir dönem olan Yunan isyanı sırasında "dolaylı olarak Monroe[1] yönetiminden destek" sağlamıştır (Gül, 2011: 77). Antlaşma, resmi ilişkilerin başlatılmasının ötesinde, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan ekonomik ve siyasi çıkarlarının temelini atmıştır.

7 Mayıs 1830'da imzalanan bu antlaşma, "dokuz madde, sonuç ve bunlardan ayrı gizli bir maddeden" oluşmaktadır (Erhan, 1998: 458). Anlaşmanın açık maddeleri, her iki ülkeye "en çok kayrılan ülke" statüsü tanıyarak Amerikalı tüccarların Osmanlı limanlarından "kolayca yararlanmasını" sağlamış ve diğer ayrıcalıklı ülke vatandaşlarıyla eşit muamele görerek aynı ticari haklara sahip olmalarını güvence altına almıştır (Erhan, 1998: 458). Bu, Amerikalı tüccarların Avrupalılarla eşit şartlarda rekabet etmelerine izin verdiği için Amerika Birleşik Devletleri için önemli bir başarı olarak görülmektedir. Antlaşmanın ardından Amerika Birleşik Devletleri, 1830'da İzmir'de bir konsolosluğun açılmasıyla başlayarak Osmanlı Devleti'nde diplomatik bir varlık kurmuştur. Bunu kısa süre sonra İstanbul, Selanik ve diğerleri gibi kilit şehirlerde ek konsoloslukların kurulması izlemiştir. Bu durum iki ülke arasındaki diplomatik ve ticari bağların artan önemini yansıtmıştır. İmzalanan antlaşmayla Osmanlı limanlarının Amerikan ticaret gemileri tarafından kullanılması kolaylaştırılmış ve Amerikan vatandaşları tarafından Osmanlı Devleti'nde işlenen suçlar için yasal işlemler düzenlenmiştir. Antlaşma ayrıca, her iki ulusun bayraklarını taşıyan gemilerin yer aldığı deniz kazaları durumunda karşılıklı yardım hükümlerini de içermekteydi (Erhan, 1998).

Anlaşma Karadeniz'i Amerikan gemilerine açarak ABD'nin Rusya ve diğer Avrupalı güçlerle ticaret fırsatlarını artırmıştır. Başkan Andrew Jackson konuşmasında elde edilen bu avantajları ve anlaşmanın Osmanlı sularında kısıtlama olmaksızın Amerikan ticaretini genişletmedeki rolünü vurgulamıştır. Başlangıçtaki isteksizlik ve müzakerelerdeki çeşitli sorunlara rağmen, anlaşma nihayetinde Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında daha sağlam bir ekonomik ilişkiyi

[1] **"**Monroe yönetimi", Birleşik Devletler'in beşinci başkanı James Monroe'nun (1817–1825) başkanlık dönemini ifade etmektedir.

kolaylaştırmış ve gelecekteki diplomatik anlaşmalar için bir emsal oluşturmuştur (Köse, 2011).

Antlaşmanın en önemli sonuçlarından bir diğeri ise, Amerika Birleşik Devletleri'ne Amerikan vatandaşları bağlamında bazı hakların verilmesidir. Bu haklar, Amerikan vatandaşlarına Osmanlı Devleti içinde, o zamanlar diğer Avrupa ülkelerine verilenlerden daha gelişmiş adli ayrıcalıklar sağlamıştır. Antlaşmanın bu yönü, vatandaşlarını ve yurtdışındaki çıkarlarını korumaya çalıştığı için Amerika Birleşik Devletleri için özellikle önemli olmuştur (Köse, 2011). Bu haklar ve antlaşmadaki çeviri farklılıkları daha sonraki dönemlerde önemli diplomatik sıkıntılara yol açacak, iki ülke arasındaki ilişkileri durma noktasına getirecektir.

> *Bu arada 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecid döneminde Gülhane Parkı'nda yayınlanan Tanzimat Fermanı yabancılara önemli haklar tanımıştır. Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını önlemek ve gayrimüslimleri devlete bağlayıp azınlık isyanlarını önlemek gibi amaçlarla ilan edilen bu düzenlemeden ABD vatandaşları da yararlanmışlardır* (Çoban Döşkaya, 2021: 780).

Anlaşmanın onaylanmayan gizli maddesi, Osmanlı Devleti'nin "Amerika tersanelerinde gemi yaptırabilmesi, buralarda yapılmış gemileri satın alabilmesi ve Osmanlı tersanelerinde gemi yapımında kullanılmak üzere Amerika'dan kereste ithal edebilmesi" gibi konulara izin vermeyi amaçlamaktaydı (Erhan, 1998: 459). Çağrı Erhan'ın belirttiği üzere bu hüküm, Osmanlı Devleti'nin filosunu yok eden 1827 Navarin Savaşı'ndan sonra deniz gücünü kaybetmesi göz önüne alındığında özellikle stratejik olarak önemliydi. Gizli madde muhtemelen Amerikan gemi inşa teknolojisini edinerek deniz gücünü yeniden inşa etmeye çalışan Osmanlı tarafının talebi üzerine anlaşmaya dahil edilmişti. Bununla birlikte, Charles Rhind'in, New York gemi yapımcılarıyla olan ilişkileri ve Osmanlı'nın modern donanma ihtiyacı konusundaki öngörüsü göz önüne alındığında, Rhind'in gelecekte elde edilebilecek ticari çıkarları sağlamak için gizli maddeyi önerdiğini öne süren bakış açıları da bulunmaktadır (Erhan, 1998).

Gizli madde anlaşmaya dahil edilmese bile anlaşmanın onaylanmasının ardından, Amerikalı gemi yapımcıları ve mühendisleri "1827'deki Navarin baskınıyla yok edilen Osmanlı donanmasının yerine, yeni ve güçlü bir donanma inşa edilmesi girişiminde görev almışlar ve kısa sürede, Amerika'da kullanılan teknikleri kullanarak, zamanın en modern gemilerini Osmanlı Devleti'ne kazandırmışlardır" (Erhan, 1998:

465). Bu iş birliği, Sultan Abdülaziz döneminde zirveye ulaşan Osmanlı deniz kuvvetlerinin modernleşmesinin temelini atmıştır. Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin denizcilik alanındaki uzun vadeli stratejik ve teknolojik gelişmelerini şekillendirerek, kısa vadeli ticari faydaların ötesine geçmiştir.

Bu gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişki düzeyi, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı güçlerle ilişkilerine kıyasla nispeten daha sınırlı kalmıştır. Örneğin Washington'daki Osmanlı diplomatik temsilciliği, "ortaelçiliğin" üzerine çıkartılmamıştı, bu da ABD'nin o dönemde Osmanlı diplomatik hiyerarşisinde ikincil önemini göstermekteydi (Kara, 2006).

Antlaşmanın sonuçları, gelecekteki müzakereler ve anlaşmalar için temel oluşturduğu için önemliydi. Osmanlı Devleti 1830 antlaşmasının oluşturduğu sorunlar nedeniyle, süresi dolduktan sonra antlaşmanın şartlarını yeniden müzakere etmeye çalışmıştır. Bununla, kendi çıkarlarına daha iyi hizmet edecek daha adil bir anlaşma kurmayı amaçlamıştır. Kara, eserinin "Ticari İlişkilerimizin Geçmişi" bölümünde bu yeniden müzakere arzusunun sonunda 1862'de Amerikan vatandaşlarının Osmanlı Devleti genelinde ticarete girmelerine izin vermek ve "tekel sistemini" kaldırmak gibi önemli değişiklikler getiren yeni bir anlaşmanın imzalanmasına yol açtığını vurgulamıştır (Kara, 2006).

Amerika Birleşik Devletleri'ne önemli avantajlar sağlayan bu antlaşma, beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin şartları yeniden müzakere etme girişimleri, bir yandan egemenliğini koruma ve ekonomik çıkarlarını yabancı devletlere karşı savunma mücadelesini yansıtırken, diğer yandan dönemin jeopolitik dengelerini ve uluslararası ilişkilerin karmaşık dinamiğini ortaya koymaktaydı (Kara, 2006).

1830 tarihli ve 25 yıllık bir süre için geçerli olan Osmanlı-Amerikan ticaret antlaşması, 1855'te yürürlükten kalkmıştır. Yine eserinin yukarıda adı geçen bölümünde Kara "Osmanlı Devleti, antlaşmanın yenilenmesinin gerektiğini, 13 Mart 1855'de ABD Elçisi Caroll Spence'e iletti… bu süreçte 1830 antlaşmasının ABD'ye sağladığı tek taraflı ayrıcalıkları dengelemeyi hedeflemişti" diyerek konuyu özetlemiştir (Kara, 2006). Babıali, söz konusu antlaşmanın süresinin dolmasını fırsat bilerek, kendi lehine daha adil hükümler içeren yeni bir düzenleme talep etmiştir. Buna karşılık, Amerikan tarafı, mevcut ayrıcalıklarını korumak amacıyla direnç gösterince

taraflar arasında uzun süren müzakereler başlamıştır. Nihayetinde, bu karmaşık diplomasi sürecinin ardından, iki ülke arasında dengeli ticari koşullar öngören ve "en ziyade müsaadeye mazhar ülke" prensibini detaylandıran yeni antlaşma, 13 Şubat 1862'de imzalanabilmiştir.

23 maddelik 1862 antlaşması, ticari ilişkileri ayrıntılı bir şekilde düzenleyen hükümler içermekteydi. Antlaşmanın birinci maddesi, 1830 antlaşmasıyla Amerikalılara tanınan ve 1862'de değiştirilmeyen hususların geçerliliğini koruduğunu belirtmekte; tabiiyet ve yargılama gibi konuların 1830 hükümlerine göre yürütüleceğini vurgulamaktaydı. En önemli yenilikler ise ikinci maddede yer almaktaydı. Bu maddeyle ABD vatandaşlarına Osmanlı topraklarının tamamında serbest ticaret hakkı tanınmış, "tekel" uygulaması kaldırılmış ve valilerin zorla mürur tezkeresi (seyir belgesi) satma girişimlerinin cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Üçüncü madde, ABD tacirlerinin Osmanlı sınırları içinde sanayi veya ticari mal alımlarında, "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsündeki ülkelerin vatandaşlarından fazla vergi ödemeyeceklerini garanti altına almaktaydı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ticaret yeni kurallara bağlansa da Amerikan İç Savaşı'nın devam etmesi nedeniyle başlangıçta beklenen ivme yakalanamamıştır. Ancak savaş sona erdikten sonra, iki ülke arasındaki ticaret hacminin hızla artması, 1862 Antlaşmasının sağladığı hukuki ve ticari çerçevenin etkisiyle mümkün olmuştur (Kara, 2006).

Bu antlaşma, 28 yıl geçerli olacak şekilde düzenlenmiş, "en ziyade müsaadeye mazhar ülke" prensibini benimsemiş ve ticari ilişkileri detaylandıran maddeler içermiştir. Ancak 1884 yılında Osmanlı Devleti, bu antlaşmayı "tek taraflı olarak" feshederek 1830 tarihli ilk anlaşmaya geri dönmüştür. Ayrıca, 1830 metninde "Amerika Devleti" şeklinde anılan ülkenin adı, 1862 antlaşmasında resmi olarak "Hükümat-ı Müctemaa-i Amerika" (Amerika Birleşik Devletleri) ifadesiyle belirtilerek tarihî bir terminolojik değişime de yer verilmiştir (Taşkın, 2007: 29).

1.3. ABD'NİN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonerlik faaliyetleri, on dokuzuncu yüzyılda bölgenin kültürel ve eğitim ortamının şekillenmesinde önemli bir rol

oynamıştır. ABD'nin misyonerlik faaliyetleri kapsamında sadece dinî propaganda yapılmamış, bu süreçte American Board teşkilatı (ABCFM) Protestanlığı Osmanlı topraklarında yaymak için her yolu denemiştir. ABCFM'nin Osmanlı Devleti'nde özellikle Ermeniler üzerinde etkili olmasını sağlayan unsurlar, Samuel C. Bartlett'in ifadelerinde şu şekilde yer alır:

> *Misyonerlik açısından Türkiye, Asya'nın anahtarıdır. Başka hiçbir yerde Tanrı'nın inayet ve rahmetini bu derece hissedemezsiniz. İlahî irade adeta Türkiye'deki Ermeni cemaatini zihinsel manada Hristiyanlığa hazır hâle getirmiş, dikkatleri bu yöne kanalize etmiş, misyonerleri büyük bir hikmet örneği göstererek mübarek kılmış, çeşitli müdahalelerle misyonerlik davasını koruma altına almış ve davayı yürütenlerin başarılı olabilmesi için engin ve geniş imkânlar sunmuştur. Bu aynı zamanda İmparatorluğun kaderini sessizce tayin etmek demektir* (Bartlett'den aktaran Önal, 2013: 1240).

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında engellenememesinin başlıca sebepleri olarak; Osmanlı yöneticilerinin misyonerleri hoşgörü çerçevesinde karşılaması, misyonerlerin İngiliz diplomatlarının himayesinde olmaları görülmektedir.

> *Başlangıçta sadece din alanında etkinlik gösteren misyonerler, zamanla başta eğitim olmak üzere her alana yayılmışlardır. Amerikan Kongresi'nin 1823 tarihinde kabul ettiği "Monroe Doktrini" ile ABD'nin emperyalist bir güç olarak gözünü dışarı çevirdiği 1898 tarihine kadar ABD, diğer ülkelerin siyasi işlerine karışmama görüntüsü altında ticaretini geliştirmeyi amaçlamış ve misyonerleri vasıtasıyla bilgi toplamaya ve güçlenmeye devam etmiştir* (Çoban Döşkaya, 2021: 780).

Osmanlı Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan 1830 Ticaret ve Dostluk Antlaşması öncesinde "Amerikan misyonerler, İngiltere devletinin himayesinde, İngiliz vatandaşlarının yararlandığı ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Babıali de İngiliz rahipler ile Amerikalı misyonerler arasında herhangi bir ayırım yapmayıp, onları 'İngiliz' kimliği altında İngilizce konuşan Protestan kiliselerinin mensupları olarak" değerlendirmiş ve 1820-1830 yılları arasında Amerikalı misyonerler İngiliz yetkililerin sağladığı koruma belgeleri sayesinde ayrıcalıklardan faydalanmışlardır (Aydın, 2006: 82- 83).

Osmanlı topraklarındaki Amerikan misyonerlik faaliyetleri, öncelikle Amerikan Board, tarafından gerçekleştirilmiştir. "Bu kurumun esas amacı Amerika kıtasındaki yerlileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak olarak belirlenmişken, zamanla faaliyetleri kıta sınırlarını aşmıştır" (Tüter, 2015: 156).

> *Örgütün 1928 yılı el kitabında, Amerikan Board'un kurulma amacı "Hristiyanlık bilgisinden mahrum kalanlara Hristiyanlığın esaslarını yaymak için yollar ve*

> *araçlar bulmak ve uygulamak" olarak açıklanır. Board'un bu amacı daha önce basılmış olan diğer el kitapları veya kılavuzlarda da yer almaktadır. Örneğin 1901 yılına ait el kitabında kurumun amacı "İncil'in öğretilerini Hristiyanlaştırılmamış milletler ve topluluklar arasında, vaizler, öğretmenler, İncil okuyucuları, diğer yardımcılar ve basın aracılığıyla yaymak" diye aktarılır* Çoban Döşkaya, 2021: 1128).

Başlangıçta misyonerler, Osmanlı Devleti'ndeki seyahat ve deneyimlerini konu alan anlatılarını yayımlayarak Osmanlı toplumu hakkında bilgi toplamıştır. Bu yayınlar, genellikle misyonerlerin önyargılarını ve bakış açılarını yansıtmalarına rağmen, bölgenin kültürü ve toplumu hakkında önemli düzeyde fikir vermekteydi. Misyonerlerin Osmanlı Devleti hakkındaki eserleri, çoğunlukla yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerinin anlatıldığı metinlerden oluşmaktaydı. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde misyonerler ile Bab-ı Ali arasındaki gerginlik arttıkça, Amerikalı misyonerler, Türkleri "barbar" olmakla suçladıkları eserler yayımlamıştır (Erhan, 2000: 87).

Osmanlı sınırları içerisinde ilk Amerikalı misyonerler 1820 yılında İzmir'de faaliyete başlamıştır. Bu süreçte misyonerler Amerika'nın ekonomik çıkarlarına, askeri müdahaleden "daha düşük maliyetle" ve daha etkili bir biçimde doğrudan hizmet etmekteydi. "Akdeniz'de Amerikalı tacirlerin çıkarlarını korumak için dolaşan bir Amerikan gemisinin yıllık gideri seksen bin dolar iken, bir misyoner ailenin maliyeti bin dolar civarındaydı. Üstelik yumuşak güç ve kurulan dostane ilişkiler Amerika'nın uzun vadeli çıkarlarına daha uygundu" (Parlak, 2019: 361).

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Levi Parsons ve Pliny Fisk'in ile başlamıştır. Amerikalı misyonerlerin esas hedefleri Protestanlığı yaymaktı. "1819 yılında Levi Parsons ve Pliny Fisk tarafından başlatılan bu dini faaliyetler, Orta Doğu'ya yayıldı ve 465 adet okulun yardımıyla İmparatorluğun Müslüman olmayan halklarıyla sıkı bağlar kurdu" (Karakoç ve Küçük, 2020: 3). Misyonerler okullarıyla, sadece çocukları eğitmekle kalmayıp aynı zamanda kültürel dönüşüm düşüncesini da teşvik eden bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir.

Amerikalı misyonerlerin Türkiye'deki eğitim faaliyetleri, Türk eğitim sistemi üzerinde etkili olmuştur. Misyoner okullarında uygulanan Amerikan eğitim modelinde yabancı dil öğretimi ve modern eğitim yöntemlerine yer verilmiştir. "Türk ulusal eğitiminin yabancı dilde öğretim yapan orta eğitim kurumlarına Anadolu lisesi adını

vermeleri, Amerikan misyoner eğitim programının Milli Eğitim Bakanlığı'nca da benimsendiğini" ve Türkiye'deki eğitim reformlarında bazı düzenlemelere örnek teşkil ettiğini göstermektedir (Türk, 2006: 175).

On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da Amerikalı misyonerler tarafından açılan kolejler (Harput'taki Fırat Koleji, İzmir Uluslararası Kolej, Merzifon Amerikan Koleji, Maraş-Antep'teki Merkezi Türkiye Kolejleri ve Tarsus St. Paul Enstitüsü gibi) özellikle Ermeni ve diğer Hristiyan topluluklara yönelik eğitim vermiştir. Bu okullar, Protestan papaz yetiştirmenin yanı sıra Ermenilerde "milli bilinç" uyandırmayı hedefleyen müfredatlar oluşturmuş, zamanla Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları teşvik eden bir rol oynamıştır. Ayrıca, ABD ve Avrupa kamuoyunda "Türkiye aleyhinde propaganda yaparak 'Türkler Hıristiyan halka zulmediyor' şeklinde kamuoyunu kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmişlerdir" (Çörekli, 2023: 10). Bu süreç, misyoner okullarının siyasi ve toplumsal etkilerini gösteren önemli bir tarihsel olgu olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde geniş bir hareket alanına sahip olan misyonerler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte benzer bir ortam bulamamıştır. Cumhuriyet'in tam bağımsızlığı ile milli ve laik ilkeleri doğrultusunda misyonerlik faaliyetleri sınırlandırılmıştır. 1923 Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmış ve Türkiye'nin daha homojen bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir. Eğitim, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birleştirilmiş ve tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlanmıştır. Bununla birlikte yabancı okullarda din propagandasının yasaklanması, denetimler ve Türk öğretmenlerin atanması gibi düzenlemeler getirilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, açık kalan Amerikan okullarında "Ahlâk, Türkiye Coğrafyası ve Türk Ticaret Hukuku dersinin Türkçe okutulması" ve müdür yardımcısının da Türk olması gibi şartları getirmiştir (Arslan, 2018: 19). 1924 yılında birçok yabancı okul kapatılmış ve bu süreçte Talas Koleji dışında kapalı bulunan okulların açılmasına izin verilmemiştir. Misyonerler bu dönemde "takip edecekleri eğitimin adını 'ahlaki eğitim' olarak nitelendirip, 'isimsiz Hıristiyanlık (unnamed christianity)' altında gizliden din propagandası" faaliyetlerini sürdürmeye çalışsalar da Amerikan Board'un 1923 tarihli raporunda misyonerlerin yeni koşullara uyum sağlaması gerektiği ifade edilmekteydi (Sezer, 1999: 179). Bu gelişmeler, Türkiye'nin milli egemenlik anlayışı doğrultusunda, eğitim politikalarında izlediği kararlı tutumu yansıtmaktadır.

Misyonerlerin açtığı okullar öğrenme ve sosyal gelişim merkezleri olarak hizmet etmiş, okuryazarlığı ve modern eğitim uygulamalarını teşvik etmiştir. Bu okullarda kaliteli eğitim alan gayrimüslimler Osmanlı bürokrasisinde iş bulmuş ve önemli kademelerde görev almışlardır. Okulların yanı sıra Amerikan misyonerlere ait "hayır kurumları ve matbaalar" faaliyet göstermiştir. "Bu amaçla kurulan matbaalarda hedef kitlelerin dillerinde basılan milyonlarca İncil ve ders kitapları hem okullarda kullanılıyor hem de halka dağıtılıyordu" (Parlak, 2019: 361).

1830'lu yıllarda Amerikalı misyonerlerin merkezi İstanbul olan 4 çalışma bölgesi şunlardır:

> *1- Rumeli Bölgesi; Filibe, Samakov, Selanik ve Manastır'ı yörelerini içibe alıyordu ve amacı Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuşması idi.*
>
> *2- Batı Anadolu Bölgesi; İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini içine alıyordu.*
>
> *3- Orta Anadolu Bölgesi; Toros Dağları'nın güney kısmından Fırat Nehri vadisine kadar olan yerleri kapsıyordu.*
>
> *4- Doğu Anadolu Bölgesi; Harput (Elâzığ) Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis şehirleri ile Rus ve İran sınırına kadar olan yerleri kapsıyordu* (Polat, 1988: 630).

Ayrıca, Batı Türkiye Misyonu'nda da "1831'de İstanbul, 1834'de İzmir, 1835'de Trabzon, 1848'de Bursa, 1852'de Sivas-Merzifon, 1854'de Kayseri misyoner istasyonları kurulmuştur" (Kılıç, 2006: 337).

Bu bölgeler incelendiğinde Amerikalı misyonerlerin Osmanlı sınırları içerisinde önemli düzeyde teşkilatlandığı ve misyoner faaliyetlerini yürüttüğü görülmektedir. Bu konuda, İlknur Polat misyonerlerin birbirinden kopuk değil, organize bir şekilde faaliyetlerini yürüttüklerini belirtmektedir (1988).

Misyoner faaliyetleri Amerikan Board aracılığıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan "Rum ve Ermenilere nüfuz etmeye başlayınca, Babıali 1860 yıllarından başlayarak misyonerlerin çalışmalarını denetlemek ve daha sonraları da Türk olmayan unsurlarda milliyetçilik şuuru uyandırmasından korktuğu ve Ermeni ayaklanmalarını desteklediklerini tespit ettiği Amerikan okullarını kapatmak isteyince" Amerika ve Osmanlı Devleti arasında Birinci Dünya Savaşına kadar sürecek bir dizi sorunlar ortaya çıkarmıştır (Durmuş, 2011: 3).

Osmanlı Devleti'nde Amerikan Protestan misyonerlerinin çalışmaları neticesinde Ermenilerin azımsanmayacak bir kısmı Protestan olmuştur. 1846 yılında Osmanlı'da "ilk Protestan Kilisesi" açılmış, ardından İzmit, Bursa, Adapazarı,

Erzurum ve Trabzon'da da benzer kiliseler kurulmuştur (İnan, 2023: 22). Uğur İnan'ın belirttiği üzere Amerikalı misyonerler, Ermeni misyonerler yetiştirerek faaliyetlerini genişletmiş ve Osmanlı topraklarında Ermeni kimliğinin güçlenmesine etkide bulunmuştur. Bu durum, Osmanlı topraklarında asayiş sorunlarına ve ayaklanmalara zemin hazırlamıştır. Bu misyonerler, zaman zaman Osmanlı karşıtı faaliyetlere doğrudan destek vermiş, silah tedariki gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Osmanlı makamları, misyonerlerin Amerika'nın koruması altında olması nedeniyle genellikle sınır dışı edilme gibi cezalarla yetinmiştir. Tanzimat'tan sonra ABD'nin Osmanlı topraklarında konsolosluklar açması, "misyonerlik faaliyetlerinin daha etkili yürütülmesinin" önünü açmıştır (İnan, 2023: 23). Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin başlarda tarafsız olması nedeniyle Amerikan misyonerleri Osmanlı topraklarında kalmaya devam etmiş ve Ermeni isyanlarını desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde ise misyonerler "düşman devletlerin bir parçası" gibi hareket etmişlerdir (İnan, 2023: 23).

1.4. OSMANLI DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ticari ilişkiler, ABD bağımsızlığını kazandığından sonra oluşmuştur. Bu bağlamda ilk somut adım, 1785'te bir Amerikan gemisinin İstanbul limanına gelmesiyle atılmıştır. Ancak iki ulus arasında resmi bir ticaret anlaşması daha önce üzerinde durulduğu üzere 1830 yılında yapılmıştır. Bu anlaşma, ABD'nin "en çok kayrılan ülke" prensibini Osmanlı topraklarında geçerli kılmıştır (Altınkaya, 2022: 290).

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Amerikalı tacirler, Osmanlı Devleti'nden temel olarak afyon temin etmişlerdir. Tablo 1'de görüldüğü üzere bu dönemde, "afyonun yanı sıra yün ve yünlü mamuller, üzüm, incir, meyan kökü, deri, tütün, kâğıt ve çeşitli boya madenleri" gibi ürünler de ihraç edilmiştir (Satış, 2011: 297).

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya Sattığı Malların Toplam İhracat İçindeki Payı (yüzde paylar olarak)

Mallar	**1880-1882**	**1900-1902**
Afyon	22.7	8.8
Yünlü Mamuller	5.3	22.0
Yün	6.5	8.8
Çeşitli Boya Maddeleri	27.4	-
Meyve	9.0	7.9
Meyan Kökü	-	11.8
Deriler	-	9.2
Tütün	-	6.6
Diğer	29.1	24.9
%	100	100
Toplam (bin sterlin)	278	1600

Kaynak: Pamuk'tan aktaran Satış, 2011: 298.

Öte yandan, Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği mallar arasında "şeker, kahve, çeşitli ilaçlar, petrol ürünleri, silah ve cephane mühimmatı, pamuklu tekstil ürünleri, demir-çelik ürünleri, kauçuk ürünleri ve rafine şeker" yer almaktaydı (Bkz. Tablo: 2) (Satış, 2011: 298). Bu durum, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin çeşitlilik ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde geliştiğini göstermektedir.

Tablo 2: Amerika'nın Osmanlı Devleti'ne Sattığı Malların Toplam İthalat İçindeki Payı

Mallar	**1880-1882**	**1900-1902**
Petrol Ürünleri	60.0	-
Silah ve Cephane	30.4	-
Pamuklu Tekstil ürünleri	-	27.9
Demir Çelik ürünleri	-	29.7
Kauçuk ürünleri	-	-
Et ve süt ürünleri	-	-
Diğer	9.6	43.4
%	100	100

Toplam	324	141

Kaynak: Pamuk'tan aktaran Satış, 2011: 298.

İhsan Satış'ın aktardığına göre "1831-1835 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya ithalatı 1.750.911 dolar, ihracatı 3.188.335 dolar iken, 1856-1860 yılları arasında ithalat 4.123.138 dolar, ihracatı 4.200.565 dolar olmuştur" (Bkz.Tablo 3) (2011: 298).

Tablo 3: Osmanlı-Amerika Ticareti (Dolar olarak)

Yıl	**Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan İthalatı**	**Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya İhracatı**	**Ticaret Dengesi**
1831-1835	1.750.911	3.188.335	1.437.424
1836-1840	1.629.247	3.157.731	1.528.484
1841-1845	657.071	2.335.357	1.678.286
1846-1850	654.334	2.919.823	2.265.489
1856-1860	4.123.138	4.200.565	77.427

Kaynak: Turgay'dan akt. Satış, 2011: 299.

Ticari hacim açısından bakıldığında özellikle 1869'da ticaret hacminin bir milyon doların üzerine çıkması, iki ülke arasındaki ticari bağların güçlendiğini ortaya koymuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Osmanlı'nın afyon, halı, kilim, tütün ve kuru yemiş gibi ürünleri ABD pazarında önemli yer tutarken, ABD'nin de ateşli silahlar, cephane, pamuklu ürünler, demir-çelik ürünleri, madenî yağlar, rafine şeker ve sanayi mallarını ihraç ettiği gözlemlenmiştir (Kara, 2006).

Osmanlı-Amerikan ticari ilişkileri, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında silah ithalatıyla önemli bir ivme kazanmıştır. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik ihracatı, 1870'te ilk kez bir milyon dolar sınırını aşarak kayda değer bir seviyeye ulaşmıştır. Adem Kara bu ticari ilişkileri şu şekilde aktarmaktadır:

> *Başlangıçta, savaş artığı silahların alınması şeklinde oluşan silah ticareti, 1872'den itibaren modern silahların Osmanlı Devleti için üretilmesine dönüştü. Bu çerçevedeki gelişmeleri takip etmek için 1872'de bir Osmanlı askerî heyeti ABD'yi ziyaret etti. Bu heyetin çalışmaları sonucunda 1873'te Babıali ABD'den*

> *400.000 adet piyade tüfeği satın aldı. Osmanlı Devleti'nin ABD'den silah alımları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde en yüksek boyutlarına ulaştı. 1876-1878 döneminde satın alınan Martini Henry, Peabody-Martini ve Winchester tüfekleriyle bu tüfeklerin mermi, kovan, süngü ve diğer mühimmatı için ABD şirketlerine 5.335.308 dolar ödeme yapıldı* (Kara, 2006: Ticari İlişkilerimizin Geçmişi bölümü).

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Avrupa devletleriyle ticaretinde genellikle açık verirken, Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerinde ticari dengenin kendi "lehinde bir fazlalık" olduğu dikkat çekmektedir. 1831-1899 arasında, Kırım Savaşı'nın son iki yılı (1855-1856) da dahil olmak üzere, "sadece altı kez Amerika lehine olmuştu." 1878'de ABD, Osmanlı'nın ihracatında "yedinci", ithalatında ise "sekizinci" sırada yer alarak, iki ülke arasındaki ticaretin görece dengeli bir profil sergilediği görülmektedir (Satış, 2011: 299).

Bu döneme ilişkin ticari girişimlerin dikkat çekici bir örneği, ABD'nin batıya doğru genişlemesi sırasında çöl coğrafyasında lojistik ihtiyacını karşılamak amacıyla 1855 yılında Osmanlı'dan deve talebi olmuştur. "Parası hazineden verilerek satın alınan damızlık develer Amerikan Başkanı'na hediye edilmiştir. Develerin süratle tedarik edilip, gönderilmesine karşılık olarak Amerika, iki adet tüfeği İzmir valisine hediye etmiştir. Bu olay Amerikan silahlarının Osmanlı Devleti tarafından yakından tanınmasına imkân vermiştir" (Satış, 2011: 299). Bu olay, iki ülke arasındaki ticari ve kültürel temasların, dönemsel stratejik ihtiyaçların ötesinde simgesel nitelikte bir etkileşime dönüşebileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI- DEVLETİ VE ABD ARASINDAKİ İLİŞKİLER

ABD büyükelçisi Henry Morgenthau 1913 yılında İstanbul'a geldiğinde, Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın etkisinden dolayı, çeşitli sorunlar yaşamaktaydı. Bu süreçte İttihat ve Terakki Partisi iktidarını sağlamlaştırmış, ülkenin ekonomik kalkınması için yardım arayışına girmişti. 28 Şubat 1914'te Talat Bey, ABD Ticaret Odası'nda yaptığı konuşmada ABD'nin gösterdiği ekonomik ilerlemeyi örnek olarak vermiş, "Amerika için övgü dolu" ifadeler kullanmıştı (Ahmed, 2011: 84). Ancak, Avrupa'da savaşın ortaya çıkması ve Britanya'nın ABD'de yayımladığı Osmanlı karşıtı propagandalar iki ülke arasındaki ilişkileri bozmuştur. Osmanlı Devleti'nin

Washington Büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey (Alfred de Belinski), Washington'da "geri kalmış fakat çökmemiş" bir Türkiye'yi temsil edeceğini belirtirken, ABD basınının Ermeni çıkarları lehine yürüttüğü Osmanlı karşıtı propagandasına sert yanıt vermiştir (Ahmed, 2011: 84). Rüstem Bey, Amerikan gazetesine verdiği bir röportajda, "basının İngiltere ve Fransa lehine taraflı davrandığını" Türk limanlarına Amerikan savaş gemilerinin gönderilmesi çağrısının ise "savaşı kışkırttığını" ifade etmiştir (Ahmed, 2011: 84-85).

Dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson, Rüstem Bey'in üslubunu eleştirmiş olsa da savaş koşulları nedeniyle onu doğrudan dışlamak yerine Washington'da artık işe yaramayacağını bildirmiştir. Bu gelişmelerin ardından Rüstem Bey, Ekim 1914'te geri çağrılmış ve yerine Abdülhak Hüseyin Bey atanmıştır. Hüseyin Bey, 20 Nisan 1917'ye kadar görevde kalmıştır. "İttihat ve Terakki yönetimi, bu krizlerin ABD ile ilişkileri zedelemesine izin vermemiş fakat tarafsız bir büyük gücün Osmanlı Devleti topraklarında bulunmasının, İstanbul'un müttefiki Almanya'nın etkisini dengeleyeceğine inanmıştır" (Ahmed, 2011: 85) Sonuç olarak, savaş süresince hiçbir Amerikan diplomatı sınır dışı edilmemiş, elçilik ve konsolosluklar normal faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca, 2 Ağustos'ta gizli bir Almanya antlaşması imzalanmış olsa da altı gün sonra Washington'a tarafsız kalma niyetlerinin bildirildiği ve Morgenthau'nun "Türk hükümetindeki bölünmüşlüğe" ve "kapitülasyonların iptaline" ilişkin gözlemleri de bu sürecin önemli unsurları arasında yer almıştır (Ahmed, 2011: 85-86).

Balkan Savaşları sonucunda "Osmanlı, topraklarının %83'ünü ve bu topraklarda yaşayan nüfusunun %69'unu" kaybetmiş, askerî ve siyasî prestijini yitirmişti (Halifeoğlu, 2012: 31). Bu yenilgi, Avrupalı güçleri Osmanlı'yı paylaşma planlarına yöneltmiş, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali (1911) ve 12 Adalar'ın kaybı, devlet adamlarında İtilaf Devletleri'ne karşı bir "antipati" oluşturmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin İngiltere (1911), Bulgaristan (1913) ve Fransa (1914) ile ittifak arayışları, Avrupa diplomasisinin çıkar çatışmaları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Halifeoğlu, 2012: 31).

Özellikle Fransa'nın "Rus onayı olmadan ittifak mümkün değil" yanıtı, Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yakınlaştıran kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum, Osmanlı'nın Almanya'ya yönelmesinde, Alman askerî eğitim misyonlarının

etkisi ve kapitülasyonların yarattığı ekonomik bağımlılıkta da belirleyici rol oynamıştır. 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli ittifak anlaşması, Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa sürüklemiştir. Anlaşma, Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a müdahalesi durumunda geçerli olacak şekilde tasarlanmıştır. Almanya'nın Akdeniz filosuna ait *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının Çanakkale'ye sığınması ve sonrasında Osmanlı donanmasına transfer edilmesi, uluslararası hukuku ihlal etmiştir. Enver Paşa'nın gizli emriyle bu gemilerin 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalaması, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine neden olmuştur. İtilaf Devletleri'nin savaş ilanı, Osmanlı Devleti'nin 11 Kasım 1914'te karşı hamlesiyle resmîleşmiştir (Halifeoğlu, 2012).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderliğinde ABD ile ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin ekonomik kalkınma ve tarafsızlık arayışında ABD modeli önemli bir referanstı. Ancak savaşın başlaması ve Ermeni meselesi üzerinden yürütülen propaganda, ilişkileri gerginleştirdi (Ahmed, 2011). Birinci Dünya Savaşına kadar ABD ve Osmanlı ilişkileri yürütülen tüm Türk karşıtı propagandalara rağmen istikrarlı kaldığı söylenebilir. Bu durumun başlıca nedeni, o dönemde ABD'de çatışmayı körükleyen "güçlü grupların bulunmaması" ve Ermeni-Amerikan girişimlerinin henüz yeterince örgütlü ve etkili olmamasıdır (Daniel, 1959: 255). Bu dönemde ABD Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişini geciktirmeye ve bu süreçte Amerikan çıkarlarını korumaya yönelik çabalar göstermiştir. ABD, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların korunması ve Amerikan ticari çıkarlarını korumak için yoğun siyasi çaba sarf etmiştir. Morgenthau, Osmanlı Devleti'nde ABD'nin ticari müttefiklerini savunmaya çalışırken Türk-Alman ittifakının etkilerine karşı da mücadele etmiştir.

20 Nisan 1917'de iki ülke arasında ilişkilerin kesilmesine rağmen ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemesinin temel sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin ABD'yi "gücendirecek bir şey yapmamış" olduğu vurgulanmaktadır. "Ancak diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine ABD, Türkiye'deki Amerikan haklarını koruma görevini İsveç sefareti aracılığı ile sağlamaya karar vermiştir. Böylelikle ABD adına Anadolu'daki misyonerlerin rahat çalışmaları ve eğitim enstitüleri ilgili durumları da İsveç yüklenmiştir" (Halifeoğlu, 2012: 48).

İKİNCİ BÖLÜM
1917-1939 YILLARI ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE ABD DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİ

I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması akabinde ABD, tarafsızlık politikasını sürdürse de Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifakı, ikili ilişkilerde sorunlara yol açmıştır. Öncesinde de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırı düzenleyerek İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmesinden sonra Büyükelçi Morgenthau "İstanbul'daki gerçek yönetimin, Sultan'ın iradesinde değil … İttihat ve Terakki Partisi'nin elinde olduğunu" raporlamıştır (Howard, 1962: 226). ABD, Osmanlı Devleti'nin bu hamlesini uluslararası hukuka aykırı bulmuş ve Büyükelçi Morgenthau aracılığıyla protesto etmiştir. Buna karşın Osmanlı Hariciye Nezareti, saldırının Rus provokasyonuna bir cevap olduğunu iddia ederek ABD'nin tepkisini yumuşatmaya çalışmıştır (Mordoğan, 2010).

İki ulus arasında yaşanan kriz doğrultusunda, ABD misyonerlerinin 1915 yılındaki Ermeni olaylarına dair raporlarında, Osmanlı'ya yönelik eleştiriler artmıştır. Büyükelçi Morgenthau'nun Ermeni nüfusa yönelik telgrafları, ABD kamuoyunda Osmanlı karşıtı bir havanın oluşmasına neden olmuştur. Buna rağmen, ABD yönetimi savaşa doğrudan dahil olmaktan kaçınmış ve Osmanlı Devleti'ndeki "426 Amerikan okulu, 17 misyoner merkezi ve 9 hastanenin" güvenliğini sağlama kaygısıyla ilişkileri tamamen koparmamıştır (Işıklar, 2008: 10).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler resmi olarak devam etse de iki ülke arasında derinleşen anlaşmazlıklar ilerleyen süreçte bir gerilime dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olarak kapitülasyonları tek taraflı kaldırma kararı, ABD tarafından bir "meşru hak arayışı" olarak değil, siyasi bir tehdit olarak algılanmıştır. Washington yönetimi, bu adımı protesto ederken, diğer yandan Yunanistan'a savaş gemisi satışı ve Türk karasularına askeri gemiler gönderme kararı alarak bölgedeki dengeleri altüst etmiştir. Bu hamleler, Anadolu'da yaşayan sivil halkın güvenliğini riske atarken, Osmanlı yönetiminin egemenlik haklarına yönelik bir

tehdit olarak görülmüştür. ABD'nin Yunanistan'a verdiği destek, özellikle işgal döneminde yaşanan krizlerin derinleşmesine dolaylı olarak neden olmuştur (Fendoğlu, 2002).

Yukarıda belirtilen süreçler yaşanırken Washington Büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey'in Ermeni ve Yunan propagandalarına karşı tutumu, ABD ile gerilimi arttıran konulardan biri olmuştur. Rüstem Bey, 1915'te *The New York Times*'ta yayımlanan bir makalede, Batılı devletlerin sömürge tarihindeki insan hakları ihlallerini örnek göstererek Osmanlı'yı savunmuştur. Bu açıklamalar, ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'i öfkelendirmiş ve Rüstem Bey'in "kısa bir süre sonra da Amerika'da 'persona non grata-istenmeyen adam' olarak" ilan edilmesine neden olmuştur" (Mordoğan, 2010: 42). Rüstem Bey'in yerine atanan Abdülhak Hüseyin Bey ise sağlık sorunları nedeniyle görev yapamamış ve İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu süreç sonunda Osmanlı Devleti'nin ABD'deki diplomatik varlığı sonlanmıştır.

ABD'nin Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesinden önce Bâbıâli, ABD büyükelçiliğine son bir nota vererek diplomatik ilişkileri resmen sonlandırmıştır. Diplomatik ilişkilerin kesilmesinin ardından iki devlet arasında fiilen çatışma yaşanmasa da İstanbul'daki ABD temsilciliğinin işlevleri İsveç elçiliğine, Osmanlı Devleti'nin ABD'deki çıkarları ise İspanya'ya devredilmiştir. Bu dönemde, "ABD, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılı yıllarında ABD'ye göç etmek isteyen başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasına kucak açmıştır" (Kasalak, 2014: 121). Bu politik yaklaşım, iki ülke arasında doğrudan bir savaşın ortaya çıkmasını önlemede kritik rol oynamıştır.

1917 yılında Osmanlı Devleti ile ABD ilişkilerinin kesilmesi sürecinde, İstanbul'daki Amerikan elçisi Elkus, ilişkileri kurtarmak için diplomatik çabalar sarf etmiştir. Rahmi Doğanay'ın belirttiği üzere Osmanlı yönetimi üzerindeki Alman etkisi, Elkus'un girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. Osmanlı makamları Elkus'un sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'da kalmasına izin vererek insani bir tutum sergilemesine rağmen aynı dönemde Washington'daki Osmanlı elçisi Abdülhak Hüseyin Bey'in hastalık nedeniyle vefatı ve diğer diplomatların geri çağrılması, ilişkilerin tamamen kopuşunu hızlandırmıştır (Doğanay, 2014). ABD, ilişkilerin kesilmesinin ardından "Amerika'daki Türk tebaasını düşman olarak algılamış,

mallarını haczettirmek istemiş, Mr. Elkus'un girişimleriyle bu uygulama durdurulmuştu. Amerikan Hükümeti uygulayamasa da Türkleri askere alma kararı da almıştı" (Doğanay, 2014: 373).

Diplomatik ilişkilerin kesilmesinin ardından, Osmanlı Hükümeti, Amerikan vatandaşlarına sokağa çıkma yasağında bile "esnek" davranmıştır. Diğer "düşman ülkelerin vatandaşlarının" aksine İstanbul'daki ABD vatandaşlarına saat 22:00 sonrası sokağa çıkma izni verilmesi gibi ayrıcalıklar tanımıştır (Ahmed, 2011: 94). Ancak ABD'nin Ermeni lobisi ile yakın ilişkileri, taraflar arasındaki güveni zedelemiştir. Örneğin, eski büyükelçi Morgenthau'nun İsviçre'de İttihatçı karşıtı gruplarla temas kurması, Talat Paşa'nın tepkisine yol açmıştır. İngiliz basını, büyükelçinin ziyaretinin ana nedeninin "Filistin'de bir Yahudi devleti kurma planı" olduğunu raporlamıştır (Ahmed, 2011: 93-94).

2.2. WİLSON İLKELERİ'NİN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE PARİS BARIŞ KONFERANSI

Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan resmi çevrelerinde, Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda dağılacağına dair yaygın bir görüş hâkimdi. Başkan Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918'de açıkladığı "On Dört İlke" ile bu görüşü resmileştirerek, Türkiye'nin geleceğine dair belirsizliği pekiştirmiştir. Wilson, İstanbul'a atanacak büyükelçi tartışmalarında "savaş sonrasında Türkiye diye bir şeyin" kalmayacağını açıkça ifade etmekteydi (Doğanay, 2014: 373).

1918 yılının Eylül-Ekim aylarında Osmanlı Devleti için en önemli mesele, dört yıllık yıkıcı savaşı sonlandıracak bir mütareke imzalamaktı. Bulgaristan'ın 29 Eylül'de savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarını savunmasız hale getirmiş ve İstanbul'u İtilaf Devletleri'nin tehdidine açık bırakmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da çöküşe yaklaşmasıyla, Osmanlı yönetimi 4 Ekim 1918'de ABD Başkanı Wilson'a müttefikleriyle ortak bir nota göndermiştir. 1917'den beri diplomatik ilişkiler kesildiğinden İspanya aracılığıyla iletilen notada Osmanlı Devleti, "8 Ocak 1918 tarihli 14 Prensibe ve 27 Eylül nutkundaki esaslara uygun olarak mütareke ve sulh görüşmelerine başlamaya hazır olduklarını belirtti" (Özkan, 2006: 9).

Woodrow Wilson'un on dört ilkesinin 12. maddesi, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin korunmasını öngörürken, diğer bölgelerin özerkliğini vurgulamaktaydı. Bu madde, Osmanlı Devleti'ndeki Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelere güvenli egemenlik tanınmasını, diğer milletlere ise "özerk gelişim fırsatı" verilmesini öngörmekteydi. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nın uluslararası garanti altında tüm devletlere açık tutulmasını şart koşmaktaydı. Mondros Mütarekesi öncesi bu ilke Osmanlı Devleti'ne "umut verse" de Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Milli Mücadele, Türkiye'nin kaderini değiştirdi (Işıklar, 2008: 10). Ancak bu madde, Osmanlı yönetimince "savaştan çıkış" yolu olarak değerlendirilmiş, Wilson Prensipleri Cemiyeti ile ABD kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. "Lakin ABD manda sisteminde yer almak ve Orta Doğu'da bir rol oynamak istemediği için" ikili ilişkilerin yeniden tesis edilmesi yönündeki beklentiler karşılıksız kalmıştır (Arslan, 2018: 7). Sonuç olarak, Milli Mücadele dönemi, Türk-Amerikan ilişkilerinin resmî diplomasinin olmadığı, ancak stratejik beklentilerle şekillendiği bir evre olarak başlamıştır.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıldığını resmileştiren ve askerî teslimiyetini şart koşan bir antlaşmaydı. ABD Başkanı Wilson'un On Dört İlkesi, özellikle "self-determinasyon" (halkların kendi kaderini tayini) vurgusuyla, sömürgeci planlara meşruiyet kazandırmıştır. İtilaf Devletleri, bu süreci Osmanlı coğrafyasını paylaşmak için bir fırsat olarak görmüş, Musul, İskenderun, İstanbul ve Batum gibi stratejik noktaları işgale başlamıştı. Buna rağmen, dönemin Osmanlı hükümeti, mütarekenin "diğer müttefiklerinin imza etmiş oldukları mütarekelerden daha hafif" olduğunu düşünerek iyimser bir tutum sergilemekteydi (Budak, 1999: 193). Bu süreçte İstanbul'daki resmî ve sivil çevreler işgalleri sükûnetle karşılamıştır. Mustafa Budak Osmanlı hükumetinin tutumunu şu şekilde aktarmaktadır:

> *Söz konusu iyimserlik o kadar ileri boyuta vardı ki, mütareke sonrasında başlayan İtilâf devletlerinin işgalleri, Osmanlı hükümetince sükûnetle karşılandı. Bunun sebebi ise çok açıktı: Osmanlı hükümeti, işgal ve müdahaleler karşısında uysal ve uzlaşmacı bir siyaset izleyerek yakın gelecekte yapılacağını ümit ettiği bir barış konferansında Osmanlı Devleti lehine kararlar alınabileceğini düşünüyordu* (Budak, 1999: 193-194).

Ancak bu iyimser beklenti, İtilaf Devletleri'nin gizli paylaşım planları karşısında gerçekçi olmayan bir yaklaşım olarak kalmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin ardından ABD, Osmanlı topraklarındaki diplomatik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Ocak 1919'da Lewis Heck'in İstanbul'a komiser olarak atanmasını, Ağustos 1919'da Amiral Mark L. Bristol'ün "Yüksek Komiser" sıfatıyla görevlendirilmesi izlemiştir. Amiral Bristol, daha görevinin başında Başkan Wilson'a sunduğu raporda, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını geçici de olsa savunmuş ve bu yaklaşımını belgelerle desteklemiştir. Aynı dönemde, Paris'teki ABD temsilcileri Hoover ve Morgenthau'nun Osmanlı'nın geleceğine dair tartışmaları sürerken, Tümgeneral James G. Harbord, Eylül 1919'da Anadolu'ya gelerek bölgede bir ay süren incelemelerde bulunmuştur. ABD'nin Osmanlı'ya yönelik politikasındaki çelişkiler, General James Harbord başkanlığında gönderilen heyetin raporunda da açıkça görülmekteydi. General James Harbord'un Eylül 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme, Türk millî hareketinin bağımsızlık konusundaki kararlılığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu görüşmede Mustafa Kemal, manda rejimini kesin bir dille reddetmiştir (İnce Erdoğan, 2024). Harbord Raporu (1919), Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik bir tehdit olmadığını ve bölgenin demografik yapısının mandaterlik için uygun olmadığını ortaya koymuştur. Ancak Başkan Wilson, raporun bu sonuçlarına rağmen Ermenistan mandası konusunda ısrar etmiştir. ABD Senatosu'nun 24 Nisan 1920'de Ermenistan mandası konusunu reddetmesi, Wilson'un dış politika hedeflerinin iç siyaset engellerine takıldığını göstermiş ve "bu karar Ermeniler arasında büyük düş kırıklığı" yaratmıştır (İnce Erdoğan, 2024: 3). Harbord, hazırladığı raporda "Türk İstiklal Mücadelesinin başarı" şansını vurgulayarak Mustafa Kemal'i "bir maceracı değil" "hakiki bir lider" olarak tanımlayarak Batı'nın önyargılı bakışını eleştirmiştir (Köprülü, 1986: 942).

Wilson İlkeleri'nin etkisiyle 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda, başta ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'dan oluşan "Onlar Konseyi" karar süreçlerine hâkim olmuştur. Şubat 1919'da Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve Wilson'un ayrılmasıyla İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde, Almanya'yı siyasi ve askerî açıdan etkisizleştirme hedefi öne çıkarken, Osmanlı Devleti'nin geleceği de tartışılmıştır. İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazların uluslararası denetime alınması, Arap topraklarının bağımsızlığı, Balfour Deklarasyonu'nun tanınması ve manda sisteminin benimsenmesi konularında uzlaşmıştır. Self-determinasyon ilkesi, Avrupalı devletlerin emperyal çıkarları

karşısında ikincil planda kalmış; bu durum, Orta Doğu ve Anadolu'da kalıcı siyasi gerilimlerin temelini oluşturmuştur (Budak, 1999).

Ahmed Tevfik Paşa hükümeti, Paris Barış Konferansı'nda (1919) Osmanlı'nın parçalanmasını öngören Yunan, Ermeni ve Kürt taleplerine karşı harekete geçmiş, 12 Şubat 1919'da İtilaf temsilcilerine sunulan muhtırada, Wilson ilkelerine atıfta bulunularak "Trakya ve Anadolu'da Türklerin ezici çoğunlukta olduğunu" vurgulamıştır. Ermenilerin nüfus çoğunluğuna sahip olmadığı, hatta tehcir sürecinde Müslümanlara yönelik "katliamlar" yaptıkları ifade edilmiştir (Bayur'dan aktaran Budak, 1999: 194). Her ne kadar bu durumun gerçeklerini ortaya koymak amacıyla Osmanlı Devleti tarafından tarafsız bir heyet kurulması talep edilmiş olsa da bu girişimler ciddiye alınmamış ve İngilizlerle uzlaşma çabalarında Osmanlı Devleti reddedilmiştir. Halil Paşa'nın İngiliz temsilcilerle yaptığı görüşmelerde, "İngiliz himayesi talebi" bile İngilizler tarafından "vakit geçti" denilerek geri çevrilmiştir (Akşin'den aktaran Budak, 1999: 195). Bu süreç, Osmanlı diplomasisinin uluslararası alandaki hareket kabiliyetinin daraldığını ve dış politikada giderek artan yalnızlığını ortaya koymuştur.

Paris Barış Konferansı sürecinde Ahmed Tevfik Paşa'nın istifasından sonra İngiliz yanlısı Damat Ferid Paşa hükümeti 1919 yılı mart ayında kurulmuştur. Ferid Paşa, "İtilaf Devletlerinin gözüne girme" ve "hafif barış şartları elde etmek için" İttihatçılara karşı bir tavır sergilemiş ve Paris Konferansı'na katılmaya çalışmıştır (Akşin'den aktaran Budak, 1999: 196). Ancak *Entente* gazetesini çıkararak yürüttüğü propaganda ve temsilci listeleri bile gerçekçi değildir. Sina Akşin'in belirttiği gibi, "boşuna" takip edilen bu politika, İzmir'in işgali gibi travmatik olaylarla sonuçlanmıştır (Budak, 1999: 196). Damat Ferid Paşa'nın İngilizlere yaranma çabaları, halk nezdinde güven kaybına ve Anadolu'da Millî Mücadele ruhunun filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Başarısız şekilde yönetilen bu süreçle birlikte, Osmanlı yönetiminin barış umudu, yerini direniş ve ulusal kimlik arayışına bırakmıştır

Atatürk, Wilson'un on ikinci ilkesinden hareketle ABD ile ilişkileri geliştirmek adına ilk adımı, Paris Konferansı'nın Ermeni meselesini araştırmak üzere Sivas'a gönderilen General James Harbord ile görüşerek atmıştır. Bu görüşmede, "Atatürk Millî Mücadelenin hedeflerini General Harbord'a aktarmış ve generalin sempatisini

kazanmayı başarmıştır" (Işıklar, 2008: 10-11). Bu diyalog, Türkiye'nin uluslararası alanda siyasi konumunu güçlendirme çabalarının önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Paris Barış Konferansı sürecinde oluşturulan "King-Crane Heyeti", Anadolu'da etnik grupların taleplerini araştırmak üzere bölgeye gönderilmiştir. Heyetin raporu, Ermeni mandası fikrini desteklemek yerine Türk çoğunluğun "self-determinasyon" hakkını öne çıkarmış, ancak ABD kamuoyundaki Ermeni lobisinin baskısıyla Senato'da reddedilmiştir (Mordoğan, 2010). Bu dönemde Türk aydınları arasında ABD mandasına yönelik geçici destek oluşsa da Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde bu fikri kesin olarak reddetmesi, bağımsızlık düşüncesini güçlendirmiştir. ABD'nin 1920'de Ermeni mandasını reddetmesi, Lozan sürecinde Türkiye'nin pazarlık gücünü artırmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları ve İstanbul'un işgali, Millî Mücadele'yi kaçınılmaz kılmıştır. ABD'nin tarafsız görünümüne rağmen, Ermeni lobisi ve İtilaf baskısı nedeniyle Osmanlı'ya destek vermemesi, Türk kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu süreç, Cumhuriyet döneminde tam bağımsızlık ilkesinin benimsenmesine ve Lozan'da egemenlik haklarının yeniden tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Wilson'un idealist söylemleri, Orta Doğu'daki emperyal rekabet karşısında etkisiz kalarak, Türkiye'nin uluslararası diplomaside kendi yolunu çizme kararlılığını güçlendirmiştir (Özkan, 2006).

Mondros Mütarekesi sonrasında 1918 yılında, ABD bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Osmanlı ile ilişkileri yeniden tesis etme yoluna gitmiştir. İlk temsilci Lewis Heck, Aralık 1918'de göreve başlayarak, "Anadolu'dan alınan bilgilerin yetersiz kaldığını" bildirmiş ve Anadolu'daki konsoloslukların yeniden açılmasını ve bölgesel dinamiklerin izlenmesi gerektiğini raporlamıştır (Şimşir, 1977: 278).

2.3. LOZAN ANTLAŞMASI VE ABD'NİN TUTUMU

Lozan Konferansı, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler tarihinde Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi kapsayan önemli bir süreçtir. Lozan Antlaşması Türkiye ve ABD ilişkileri açısından bakıldığında da önemlidir ve ilerleyen süreçte iki ülke arasında ilişkileri şekillendirmiştir. Anlaşma, ilk başlarda ABD'de

tepkiyle karşılanmış, kamuoyunda özellikle Ermeni meselesi ve Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların durumu konusunda endişeler dile getirilmiştir (Köse, 2014). ABD, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmaması sebebiyle konferansa gözlemci olarak katılmış, "Boğazların özgürlüğü" gibi konularda kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır (Howard, 1962: 235). ABD, konferansta aktif bir rol oynamamış olsa da müzakerelerin sonuçları Amerikan dış politikasını dolaylı olarak etkilemiştir.

ABD hükümeti, Richard Washburn Child ve Joseph C. Grew'i gözlemci olarak atamıştır. James L. Barton ve William W. Peet gibi Amerikan Board misyonerleri de Lozan'a gönderilmiştir. "Türkiye'deki Amerikan dini, eğitim ve hayırseverlik çalışmalarının tarihi ve gelişimi ile siyasi olayların ve değişikliklerin bu çalışmalar üzerindeki etkisi hakkında veriler sunarak Amerikan delegelerine destek vermişlerdir" (Alan ve Kuş, 2024: 233).

ABD Dışişleri Bakanlığı, "kapitülasyonların sürdürülmesi, Amerikan hayır kurumları, eğitim ve dini kurumların korunması, ticari işletmeler için 'açık kapı' politikası, savaş sırasında Amerikalıların uğradığı kayıpların karşılanması, azınlıkların korunmasına ilişkin hükümler, Boğazların serbest geçişinin güvence altına alınması ve arkeolojik araştırma imkânı" gibi temel konuları Amerikan çıkarlarını savunmak amacıyla gündeme getirmiştir. Ayrıca ABD, yeni Türk hükümeti ile uygun bir zamanda ayrı bir anlaşma yapma arzusunu da dile getirmiştir (Vander Lippe, 1993: 45).

Konferans sürecinde Amerikan Ermenistan Bağımsızlık Komitesi gibi gruplar, anlaşmanın onaylanmasına karşı lobi faaliyetleri sürdürmüş ve Türkiye'ye yönelik eleştirilerini dile getirmiştir (Bryson, 1971). Amerikan Board misyonerleri ise Türkiye'deki kurumlarının korunması açısından endişelerini ifade etmişlerdir. Lozan Konferansı'ndaki tartışmalar, bu kurumların keyfi ve yasadışı uygulamalardan korunmasını sağlamayı amaçlamıştır. Lozan Antlaşması sonucunda, misyoner örgütlerinin Türk hukukuna tabi tutulması ile yabancı statüsünden kaynaklanan ayrıcalıkları sona ermiştir. Ancak Türkiye misyonerlik faaliyetlerinin belirli sınırlar içinde sürdürülmesine imkân tanıyacak şekilde daha belirgin bir planlamaya izin vermiştir (Alan ve Kuş, 2024).

ABD'de Lozan Antlaşmasına karşı çıkılsa da "Amerikan Kurumları ve Dernekleri Genel Komitesi" gibi gruplar, anlaşmanın onaylanmasını savunmuş ve

bunun Türkiye'deki Amerikan kurumlarının istikrarı için gerekli olduğunu ifade etmişlerdir (Köse, 2014). Anlaşmanın savunucuları, Türkiye'nin "modern uluslararası aileye" katılacağını ve reddedilmesinin ABD çıkarlarına zarar vereceğini belirtmiştir (Köse, 2014: 143).

Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Avrupa devletleri arasında ilişkiler normalleşse de 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile 1927 tarihinde Amerika Senatosu'nda oyların 2/3'ünü alamamasıyla reddedilmiştir.

Olay kısaca şöyle özetlenebilir: Amerika Birleşik Devletleri Lozan Konferansı'na savaşan taraf olarak katılmamış kendi çıkarlarını korumak için gözlemci göndermiştir. Lozan'daki görüşmelerden bir yıl sonra 6 Ağustos 1923'te Türkiye ile ABD arasında ayrı bir ikili antlaşma (Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması) imzalanmış ve onay için ABD Senatosu'na gönderilmiştir. 18 Ocak 1927'de ABD Senatosu bu anlaşmayı onaylamayı Ermeni lobisinin baskısı, Türkiye'de Amerikan misyoner okul ve kurumlarının geleceği gibi konuların gündemde olması yüzünden ve ABD'nin bu yıllardaki izolasyonist politikaları nedeniyle reddetmiştir. Bu yüzden Lozan sonrası Türk-Amerikan ilişkileri, 1927'ye kadar diplomatik düzeyde tesis edilememiş, 17 Şubat 1927'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri karmaşık olmuştur. Anlaşma ile Türkiye Osmanlı Devleti'nin borçlarının bir kısmını üstlenmek zorunda kalmış, bu da ekonomik kalkınma önünde büyük engel oluşturmuştur. Ayrıca, anlaşmanın getirdiği ticari kısıtlamalar, Türkiye'nin yeni gelişen endüstrilerini koruma kapasitesini sınırlamıştır (Memiş, 2020).

Lozan Antlaşması, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel gelişiminde önemli bir aşamadır. Lozan Antlaşması ile, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açılmış, ancak bu süreç aynı zamanda çözülmesi gereken sorunları ve zorlukları da beraberinde getirmiştir.

2.4. TÜRKİYE -ABD DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN YENİDEN TESİSİ

ABD Senatosu'nun Türkiye ile anlaşmayı reddetmesi üzerine, Dışişleri Bakanı Kellogg, Amiral Bristol'a bu kararı Türk Hükümeti'ne iletmesini ve bu kararın ardındaki siyasi unsurları belirtmesini istemiştir: "Yürütme organının... Senato tarafından antlaşmanın onaylanmasını sağlamak için hiçbir çabadan kaçınmadığını ve Senato'nun olumsuz tutumunun açıklamasının, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç siyasi durumda aranması gerektiğini açıklayacaksınız" (Vander Lippe, 1993: 60). Kellogg ayrıca, modern bir diplomatik yapı eksikliğine rağmen iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin zarar görmesinden derin endişe duyulduğunu iletilmesini istemiştir. Türk tarafının tepkisi ise dengeli bir tutumla sınırlı kalmıştır; basın organları, anlaşmanın reddine rağmen ikili ilişkilerin gelişiminin süreceği yönündeki resmî görüşü öne çıkarmıştır. John M. Vander Lippe bu süreci şu şekilde aktarmaktadır:

> *Senato anlaşmayı reddettiğinde, Coolidge dört seçenekle karşı karşıya kaldı. Anlaşmayı ve Türkiye ile ilişkileri sonlandırabilirdi; Senato'nun kabul edebileceği yeni bir anlaşma müzakere etmeye çalışabilirdi; anlaşmayı Senato'ya yeniden değerlendirilmesi için sunabilirdi veya reddi görmezden gelip yürütme yetkilerini kullanarak Türkiye ile ilişkiler kurabilirdi. Ancak Dışişleri Bakanlığı, farklı şartlarla yeni bir anlaşma müzakere etmeye çalışmanın çok geç olduğunu düşünüyordu. Coolidge ayrıca, Senato'nun önemli değişiklikler yapılmadan mevcut antlaşmayı yeniden değerlendirme olasılığının çok düşük olduğu sonucuna vardı. Bu nedenle, resmi bir antlaşma olmaksızın Türkiye ile ilişkileri normalleştirme yönündeki dördüncü seçeneği tercih etti*. (Vander Lippe, 1993: 60).

Amiral Bristol, 1927 yılında Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Başbakan İsmet Paşa ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde, 6 Ağustos 1923 tarihli antlaşmanın Amerikan Senatosu tarafından reddedilmesi üzerine ABD'nin tutumunu özetleyen bir muhtıra sunulmuştur. Türk Hükümeti, söz konusu antlaşmanın Senato'da onaylanmaması nedeniyle kendi onay sürecini askıya almış ve diplomatik ilişki kurma konusunda temkinli davranmıştır. Antlaşma metni, TBMM Dışişleri Komisyonu'nda bekletilirken, Türk yetkililer ABD ile basit bir dostluk anlaşması imzalanmasını talep etmiştir. Ancak Senato'nun siyasi dinamikleri nedeniyle bu talep karşılık bulmamıştır (Vander Lippe, 1993).

Uzun müzakereler sonucunda, 17 Şubat 1927'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Amiral Bristol arasında gerçekleşen karşılık notalar ile "Modus Vivendi" yürürlüğe girmiştir. Bu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında iki ulus arasındaki resmi

diplomatik ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Bu anlaşma, Haziran 1928'e kadar geçerli olacak şekilde tasarlanmış ve 6 Ağustos 1923 antlaşmasının Senato'da yeniden değerlendirilme ihtimaline atıfta bulunulmuştur. ABD tarafı, Başkan'ın anlaşmayı tekrar Senato'ya gönderme yetkisi olduğunu vurgulasa da Dışişleri Bakanı Kellogg, mevcut siyasi atmosfer nedeniyle onay şansının düşük olduğunu belirtmiş, Türk Hükümeti ise Türkiye'nin resmen tanınmasını sağlayacak bir antlaşmada ısrarcı olmuştur (Açıkses ve Gür, 2020).

Sonuçta, 20 Nisan 1917'de kesintiye uğrayan Türk-Amerikan ilişkileri, bu geçici düzenlemeyle yeniden başlamıştır. Süreç, Türkiye'nin uluslararası tanınırlığını pekiştiren ve Lozan Antlaşması'nın siyasi mirasını vurgulayan bir adım olarak kayda geçmiştir. 1927 yılında ilişkilerin yeniden tesis edilmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve politik çıkarları ve iki ülke arasındaki tarihsel bağlar etkili olmuştur (Şahin, 2021).

Türk-Amerikan ilişkilerindeki duraklama, Türk Hükümeti'nin tutumu ve Amiral Bristol'ün İsmet Paşa ile Lozan'da kurduğu kişisel dostluk ilişkileri sayesinde aşılmıştır. Bristol, bu ilişkilerin Modus Vivendi müzakerelerinde belirleyici olduğunu vurgulamıştır. "Yapılan anlaşma, başta İsmet Paşa ile Bristol olmak üzere, Türk ve Amerikan yetkililerini sevindirmiştir" (Şimşir, 1977: 325).

ABD'deki Türk yanlıları anlaşmayı olumlu karşılarken, Amerikan basını bunu "Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının zaferi" olarak sunmuştur. Buna karşılık, Gerard-Kardaşyan grubu gibi Türkiye karşıtı çevreler bu anlaşmaya şiddetle tepki göstermiş, anlaşmanın "anayasaya aykırı" olduğunu ve başkanın "Senato'yu atlayarak Türkiye ile ilişki kuramayacağını" iddia ederek protesto mitingleri düzenlemiştir. Dışişleri Bakanlığı ise bu itirazları görmezden gelerek süreci yürütmüştür (Şimşir, 1977: 326).

İlişkilerin yeniden tesis edilmesi ile uluslararası hukuk ilkelerine dayanarak diplomatik ve konsolosluk ilişkileri kurulmuş ve karşılıklı elçi atanması gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma ile "1917 Nisan ayından beri kesik olan resmi ilişkileri tekrar başlarken, ilişkileri geliştirmek adına geçici bir ticaret antlaşması da yürürlüğe kondu" (Arslan, 2018: 12). Bu dönemde ABD, Anadolu coğrafyasında konsolosluk ve misyoner faaliyetleri aracılığıyla azınlıkları, özellikle uzun süredir "huzur içinde yaşayan Ermenileri devlete karşı kışkırtarak" destabilize etme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte, misyonerlerin ve diplomatik temsilcilerin öncülük ettiği

provokatif eylemler, Ermenilerin siyasi ve toplumsal alanda zararlı faaliyetlere yönelmesine zemin hazırlamış; bu durum, günümüze kadar uzanan "Ermeni Meselesi"nin ortaya çıkışında kritik bir rol oynamıştır (Açıkses ve Gür, 2009: 6).

Anlaşma sonrası yürütülen diplomatik süreç, karşılıklı üst düzey ziyaretlerle güçlendirilmiştir. 1930'da ABD Ticaret Bakanı Julius Klein'ın Türkiye'ye gelerek Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile ekonomik iş birliği görüşmeleri yapması, ilişkileri ivmelendirmiş, 1931'de eski Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki heyetin ABD'ye giderek finansal ve ticari temaslarda bulunması, pamuk endüstrisi başta olmak üzere yatırım arayışlarını öne çıkarmıştır. 1932'de ABD Genelkurmay Başkanı General Douglas MacArthur'un Türkiye ziyareti ise ikili ilişkilerin stratejik bir boyut kazanmaya başladığına işaret etmektedir. MacArthur'un İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirdiği temaslarda, Avrupa'daki siyasi gerilimler ve olası bir savaş senaryosuna karşı alınacak pozisyonlar ele alınmıştır. Bu ziyaret, Türkiye'nin bölgesel denge politikaları açısından ABD nezdinde artan önemini yansıtmaktaydı.

İlişkilerin resmi olarak başlaması akabinde Amiral Bristol'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye sunduğu mektup, notalar ve Bakan'ın cevapları, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri yeniden yapılandırmıştır. Ticaret, konsolosların yetkileri ve ikamet hakları gibi konuların da karşılıklılık prensibi ve uluslararası hukuk çerçevesinde özel anlaşmalarla düzenlenmesi öngörülmüştür. Taraflar, 1923 Lozan Antlaşması'nın 1 Haziran 1928'e kadar onaylanması halinde "yeni bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmayacağını" kararlaştırmıştır (Soysal, 2000: 329).

1927'de imzalanan Briand-Kellog Paktı iki ülke arasında yakınlaşmayı desteklemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Kellog, Türkiye'nin de bu çok taraflı saldırmazlık paktına katılmasını teşvik etmiş, Büyükelçi Grew'un girişimleri sonucunda, pakt 1929'da Amerikan Senatosu ve TBMM tarafından onaylanmıştır. Bu adım, Türkiye'nin uluslararası barış sistemine entegrasyonunu sağlayan sembolik bir hamle olarak değerlendirilmiştir.

İki ülke arasında 1934 yılında "Türk ve Amerikalı suçluların iadesi" ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. Bu mesele ilk kez Lozan Antlaşması müzakerelerinde gündeme gelmiş; Lozan'ın reddedilmesi üzerine görüşmeler ABD'nin Ankara Büyükelçisi Grew ile Türk Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Aras arasında devam etmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Grew'dan anlaşmayı onaylama niyetini Türkiye'ye

iletmesini istemiştir; Türk tarafı ise metindeki bazı değişikliklerin kabul edilmesi durumunda imzaya hazır olduklarını bildirmiştir. Özellikle iade talebinde bulunan ülkenin "tutuklama, gözaltı ve nakil işlemlerinin iade talebinde bulunan ülkenin karşılamasını" ve iadenin kapsadığı suçların liste halinde belirtilmemesi yönündeki talepleri, başlangıçta ABD tarafından reddedilince müzakereler kesilmiştir. Ancak Türkiye'nin iki talebin karşılanması hâlinde anlaşmayı onaylayacağını açıklaması üzerine süreç yeniden başladığında, Amerikan Senatosu 5 Şubat 1934'te ve TBMM 2 Nisan 1934'te metni onaylamıştır (İnce Erdoğan, 2024: 7).

Suçluların İadesi Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve 1931 tarihli Oturma Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, ayrıca bir Uyrukluk Antlaşması yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ticari ilişkiler geçici olarak devletler hukuku ve karşılıklılık ilkelerine dayandırılmış, 1927'deki mevcut durumun yeni bir anlaşmaya kadar uzatılması kabul edilmiştir. Ne var ki, 1923 Antlaşması'nın Kongre tarafından onaylanmaması ve yeni bir ticaret anlaşmasının hazırlanamaması üzerine taraflar, 28 Şubat 1928'de sona erecek düzenlemelerin süresini üç ay uzatarak ticari aksamaları önlemiştir. Daha sonra 1926 Ticaret Modus Vivendi hükümlerinin, yeni bir anlaşma imzalanana kadar geçerli olması konusunda mutabakata varılmıştır (Soysal, 2000: 329). 1 Ekim 1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında beş maddeden oluşan **"**Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması" imzalanmış ve bu anlaşma, Amerikan Senatosu tarafından 1930'da onaylanarak Nisan 1930'da karşılıklı olarak yürürlüğe girmiştir. Bu metin, 1830 Osmanlı-Amerikan ticaret antlaşmasından tam bir asır sonra iki ülke arasında imzalanan "ilk resmi ticari" düzenleme olmasının yanı sıra, Senato'dan onay alan ilk Türk-Amerikan antlaşması olarak dikkat çekmiştir (İnce Erdoğan, 2024).

Bu anlaşmanın Türkiye açısından öncelikli önemi, ülkenin ekonomik kalkınma hamlelerini finanse edecek Amerikan yabancı sermayesini çekme çabasıydı. Yeni kurulan Cumhuriyet, yerli ekonomiyi canlandırmak ve altyapı yatırımlarını genişletmek amacıyla Avrupa'dan aldığı kredilerle birlikte ABD'ye de yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1931'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında bir heyet Washington'a gönderilerek kredi talebinde bulunmuştur. Ne var ki hem resmî kurumlar hem de özel sektör yatırımcıları Türkiye'ye finansman sağlama konusunda isteksiz kalmıştır. Söz konusu anlaşma, 1930'da TBMM'de kabul edilmiştir. Ardından

imzalanan 1929 tarihli Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi ile 1931 yılındaki Oturma Antlaşması'yla 1927 yılına ait notalar resmî geçerliliğini yitirmiştir (Mordoğan, 2010; Türk, 2006).

1930'da ticaret anlaşmasının onaylanmasının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçisi Joseph Grew'a Türk makamlarıyla "Yerleşme ve İkamet Anlaşması" müzakerelerini başlatma talimatı vermiştir. Müzakereler Kasım 1930'da geçici olarak durdurulsa da 28 Ekim 1931'de Türkiye adına Millî Savunma Bakanı Zekai Bey ve ABD adına Büyükelçi Grew tarafından imzalanmıştır. Anlaşma, 1932'de TBMM ve Amerikan Senatosu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (İnce Erdoğan, 2024).

Türkiye ile ABD arasında Boğazlar meselesi, 17 Şubat 1927 tarihli Modus Vivendi anlaşmasıyla ABD'nin serbest geçiş hakkı elde etmesi ve 1929 Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'yla Amerikan gemilerine Türk sularında eşit haklar tanınmasıyla sürekli gündemde kalmıştır. 1930'larda İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı politikaları, Boğazların güvenliğine dair Türkiye'nin endişelerini arttırmış ve bu durum, 1933 Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazların silahlandırılması ve yeni bir rejim talep edilmesine yol açmıştır. ABD, 1934'te Türkiye'nin Boğazların ortak savunulması teklifini reddederken, Türkiye 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni yenilemek için Montrö Konferansı'nı düzenlemiştir. ABD'nin katılmadığı konferansta imzalanan Montrö Sözleşmesi, ticari geçiş özgürlüğünü korurken savaş gemilerini sınırlandırmış, Karadeniz devletlerine öncelik tanımış ve Boğazlar Komisyonu'nu kaldırmıştır. İki ülke arasındaki ticari gerilimler, 1938'de kilim ve tütün gümrük vergilerindeki anlaşmazlıklarla devam etmiştir. ABD'nin talepleri kabul edilerek 1939'da imzalanan anlaşmayla ABD, "en çok kayrılan ülke" statüsünü korumuştur (İnce Erdoğan, 2024). Bu süreç hem stratejik hem de ekonomik çıkarların Türk-Amerikan ilişkilerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

1927 yılında ilişkilerin yeniden başlaması, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği için önemli sonuçları doğurmuş, iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler gelişmeye başlamış, karşılıklı büyükelçiler atanmış ve diplomatik temaslar artmıştır (Esen ve Çetin, 2021).

2.5. CHESTER DEMİRYOLU PROJESİ

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşası, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük güçlerin rekabet ettiği sektördü. İngiltere'nin İzmir-Aydın hattı, Fransa'nın İzmir-Kasaba demiryolu ve Almanya'nın 1888'de başlattığı Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi, bu rekabetin somut örneklerini oluştururken, yirminci yüzyıl başlarında ABD, artan sanayisi ve enerji ihtiyacı nedeniyle Orta Doğu petrollerine yönelik Chester Demiryolu Projesi ile bu rekabete dahil olmuştur (Yavuz, 1999).

Proje, ilk olarak 1908'de Amerikalı mühendis Dr. Glaskow tarafından önerilen ve Sivas'tan Van'a uzanan 2000 km'lik demiryolu inşası ile hat boyundaki maden kaynaklarının işletilmesini kapsayan iddialı bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, "Bağdat Demiryolu imtiyazına sahip" Almanya ve "Musul petrol yataklarında pay isteyen" İngiltere'nin "şiddetli muhalefeti", Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında projenin reddedilmesine yol açmıştır (Tezel'den aktaran Karakoç ve Küçük, 2020: 6).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ABD petrol ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamasına rağmen, iç kaynaklarının tükenme riski, ABD'yi Ortadoğu petrollerine yöneltmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bölgedeki konsolosluklardan petrol raporları talep ederken, Amiral Chester liderliğindeki Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi (OADC), 1909'da Osmanlı Nafia Nezareti ile bir ön sözleşme imzalamıştır. Ancak "zaman sıkışıklığından ötürü" Osmanlı hükumeti görüşmelerin ertelenmesine karar vermiş sonraki süreçte de şirket içinde yaşadığı sorunlardan dolayı "Trablusgarp Savaşı'nı bahane ederek" teminatını geri çekiştir (Yavuz, 1999: 530). Şirketin 1911'de teminatını çekmesi ve Morgan Bankası'ndan sermaye bulma çabaları başarısız olmuştur. Chester'ın 1913'te Ottoman-American Exploration Company'yi (OAEC) kurmasına rağmen şirket proje için imtiyazları elde edememiş ve "1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı ile başlayan Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin de 29 Ekim 1914 tarihinde katılması ile projeler rafa kaldırılmıştır" (Mengeş, 2024: 43-44).

"1922 yılının Eylül ayında Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından, Chester Projesi Türk-Amerikan ilişkilerinin gündemine yeniden girmiştir" (Karakoç ve Küçük, 2020: 5). Ankara Hükümeti'nin Lozan Konferansı öncesinde Amerikan

sermayesine gösterdiği ilgi, projeyi tekrar canlandırmış ve ABD'nin "açık kapı" politikası çerçevesinde, Türkiye'nin demiryolu ve liman imtiyazlarını Amerikan şirketlerine açma isteği, Julian Gillespie'nin 1921'deki Ankara ziyaretiyle daha somut bir hal almıştır (Karakoç ve Küçük, 2020).

Bu süreçte Chester Grubu, Samsun-Sivas-Erzurum hattı ile Van Gölü ve Musul'a uzanan demiryolu inşasını, petrol ve maden imtiyazlarını içeren yeni bir anlaşma için TBMM ile görüşmelere başlamıştır. Ancak, İngiltere'nin Musul petrolleri üzerindeki iddiaları ve Fransa'nın Kilikya demiryolu imtiyazlarıyla çakışan proje, uluslararası gerilimi tırmandırmıştır (Yavuz, 1999). Bu süreçte Fransız istihbaratı, Amerikan şirketlerinin Mersin Limanı ve Adana-Erzurum hattına yönelik girişimlerini "nüfuz alanı ihlali" olarak değerlendirerek sert tepki göstermiştir (Mengeş, 2024: 46).

Lozan Konferansı sırasında Musul'un statüsü, Chester Projesi'nin kaderini belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Türkiye'nin Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesini Anadolu'ya bağlama talebi ile İngiltere'nin Irak lehine argümanlarından dolayı çıkmaza giren proje, Amerikan şirketlerinin çıkar çatışmaları nedeniyle desteksiz kalmıştır. Standard Oil'in Turkish Petroleum Company (TPC) ile iş birliği arayışları, Chester Projesi'nin siyasi risklerini artırırken, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın İngiltere ile olası gerilimlerden kaçınma stratejisi, projeye resmi desteği sınırlandırmıştır (Yavuz, 1999). TBMM'nin bu projeye sıcak bakmasına rağmen, şirketin "borçlarını ödeyememesi" ve Milletler Cemiyeti'nin "Musul'u İngiltere'ye bırakma" kararından dolayı, Chester Projesi'ni fiilen sonlanmıştır (Karakoç ve Küçük, 2020: 5).

Projenin çöküşünde, şirket içi finansal yetersizlikler, Amerikan hükümetinin tutarsız politikaları ve uluslararası baskılar belirleyici etkenler olmuştur. ABD'nin İngiltere ile uyumlu hareket etme kaygısı ve Ankara'nın Musul konusundaki kararlı tutumu, projenin siyasi zeminini zayıflatmıştır (Doğanay, 2014). 1923'te dağılan Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi'nin ardından ABD, Türkiye'deki faaliyetlerini "Osmanlı ve Amerika arasındaki ticaretin geliştirilmesi" ve "misyoner faaliyetlerinin korunması" olarak sınırlandırarak "tarafsızlık" politikasına geri dönmüştür (Mordoğan, 2010: 33). Chester Projesi'nin başarısızlığı, on dokuzuncu yüzyılın emperyal rekabet dinamiklerinin yirminci yüzyıla nasıl taşındığını ve küresel enerji

politikalarının yerel kalkınma hamlelerini nasıl şekillendirdiğini gösteren önemli bir örnek olarak görülmektedir.

2.6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ERKEN DÖNEMİNDE ABD OKULLARI

Osmanlı'nın çöküş döneminde, ülkedeki yabancı okulların faaliyetleri sıkı bir denetim altına alınmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu kontrol mekanizmaları daha da sertleşmiştir. Öyle ki, devlet artık bu okulların ne öğreteceğine, hangi kitapları kullanacağına ve hatta hangi öğretmenleri istihdam edeceğine bile doğrudan müdahale etmekteydi. Örneğin bu düzenlemelere göre, "Türkçe kültür dersleri olarak nitelendirilen Türkçe, Türk Tarihi veya Coğrafyası ile yurt bilgisi dersleri Türk öğretmenler tarafından okutulacak, yabancı müdürün yanına Türk müdür başyardımcısı atanacak" ve "okullarda beş kişiden oluşan disiplin kuruluna müdür başyardımcısı" başkanlık yapacaktı (Sezer'den aktaran Kılınç ve Orbay, 2018: 108). Bu kurallar sayesinde yabancı okulların etkisi kırılmış ve eğitimde "milli bir çizgi" oluşturulabilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde Amerikan okulları önemli bir gerilim noktası olmuştur. Örneğin, 1928'de Associated Press muhabiri Priscilla Ring, ABD Büyükelçisi Joseph Crew'e yaptığı ziyarette, Bursa'daki bir Amerikan okulunda üç kız öğrencinin Hristiyanlığa geçtiği iddialarının Türk basınında yer aldığını ve yetkililerin soruşturma başlattığını aktarmıştır. Crew, bu haberin Senato'ya ulaşması durumunda Lozan Antlaşması'nın onay sürecinin riske girebileceğinden endişe etmekteydi. Çünkü o dönemde Amerikan okulları, din propagandası yasağına bağlı kaldığını gösterme çabası içine girse de, Osmanlı döneminde faaliyet gösteren okulların çoğu Cumhuriyet döneminde kapatılmış, sadece birkaçı varlığını sürdürebilmişti. Büyükelçi, bu okulların eğitime devam etmesi için büyük çaba sarf etmekteydi (Özgiray, 1999). Şubat 1928'de Merzifon'da yaşanan bir başka anlaşmazlıkta, Türk müfettişler "Türk Bayrağı ile dalgalanan Amerikan bayrağının indirilmesini, pazar günleri ders yapılmasını, Pazartesi ve Perşembe günleri öğleden sonraları tatil verilmesi için direnmişlerdir" (Özgiray, 1999: 63). Ayrıca öğretmenler odasında Türkçe İncil bulunması gerilimi daha da tırmandırmıştır. Benzer

bir olay Robert Kolej'de ortaya çıkmıştır: Hazırlık sınıfındaki Rum ve Maltalı iki öğrenci, bir Türkiye haritasını tahrip ederek Türkiye hakkında "yakışıksız" işaretler yapmış, polis soruşturma açsa da mesele kapatılmıştır (Özgiray, 1999: 64). Bu tür vakalar, o dönemde iki ülke arasındaki kültürel ve siyasi alandaki kırılgan ilişkileri yansıtmaktadır.

Bu süreçte ABD hükümeti, okulların resmî olarak kendisine bağlı olmadığını, Amerikan Board adlı bir kuruluş tarafından yönetildiğini savunmuştur. Ancak İstanbul'daki Bible House'un (İncil Evi'nin) hem Hristiyan propagandası yapması hem de okullarla yakın ilişkisi, Türk yetkililerin şüphelerini artırmıştır. Grew, Kasım 1927'de Türk Dışişleri Bakanlığı'na verdiği muhtırada, okulların yeniden açılmasını talep etmiştir (Armaoğlu, 1997). Bu talep, Türkiye'nin 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laik eğitime geçiş sürecine denk gelmesiyle çatışma yaratmıştır. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, yabancı okulların Türk eğitim sistemine uyum sağlamasını şart koşmuş ve konuyu doğrudan Amerikan Board ile görüşmek istemiştir.

Taraflar arasındaki hukuki tartışmalar, Lozan Antlaşması'na dayandırılmaya çalışılmıştır. ABD İsmet Paşa'nın 1923'teki mektubunu ve 1927 Modus Vivendi'yi delil göstermiş ancak bu belgelerin Senato tarafından onaylanmaması, Amerikan iddialarını hukuken geçersiz kılmıştır. Mustafa Necati Bey, okulların satın alınmasını şart koşarak süreci yavaşlatmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ise konuyu Millî Eğitim Bakanlığı'na havale ederek diplomatik gerilimi azaltmaya çalışmıştır (Armaoğlu, 1997).

1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde yaşanan olay, Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerde derin bir kırılmaya neden olmuştur. Bu dönemde, Amerikan okullarının yeniden açılma süreci zaten hassas bir konuyken, Bursa'daki gelişmeler iki ülke arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. İlk başlarda Ermeni cemaatine odaklanan kolej, 1876'dan sonra Yunan öğrencileri de bu kapsama dahil etmiştir. Kolejde verilen eğitim sadece bireyleri eğitmeyi değil, aynı zamanda öğrenciler aracılığıyla aileleri ve toplulukları etkilemeyi de amaçlamaktaydı. Zamanla müfredata geometri, doğa felsefesi ve politik ekonomi gibi derslerin dahil edilmesi misyonerlerin daha geniş ve uzun vadeli hedefleri olduğunu göstermiştir. Amerikalı Protestan misyonerlerin "en güçlü etki organı" okullardı. Okullar, yetimhaneler, hastaneler dinlerini yaymada ve toplulukları politik olarak etkilemede kullandıkları

kurumlardı (Polat, 1988). Bursa Kız Koleji, misyonerlerin dini propaganda yapma ve yerel Protestan liderleri eğitme stratejisinin bir parçası olarak hareket ediyordu. 1873 yılında kısa bir süreliğine kapatılan okul, 1876 yılında yeniden açıldığında daha çok Rum kızlarına yönelik faaliyet yürütüyordu. Bu süreç içerisinde kolej öğrencileri, eğitim faaliyetleriyle misyonerlerin dini idealleriyle de tanıştırılıyorlardı. Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinin önemli bir örneği olan Bursa Kız Koleji, yerel ve uluslararası düzeyde dini ve sosyal etkiler yaratmıştı (Önal, 2013). 1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde yaşanan Tanassur (din değiştirme) olayı, misyonerlik faaliyetlerinin açığa çıkmasına ve geniş çaplı tepkiye yol açmıştır. Bu olay hem kamuoyunda hem de yetkililerden büyük tepki görmüş ve ülke gündeminde önemli bir konu haline gelmiştir (Yücel, 2016).

Olay, üç kız öğrencinin Maarif Nezareti'ne şikâyette bulunmasıyla başlamış ve Maarif Müdürü Sıtkı Bey'in görevlendirdiği müfettiş Necip Bey'in yaptığı soruşturmayla "15 öğrencinin" ifadesi alınmıştır (Köknar, 2023: 43). Yürütülen soruşturmada bazı öğrencilerin defterlerine Hristiyanlığa sempati duyduklarını yazdıkları ortaya çıkmış, olay Cumhuriyet Gazetesi'nde yer almış ve misyoner öğretmenlerin, öğrencileri Protestan ayinlerine katılmaya teşvik ettiği ve Hristiyan propagandası yaptığı iddiası öne sürülmüştür. Bursa Maarif Nezareti olayı Ankara Maarif Nezareti'ne taşımış ve 30 Ocak 1928'de okulun kapatılmasına karar verilmiştir (Köknar, 2023).

Büyükelçi Grew, başlangıçta Amerikan okullarının 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na titizlikle uyduğunu iddia etmiştir. Ancak Associated Press muhabiri Ring ve İstanbul Başkonsolos Yardımcısı Raymond Hare'in Bursa'da yaptığı araştırmalar, öğretmen Sanderson'ın öğrencilerle Hristiyanlık üzerine gizli görüşmeler yaptığını ve İncil okuma seansları düzenlediğini ortaya çıkarmıştır. Sanderson'ın mahkemede tüm sorumluluğu üstlendiğini açıklaması ve bir ziyaretçiye "Onların ne yaptığını sanıyorsunuz? İncil okuyorlar. Aman bunu kimse bilmesin" dediğinin basına sızması, okulun Türk yasalarını açıkça ihlal ettiğini kanıtlamıştır (Armaoğlu, 1997: 14). Bu süreçte, Grew'ün Türk kanunlarında "din propagandasını yasaklayan" bir maddenin bulunmadığı şeklindeki savunması ise tutarsız kalmıştır, çünkü Amerikan okulları Millî Eğitim Bakanlığı'na verdikleri taahhütnamelerde dinî eğitim yapmayacaklarını resmen beyan etmişlerdir (Armaoğlu, 1997:14). Bu

çelişkiler, ABD'nin okullar üzerinden kültürel nüfuz politikasını ele verirken, Türk tarafının tepkisini haklı çıkarmıştır.

Yaşanan bu olaylara rağmen Grew, Hristiyanlaştırma olayı nedeniyle okulun kapatılma kararına derhal karşı çıkmış ve durumu Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Frank Billing Kellogg'a bildirmiştir. Dışişleri Bakanı, sorunu çözmek için Washington'daki Türk büyükelçisiyle görüşmüş ve okul hakkındaki bu olumsuz kararın derhal düzeltilmesini talep etmiş, aksi takdirde ABD'deki Türk karşıtı lobilerin faaliyetlerine izin verileceği ve ABD'de Türklerin hâlâ "bağnaz Müslümanlar olduğu yönünde propaganda yapacakları" tehdidinde bulunmuştur (Hülagü, 2007). Mahkeme, misyoner öğretmenlerin kız öğrencileri dini ayinlere katılmaya zorladığını ve onlara dini metinler okuttuğunu tespit etmiştir. 30 Nisan 1928'de Bursa Sulh Mahkemesi, öğretmenleri suçlu bulmuş ve üç gün hapis ve para cezasına çarptırmıştır. Bu olayın sonrasında okul kapatılmış yabancı okullara karşı tutumlar gözden geçirilmiştir.

Grew, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Başbakan İsmet İnönü ile yaptığı görüşmelerde, Amerikan okullarına yönelik medya kampanyasının durdurulmasını ve Bursa Koleji'nin yeniden açılmasını talep etmiştir. Ancak Türk yetkililer, halkın tepkisini ve laiklik ilkesini öne sürerek taviz vermemiştir. Grew'ün bu konuda bir "jest beklentisi", Türk tarafının "kültürel bağımsızlık" ilkesi karşısında karşılık bulmamıştır. Özellikle İsmet Paşa'nın bu okullara dair Millî Eğitim Bakanlığı'nın "inceleme yapması gerektiğini" belirtmesi, Türkiye'nin bu konudaki tutumunu göstermektedir (Armaoğlu, 1997: 22). Mahkeme sürecinde öğretmenlere verilen sembolik cezalar (üç günlük ev hapsi) ve Sanderson'ın ülkeden kaçışını içeren bu süreç, Amerikan diplomatlarının "kapitülasyoncu zihniyetin" etkisinden kurtulamadığını da ortaya koymuştur (Armaoğlu, 1997: 25).

Bursa'daki Amerikan Kolejinde yaşanan bu olay, misyonerlik faaliyetlerinin toplum üzerindeki etkilerini ortaya koymuş ve güçlü bir kamuoyu tepkisi ile sonuçlanmıştır. Amerikalı misyonerlerinin faaliyetleri, Türkiye'deki yabancı okulların kontrolü ve düzenlenmesinde önemli bir dönüm noktasıydı ve Türkiye'nin laikleşme ve millî eğitim politikalarıyla doğrudan çelişen bir örnek oluşturmuştu (Köknar, 2023). 1924'te kabul edilen öğretim birliğini öngören yasal düzenleme, eğitimi dini etkilerden arındırarak modern ve bilimsel bir temele oturtmayı hedeflemekteydi. Ancak Bursa'daki olay bunun tam tersinin mümkün olabileceğini göstermişti.

Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati, Türk kültür kimliğini zedelediğini ve Batılı değerlerin dayatıldığını vurgulayarak, tüm yabancı okulların kapatılmasında ısrarcı olmuştu. Grew, Mustafa Necati'nin tutumuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Olayın sadece laiklikle ilgili niteliği değil fakat Mustafa Necati Bey'in Amerikan okullarının tümünü esasında bütün yabancı okulları kapatma politikasının, yani bir milliyetçilik veya bir kültür milliyetçiliği politikasının söz konusu olmasıydı" (Armaoğlu, 1997: 15). Bu süreçte, yabancı okulların denetimsiz faaliyetleri, Türk devletinin egemenlik anlayışına meydan okuma olarak algılanmıştır. Bu durum, eğitimde milli birliğin sağlanması ve devletin ideolojik sınırlarının korunması yönünde köklü adımların atılmasını zorunlu kılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1939-1947 YILLARI ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

3.1. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

1930'lu yıllardan günümüze kadar Türkiye, Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini temel alarak toprak bütünlüğünü korumak için dış tehditlere karşı çok yönlü bir diplomasi izlemiştir. Bu süreçte imzalanan 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz ve Akdeniz arasındaki kritik deniz yollarında kontrolü ele alan Türkiye, 1934 Balkan Antantı ve 1937 Sadabat Paktı gibi önemli anlaşmalar ile sınır güvenliğini artırmıştır. Ancak Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı ihlal ederek yayılmacı politikalar benimsemesi ve İtalya'nın Akdeniz'deki agresif tutumu, Türkiye'yi temkinli bir tarafsızlık politikası yürütmeye yöneltmiştir. Bu süreçte ekonomik bağımlılıklar nedeniyle Almanya ile sınırlı ticari ilişkiler sürdürülürken, Batılı devletler ile dengeli bir tutum benimsenmiştir. Türk basını, Münih Konferansı (1938) gibi krizlerde Batı'nın tavizci tutumunu eleştirerek bu yaklaşımın yayılmacılığı teşvik ettiğini öne sürmüş; ancak bazı kesimler İngiltere Başbakanı Chamberlain'in barışı korumaya yönelik diplomatik girişimlerini desteklemiştir (Otaç, 2019).

Atatürk'ün 1938'de vefatının ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, dış politikada "ölçülülük" ve Kemalist süreklilik vurgulanmış ve iç politikada ise savaş hazırlıkları kapsamında ve dönemin siyasi konjonktüründe ekonomik tedbirler ve kısmi seferberlik uygulamalarıyla iç istikrar korunmaya çalışılmıştır (Otaç, 2019: 100). Savaş ekonomisi nedeniyle artan enflasyon ve tedarik sıkıntılarına karşı hükümetin gıda stoklama ve fiyat denetimi gibi radikal önlemler alması, ekonomik bağımsızlık hedefini öne çıkarmıştır (Otaç, 2019).

1938-1939 yılları arasında Avrupa'da artan jeopolitik tehditler, Türkiye'nin güvenlik stratejilerini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur. Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali, Polonya üzerindeki Alman baskısı ve İtalya'nın Balkanlar'daki yayılmacı politikaları, Ankara'yı İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmaya yönelten temel etkenlerdi (İnal, 2015). 1939 yılında imzalanan "Karşılıklı Yardım Anlaşması" müttefiklere koşullu destek vaat ederken, doğrudan savaşa katılım askeri eksiklikler gerekçesiyle ertelenmiştir (Kurat, 1975). Ancak 23 Ağustos 1939 yılında

Almanya ile SSCB arasında imzalanan Molotov-Ribbentrop Paktı, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin geleceğini sorgulamasına yol açmıştır. Bu bağlamda İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali ise Türkiye'nin İngiltere ile resmi ittifak imzalama kararını hızlandıran önemli adımlardan biri olmuştur (İnal, 2015).

Almanya ve İtalya'nın Balkanlar ile Orta Doğu'daki agresif hamleleri, Türkiye'yi Doğu Trakya'da askeri hazırlıklar yapmaya zorlamıştır. İtalya'nın Suriye ve Lübnan'da Türkiye aleyhine yürüttüğü propagandalar, Fransa'nın bölgedeki yetkilileri aracılığıyla sert tedbirler almasına yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin gergin olmasına rağmen, iki ülke arasında sınırlı ölçekte ticari faaliyetler devam etmiştir. Almanya, tank üretiminde stratejik önem taşıyan krom cevherinin teminine öncelik vermiş ve karşılığında Türkiye'ye gelişmiş savaş malzemeleri tedarik etmeyi taahhüt etmiştir. 9 Ekim 1941'de imzalanan ticaret anlaşması uyarınca, Türkiye yıllık 90.000 ton krom ihracatı karşılığında Almanya'dan askeri teçhizat almayı kabul etmiştir. Ancak bu anlaşma, Türkiye'nin 8 Ocak 1940'ta İngiltere ile yaptığı ve düşman devletlere krom satışını yasaklayan önceki taahhütlerle şartlandırılmıştır. Söz konusu antlaşma, iki yıllık süreyle geçerli olup tarafların onayı aranmaksızın otomatik olarak bir yıl uzatılabilmekteydi (İnal, 2015). 1942'de krom sıkıntısı yaşayan Almanya, Ekonomi Bakan Yardımcısı Clodius'u Ankara'ya göndermişse de talepleri karşılık bulmamıştır. Türkiye, 1943 Ocak ayına kadar Londra ile olan yükümlülükleri gereği krom ihracatını askıya almış, ancak bu sürenin sona ermesiyle Almanya'ya yeniden ihracata başlaması Müttefik devletlerde tepkiye yol açmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun İngiliz elçisine, müttefiklerin krom ihtiyacını karşılayabileceklerini belirtmesi bile bu tepkiyi yatıştırmakta yetersiz kalmıştır. Zira müttefikler krom ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından temin ederken, Türkiye'nin bu politikasının temel motivasyonu, Almanya'nın stratejik hammadde erişimini kısıtlamak ve müttefiklerden sağlanamayan modern silahları Almanya üzerinden temin etmek şeklinde ikili bir hedefe dayanmaktaydı. Bu süreçte, Türkiye, Mihver ve Müttefik bloklar arasında ekonomik çıkarlarını korumak için kritik bir denge politikası izlemiştir (Kurat, 1975).

Almanya'nın 1941'de Sovyetler Birliği'ne başlattığı geniş çaplı saldırı, Türkiye'ye geçici bir güvenlik aralığı sağlamıştır. Ancak Sovyetlerin Stalingrad zaferi sonrası Balkanlar'a yayılma ihtimali, İnönü'yü İngiltere ile iş birliğini düşünmeye itmiştir. Churchill'in Türkiye'yi savaşa dahil etme planları, Ankara'nın Sovyet işgali korkusu ve ordunun teknik eksiklikleri gerekçesiyle reddedilmiştir (Vander Lippe, 2001). Böylelikle "Türkiye savaşan taraflar arasındaki ve tarafların kendi içindeki çelişkilerden yararlanma politikası izlemiş, bu denge politikası sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmıştır" (Köse, 2010: 41). Türkiye, Almanya tarafından işgal edilip Sovyetlerce kurtarılma senaryosundan kaçınmak için tarafsızlığı sürdürmüştür. 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması, Londra'nın bilgisi dahilinde geçici bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilmiştir (Walker, 2011).

1943'teki Adana ve Kahire görüşmelerinde Churchill ve Roosevelt, Türkiye'ye askerî yardım vaat ederek savaşa katılım çağrısı yapmıştır. Ancak İnönü, Sovyetlerin Balkan politikalarından duyduğu endişe ve silah-teçhizat eksikliğini öne sürerek bu teklifi reddetmiştir. Müttefiklerin 1944 yılında Türkiye'den Almanya ile ilişkilerini kesmesini talep etmesi ve ekonomik abluka tehdidi, Ankara'yı Ağustos 1944'te diplomatik bağları koparmaya zorlamıştır (İnal, 2015). "Türkiye'ye Almanya ile ilişkilerini keser kesmez imkanlar ölçüsünde yardımların sağlanacağı bildirilmiştir" (Cila, 2014: 16). Bu süreçte ABD'nin Türkiye'yi askerî amaçlar için kullanma planları, tarafsızlık politikası nedeniyle gizli faaliyetlerle sınırlı kalmıştır.

Savaşın son evrelerinde Müttefiklerin zaferi kesinleşince, Türkiye Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan ederek Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olmuştur. Bu adım, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı Blok'una entegrasyonun temelini atmıştır. Türkiye, savaş boyunca izlediği denge politikası sayesinde toprak bütünlüğünü korumuş ve savaş sonrası düzende bağımsız bir aktör olarak konumunu sağlamlaştırmıştır (Akandere, 2023; Halifeoğlu, 2012).

3.2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikaları, stratejik çıkarlar, askeri öncelikler ve Sovyet tehdidi algısı çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikası, ABD açısından hem bir engel hem de savaş

sonrasındaki düzen için potansiyel bir müttefik olarak değerlendirilmiştir. ABD, Türkiye'den Mihver devletleriyle ekonomik ilişkilerini kesmesini ve sembolik de olsa savaşa katılımını beklerken, Türkiye tarafsızlığının sınırlarını zorlayan dengeli bir diplomasi izlemiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin coğrafi konumu (Boğazlar ve Sovyet sınırı), ABD'nin çıkarlarını koruması açısından stratejik bir bölge olarak öne çıkmıştır (Vander Lippe, 2001).

1942 yılında ABD, Lend-Lease Programı kapsamında Türkiye'ye silah, malzeme ve teknik destek sağlama taahhüdünde bulunmuştur. Bu programın temel amacı, Türkiye'yi Mihver devletlerinden uzak tutmak ve Sovyetlerin güney kanadını dengelemekti. Ancak 1943 Casablanca Konferansı'nda alınan kararlar, ABD'nin Türkiye'ye yardımlarını doğrudan değil, "İngiltere aracılığıyla" yapmasını öngörmüştür. Bu durum, Türk liderlerde "tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır" çünkü, İnönü hükümeti, ABD'nin Avrupa'daki Sovyet etkisini dengeleyecek "tek güç" olduğuna inanmaktaydı (VanderLippe, 2001: 68). ABD'nin bu tutumu, "Normandiya Çıkarması" gibi ana cephelere kaynak aktarma kaygısıyla açıklanabilir. Türkiye'nin askeri kapasitesinin zayıflığı (modern silah eksikliği, demiryolu altyapısının yetersizliği) ve tarım ağırlıklı ekonomisi, ABD'nin Türkiye'yi doğrudan savaşa dahil etme konusundaki tereddütlerini artırmıştır (Howard, 1967: 266).

1943 Adana görüşmesi, ABD'nin Türkiye politikasındaki çelişkileri net bir şekilde ortaya koymuştur. Churchill, Türkiye'yi yumuşak karın stratejisiyle Balkanlar'da bir cephe açmaya ikna etmek için İnönü ile görüşürken, ABD Başkanı Roosevelt daha temkinli davranmıştır. Roosevelt, Türk ordusunun teknik yetersizliklerini ve Alman hava saldırılarına açık olma riskini vurgulayarak, Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefik kaynaklarını böleceğini düşünmüştür. İnönü'nün "Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarının karşılanması gereklidir" şeklindeki uyarısı, ABD'nin temkinli yaklaşımını desteklemiştir (Vander Lippe, 2001: 69). Ancak bu tutum, Türkiye'ye askeri yardımların sınırlı kalmasına yol açmıştır. Örneğin, Türk ordusunun hava savunma sistemleri ve tank gibi ağır silahlar konusundaki eksiklikleri, Müttefiklerin desteğiyle giderilememiştir (Ertem, 2013).

Aynı yıl düzenlenen Kahire Konferansı'nda ise ABD'nin Türkiye ile doğrudan ilişki kurma eğilimi belirginleşmiştir. İnönü'nün Türk müzakere heyetini alması için Amerikan uçağını tercih etmesi, Türkiye'nin İngiltere'ye olan güvensizliğini ve

ABD'ye karşı beklentilerini yansıtmıştır. Ancak ABD, Türkiye'yi savaşa çekmek için somut askeri taahhütlerde bulunmamıştır. Roosevelt, İnönü'nün savaşa hazırlıksız girme kaygılarına sempati duysa da Müttefik kaynaklarının Avrupa'daki ana cephelere odaklanması gerektiğini savunmuştur (Vander Lippe, 2001). Bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah satışları artırılsa da bu desteğin büyük kısmı sembolik kalmıştır. Savaş yıllarında Türkiye'ye sağlanan askeri yardımlar, modern savaş koşullarının gerektirdiği donanım seviyesini karşılamaktan uzak kalmıştır (Kurat, 1975).

1944 yılına gelindiğinde ABD, Türkiye'nin Almanya ile olan ekonomik bağlarını tamamen kesmesi için baskıyı artırmıştır. Türkiye'nin krom ihracatı, Alman savaş endüstrisi için öneme sahip olduğundan, Müttefik ablukası bu ihracatı durdurmayı hedeflemekteydi. ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türkiye'nin yarı önlemlerle yetinmesini eleştirse de İnönü hükümeti Alman misillemelerinden çekindiği için ilişkileri kademeli olarak kesmeyi tercih etmiştir. Mayıs 1944'te imzalanan üçlü ticaret anlaşmasıyla Türkiye, "Almanya ile ekonomik ilişkilerini kesemeyeceğini, ancak diğer Mihver ülkeleriyle krom ticaretini durduracağını ve stratejik malzemelerin sevkiyatını yüzde 50 azaltacağını açıklamıştır" (Vander Lippe, 2001: 78). Ancak Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi, Ağustos 1944'e kadar ertelenmiştir. Bu gecikme, Türkiye'nin iç siyasi dengeleri (Alman yanlısı grupların varlığı) ve ekonomik alandaki sıkıntılar (krom gelirlerinin bütçedeki payı) nedeniyle yaşanmıştır (İnal, 2015).

Bu süreçte ABD, Türkiye'ye ekonomik teşvikler sunarak krom ihracatını durdurmaya ikna ettiği görülür. Örneğin, "Türk-Alman ilişkilerinin kesilmesi sonrasında Amerika ile Türkiye arasında 23 Şubat 1945'te 'Ön Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması' imzalandı" (Cila, 2014: 16).

ABD'nin politikasında belirleyici dönüm noktası, Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'dır. Bu zirve, savaş sonrası Avrupa'nın siyasi ve coğrafi düzenlemelerini belirlemenin yanı sıra Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna dair ilkeleri de tartışmıştır. Yalta'yı takip eden Temmuz 1945'teki Potsdam Konferansı ise, bu kararları pekiştirmekle birlikte, Müttefikler arasında artan ideolojik kırılmaların belirginleştiği bir platforma dönüşmüştür. İki konferans arasındaki temel fark, Yalta'nın iş birliği gündemine karşılık Potsdam'da güç mücadelesinin öne çıkmasıdır. Nitekim akademik

çevrelerde Soğuk Savaş'ın başlangıç evrelerinin Potsdam'da filizlendiği yönünde yaygın bir kabul bulunmaktadır (Akalın, 2003: 62; Avcı, 2006).

1945 yılına gelindiğinde Mihver Devletleri'nin yenilgisi kesinleştiğinden dolayı en önemli gündem savaş sonrası düzenin acilen planlanma gerekliliği olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda ABD Başkanı Roosevelt, Sovyet lider Stalin ve İngiliz Başbakan Churchill, Kırım'ın Yalta kentinde bir araya gelerek savaş sonrası sınırlar, işgal bölgeleri ve "doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren meseleleri" müzakere etmişlerdir. Türk basınında "Üçler Konferansı" olarak anılan bu zirve, dönemin Cumhuriyet gazetesinde 7 Şubat 1945 tarihli sayıda geniş yer bulmuştur. Basına yansıyan bilgilere göre ABD delegasyonu, Avrupa'nın yeniden inşasında çok taraflılık ilkesinin korunması ve tek yanlı siyasi hamlelerin engellenmesi gibi prensipler öne sürmüştür (Avcı, 2006: 31).

Türkiye, konferans öncesinde İngiltere ile yaşadığı diplomatik gerginlikler nedeniyle temkinli bir tutum sergilemiştir. İngiliz hükümetinin savaşa katılması yönündeki baskıları ve bunu takip eden tehditkâr söylemler, Ankara'da Müttefiklerin gelecekteki niyetlerine dair endişeleri artırmıştır. Ahmet Şükrü Esmer'in aktardığına göre: "Churchill Türkiye'ye kızgındı, onun Ruslara taviz verme ihtimali Hükümeti endişeye sevk ediyordu" (Avcı, 2006: 32). Ancak konferans sırasında Churchill, Stalin'in Türkiye'yi "savaş boyunca iki taraf arasında gidip geldiği ve kazanacak olan taraf üzerinde spekülasyon yaptığı" iddialarına karşı çıkarak, Türkiye'nin Müttefiklere yönelik "dostane" politikalarını vurgulamıştır. Buna rağmen Churchill Birleşmiş Milletler üyeliği konusunda "Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyeliğinin pek hararetle desteklenemeyeceğini" ima eden açıklamalar yaparak, Ankara'nın konferans sonuçlarına dair tereddütlerini artırmıştır (Avcı, 2006: 32).

Yalta görüşmeleri devam ederken Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kısıtlayıcı maddelerine rağmen Müttefik donanmalarına geçiş izni vererek diplomatik manevra alanını genişletmeye çalışmıştır. Resmi söylemde bu adım, Ege'nin Alman kontrolündeki bölgelerinin artık güvenli hale gelmesiyle mümkün olan teknik bir düzenleme olarak sunulmuştur. Ancak bu hamlenin arka planında, Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki tarihsel taleplerini dengeleme stratejisi yatmaktadır.

Yalta Konferansı'nda Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Boğazlar meselesi, Sovyetler Birliği'nin Montrö Sözleşmesi'ni yenileyerek Karadeniz'e çıkışını güvence

altına alma talebiyle gündeme gelmiştir. Stalin'in Boğazların savunmasında ortak kontrol, Kars-Ardahan'ın SSCB'ye devri ve ikili bir statü düzenlemesi yönündeki iddiaları, Türkiye'nin egemenlik ilkeleriyle çatışmaktaydı. Bu süreçte Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un 19 Mart 1945'te "1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı feshetmesi", ilişkileri krize sürüklemiştir. Türkiye, 4 Nisan 1945'te yeni bir pakt önerisiyle diplomatik inisiyatif alırken, Sovyetlerin Haziran 1945'teki ültimatom niteliğindeki toprak ve üs talepleri Ankara tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te Almanya'ya sembolik savaş ilanıyla Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olması "San Francisco Konferansı'na resmi olarak davet edilmesi", Batı Bloku'na yakınlaşma stratejisinin önemli bir adımını oluşturmuştur (Köse, 2010: 47). ABD ve İngiltere'nin başlangıçta Sovyetlerin taleplerini yapıcı diyalogla çözülebilir olarak yorumlaması, Ankara'da güvenlik endişelerini artırmıştır. Potsdam Konferansı öncesinde İngiltere'nin ABD ile ortak bir tutum belirleme çabası ve Amerikan kabinesindeki bölünmüşlük (Donanma Bakanı Forrestal'ın Sovyet yayılmacılığı uyarısına karşılık Savaş Bakanı Stimson'ın daha iyimser bir tutum benimsemesi), Soğuk Savaş'ın erken dönem realpolitik dinamiklerini yansıtmıştır. Bu kriz, Türkiye'nin 1947'de Truman Doktrini'ne dahil olması ve NATO'ya katılım sürecini hızlandıran temel faktörlerden biri haline gelmiş, aynı zamanda Montrö sözleşmesinin uluslararası hukuktaki tartışmalı statüsünü ve Boğazların jeopolitik önemini kalıcı şekilde ortaya koymuştur (Köse, 2010).

Konferansın temel gündem maddelerinden biri de savaş sonrası milletlerarası iş birliği meselesi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1941'deki Alman işgali sonrasında Müttefik saflarına katılması, Batılı güçlerle geçici de olsa ortak bir zeminde buluşmalarını sağlamıştır. Nazi tehdidi karşısında şekillenen bu pragmatik ittifak, savaş sonrası dünyada barışın sürdürülebilirliği için kurumsal yapıların gerekliliği konusunda uzlaşıyı beraberinde getirmiştir. Ancak Yalta'da benimsenen iyimser tavrın yerini, Potsdam'da güven eksenli rekabet almış; bu dönüşüm, iki kutuplu dünya düzeninin habercisi olarak yorumlanmıştır (Avcı, 2006).

Potsdam Konferansı (17 Temmuz- 2 Ağustos 1945), İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenin şekillendiği kritik bir zirve olarak, ABD (Truman), İngiltere (Churchill/Atlee) ve Sovyetler Birliği (Stalin) arasında gerçekleşmiştir. Konferansta, Almanya'nın denazifikasyonu, Polonya'nın batı sınırları ve Japonya'nın koşulsuz

teslimiyeti gibi küresel meselelerin yanı sıra Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren Boğazlar meselesi tartışılmıştır. Türkiye ile ilgili değerlendirmeye cevaben Molotov, ittifakın kurulması için Sovyet Ermenistanı ve Gürcistan'ından koparıldığını iddia ettiği topraklar konusunun çözülmesi gerektiğini bildirmiştir (Köse, 2010). ABD ve İngiltere, Sovyetlerin Boğazlar meselesindeki tutumuna karşı çıkarken, Montrö'nün güncellenmesi konusunda anlaşmıştır. Zirvede dikkat çeken diğer bir olay, Truman'ın konferans başlangıcında atom bombası denemesinin başarıyla sonuçlandığını açıklamasıydı; bu gelişme, Japonya'ya yönelik ültimatomun sertleşmesine ve savaşın erken sonlanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak nükleer gücün varlığı, Müttefikler arasındaki güven sorunlarını artırarak Soğuk Savaş'ın erken sinyallerini vermiştir (Köse, 2010).

Boğazlar meselesinde Sovyet talepleri, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Stalin'in bölge taleplerini, ABD serbest dolaşım hakkını evrenselleştirme önerisiyle dengelenmeye çalışmıştır. Molotov'un 1805 ve 1833 antlaşmalarını referans göstererek hak iddiası, Batılı devletlerce meşru görülmemiştir. Konferans sonunda, tarafların Türkiye'ye ayrı ayrı diplomatik nota verecekleri mutabakatı sağlanmıştır; bu durum, Montrö'nün statüsünün uluslararasılaştırılması ve Türkiye'nin Batı Blok'una yakınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Potsdam, aynı zamanda Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki yayılmacı politikalarının netleştiği bir dönüm noktası olmuştur: İngiltere'nin Balkanlardaki Sovyet varlığından duyduğu endişe ve ABD'nin çok taraflılık söylemi, iki kutuplu dünya düzeninin temellerini atmıştır. Bu süreçte Truman yönetimi, Sovyet taleplerini reddederek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bu tutum, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı'na uzanan sürecin ilk adımlarını oluşturmaktaydı (Halifeoğlu, 2012). ABD, Türkiye'yi komünizm yayılımına karşı bir tampon devlet olarak konumlandırırken, bu ülkeye askeri ve ekonomik yardımları artırmıştır. Örneğin, 1946'da ABD donanmasının Türkiye'yi ziyareti ve 1948'de Marshall Planı kapsamında 100 milyon dolar yardım, bu desteğin somut örneklerini oluşturmaktadır (Yılmaz, 2022).

Türkiye ise savaş boyunca "savaşa girmeden toprak bütünlüğünü koruma" stratejisiyle hareket etmiştir. İnönü liderliğinde, Almanya ile krom ticareti üzerinden ekonomik çıkarlar sürdürülürken, Müttefiklere Boğazların kapalı tutulacağı garantisi

verilmiştir. Bu denge politikası hem Mihver hem de Müttefiklerle ilişkilerde esnek bir diplomasi gerektirmiştir. Örneğin, 1941'de imzalanan Türk-Alman Ticaret Anlaşması'yla "45.000 ton krom karşılığında Alman silahları alınmış"; ancak aynı dönemde Müttefiklere gizli istihbarat paylaşımları yapılmıştır (Howard, 1967: 229). Türkiye'nin bu çok taraflı tutumu, savaş sonrasında Batı Blok'una uyumunu kolaylaştırmıştır. Bu süreç, her ne kadar Türkiye'nin ekonomik ve askeri bağımlılığını artırmış olsa da Türkiye'yi Soğuk Savaş'ta güvenli bir ortak konumuna getirmiştir (Walker, 2011).

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türkiye politikası, kısa vadeli askeri hedeflerden çok, savaş sonrası Sovyet tehdidine karşı hazırlık olarak şekillenmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin tarafsızlığı, ABD açısından hem bir engel hem de jeopolitik bir koz olarak değerlendirilmiştir. İnönü'nün sürdürdüğü esnek diplomasi, Türkiye'yi savaşın yıkımından korurken, uluslararası sistemde bağımsız karar alma kapasitesini vurgulayan bir model olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu ilişki şekli, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD'ye stratejik bağımlılığının da temellerini atmıştır (Yılmaz, 2022).

ABD'nin savaş sonrası Sovyet tehdidine karşı hazırlık olarak şekillendirdiği bu uzun vadeli stratejik yaklaşım, somut adımlarını öncelikle askeri ve ekonomik yardım kanalları üzerinden atmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'yi potansiyel bir müttefik olarak güçlendirmek ve ilişkileri derinleştirmek amacıyla, dönemin en önemli ABD dış yardım mekanizması olan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (Lend-Lease Act) devreye sokulmuştur. Söz konusu kanun, ABD'nin Türkiye'ye yönelik jeopolitik hedeflerini hayata geçirmek için kullandığı başlıca araç haline gelmiştir.

Mart 1941'de yürürlüğe giren bu kanun, ABD'nin "millî savunma çıkarları" doğrultusunda müttefik ülkelere silah, malzeme ve teknik destek sağlamasını mümkün kılmıştır. "Bu kanun doğrultusunda ilk olarak İngiltere'ye 7 milyar dolarlık bir yardım yapılmıştır" (Güler, 2004: 211). Türkiye, Kasım 1941'de İngiltere aracılığıyla bu programdan faydalanmaya başlamıştır. 1941-1944 arasında, herhangi bir resmi anlaşma olmaksızın Türkiye'ye "95 milyon dolarlık savaş malzemesi" temin edilmiştir (Güler, 2004: 211). Bu malzemeler arasında uçaklar, hava savunma sistemleri ve iletişim ekipmanları bulunmaktaydı. Ancak ABD, Türkiye'nin savaşa katılmama politikasını bir engel olarak gördüğünden, 1944 Mart'ında askeri yardımları askıya almıştır. Bu karar, Türkiye'nin Mihver devletleri ile ticari ilişkilerini kesmekteki

tereddütleri ve Müttefiklerin savaşa katılım baskılarına direnmesiyle ilişkiliydi (Ozan, 2023).

Dönüm noktası, Şubat 1945'te Türkiye'nin Mihver devletlerine savaş ilan etmesiyle gelmiştir. Aynı gün, 23 Şubat 1945 tarihinde imzalanan Türkiye-ABD Askeri Yardım Antlaşması, ABD'nin Türkiye'ye desteğini resmileştirmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olabilmesi için sembolik savaş ilanının hemen ardından hayata geçirilmiştir. Antlaşmanın II. maddesi, Türkiye'yi ABD'ye "bilgi, hizmet, madde ve kolaylıkları" sağlama yükümlülüğü altına sokarken, ABD'nin haklarını koruyan tek taraflı bir içeriğe sahipti. Örneğin, "Koruyucu Hükümler" başlığı altında, Türkiye'nin sağlayacağı hizmetlerin sınırları belirsiz bırakılarak ABD'ye geniş bir hareket alanı tanınmıştır (Avcı, 2006: 36). TBMM'de bu kapsamda yürürlüğe giren ilgili yasa, Türkiye'nin bağımsız bir ülke olarak imzaladığı anlaşmalar arasında eşine az rastlanır bir dengesizlik taşımaktaydı (Başol, t.y).

ABD'nin bu dönemdeki teknolojik ve askeri desteği, yalnızca silah teminiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda istihbarat ve lojistik altyapıyı da içeren daha kapsamlı temaslara evrilmiştir. Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına rağmen, 1943'te Office of Strategic Services (OSS) tarafından kurulan Adana istasyonu, ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu istasyon, Balkanlar'dan istihbarat toplamak, hava saldırıları için meteorolojik veri sağlamak ve direniş gruplarına lojistik destek sunmak gibi operasyonel amaçlarla kullanılmıştır. Türk hükümetinin bilgisi dahilinde yürütülen bu faaliyetler, savaş sonrasında İncirlik Hava Üssü gibi kalıcı askeri tesislerin kurulmasının önünü açmıştır (Cassaboom ve Leiser, 1998). Ayrıca, ABD'nin Ordular Arası İletişim Sistemi (AACS) projesi kapsamında Türkiye'deki iletişim altyapısını modernize etmesi, Soğuk Savaş dönemindeki NATO entegrasyonu için önemli bir adım olmuştur.

1946'ya gelindiğinde, ABD ile ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. 27 Şubat 1946'da imzalanan kredi anlaşması, Türkiye'nin ABD'nin elinde kalan savaş artığı malzemeleri satın almasını şart koşmaktaydı. Bu anlaşma, Türkiye'nin ekonomik bağımlılığını artıran bir süreci başlatmıştır. ABD, bu şekilde savaş sonrası dönemde elindeki eskimiş teçhizatı değerlendirirken, Türkiye'yi askeri ve teknolojik açıdan kendine bağımlı hale getirmiştir (Başol, t.y)

1947'de ilan edilen Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD'nin Türkiye'ye desteği kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Örneğin, 1948'de Türkiye'ye sağlanan "100 milyon dolarlık" ekonomik yardım, tarımsal modernizasyon yerine askeri harcamalara yönlendirilmiştir (Yılmaz, 2022: 61). Bu durum, Türkiye'nin sanayileşme sürecini sekteye uğratırken, savunma kapasitesini ABD'nin kontrolüne bırakmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ve teknoloji transferi, kısa vadeli askeri ihtiyaçlardan çok savaş sonrası jeopolitik dengeleri şekillendirme amacı taşımaktaydı. Türkiye, tarafsızlık politikasıyla savaşın yıkımından kaçınırken, ABD ile kurduğu bu ilişki, Soğuk Savaş'ta Batı Blok'una tam entegrasyonun ve stratejik bağımlılığın temellerini atmıştır (Cassaboom ve Leiser, 1998; Yılmaz, 2022).

3.3. II DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Türkiye'nin jeopolitik konumu, küresel güç dengelerindeki köklü değişimler nedeniyle radikal bir dönüşüm geçirmiştir. Savaşın başlarında İsmet İnönü'nün temkinli tarafsızlık politikası, Türkiye'yi yıkımdan korurken, sonraki dönem askeri yetersizlik, Almanya ile krom ticareti gibi ekonomik bağımlılıklar ve Sovyet tehdidinden kaynaklanan güvenlik kaygılarıyla şekillenmiştir. Ancak 1943'ten itibaren Müttefiklerin üstünlük kazanması ve Sovyetler Birliği'nin Balkanlar ile Doğu Avrupa'daki ilerleyişi, Türkiye'yi stratejik bir nokta haline getirmiştir. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kontrolü ve Sovyet yayılmacılığına karşı Batı ile iş birliği arayışı, coğrafi konumunu küresel güç mücadelesinde kilit bir aktör olarak öne çıkarmıştır (Vander Lippe, 2001).

1945'e doğru Türkiye'nin stratejik önemi, savaş sonrası düzenin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonunu ve Boğazlar'da Sovyet etkisini talep etmiştir. Bu talep, İngiltere ve ABD tarafından olumlu karşılansa da Türkiye'yi Sovyet tehdidi karşısında yalnız bırakmıştır. Aynı yıl, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya sembolik savaş ilanı ve Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olmasını sağlamış; ancak bu adım, Sovyetlerin tepkisini çekmiştir: 1946'da Moskova, Türkiye'ye nota vererek Boğazlar'ın statüsünü tartışmaya açmış ve ortak savunma önerisiyle Türk

egemenliğini zayıflatmayı hedeflemiştir. ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü desteklemesi, Soğuk Savaş'ın ilk evresindeki jeopolitik dengelerin belirleyici bir unsuru haline gelmiştir (Walker, 2011).

Tarihçiler, Türkiye'nin bu dönemdeki konumunu genellikle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki tutumuyla karşılaştırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak yaparak savaşa sürüklenen Osmanlı'nın aksine, Türkiye tarafsızlığını koruyarak hem Hitler hem Stalin'i provoke etmemeye çalışmıştır. Ancak savaş sonrasında Sovyetlerin yayılmacı politikaları, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın ilk diplomatik mücadele alanlarından biri haline getirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Batı ile yakınlaşması, yalnızca askeri değil, aynı zamanda ideolojik bir tercih olarak ortaya çıkmış; komünizm tehdidine karşı liberal demokrasilerle dayanışma, iç politikada da Sovyet karşıtı söylemin güçlenmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, 1945'e doğru Türkiye'nin stratejik önemi, savaş sonrası dünya düzeninde askeri bir tampon bölge ve enerji koridoru olarak yeniden tanımlanmıştır. İnönü'nün dengeli diplomasisi, Türkiye'yi savaşın yıkımından korurken, Sovyet tehdidi karşısında Batı ile kurulan ittifak, Soğuk Savaş boyunca sürecek bir bağımlılık ilişkisinin temellerini atmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunun nasıl jeopolitik zorunluluklarla şekillendiğini ve küresel güçlerin çıkar çatışmalarında bir piyon olmaktan çıkıp aktif bir aktöre dönüşme mücadelesini göstermektedir (Walker, 2011).

3.3.1. Türkiye'nin Batı ile Yakınlaşması ve Sovyet Tehdidi

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşluğu, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da sosyalist rejimler kurma girişimlerini hızlandırmıştır. Bu genişleme politikası, Müttefikler arasındaki güven sorunlarını artırırken, Türkiye gibi jeostratejik öneme sahip ülkeleri de doğrudan hedef almıştır. Sovyetlerin savaş sırasında ve sonrasında Türkiye'ye yönelik toprak talepleri, Boğazlar üzerinde kontrol iddiası ve siyasi baskıları, Ankara'yı Batı ittifakına yönelten temel unsuru oluşturmuştur (Köse, 2010).

Sovyet tehdidinin kökenleri, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar uzanan tarihsel sürece dayanmaktaydı. "19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bir nota vererek iki ülke arasındaki 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini, antlaşmanın feshedildiğini bildirdi" (Ataç, 2017: 193-194). Bu adımı takiben, Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye devredilmesi talebi ile Boğazlar'da ortak savunma düzeni kurulması isteği, Türkiye'nin bağımsızlığına yönelik açık bir tehdit oluşturmuştur. Stalin'in, Sovyet gemilerine Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınması ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin geçişinin Türk-Sovyet ortak kararına bağlanmasına yönelik talepleri, 1936 Montrö Sözleşmesi'ni geçersiz kılmayı amaçlamaktaydı. Aynı dönemde Sovyet ordularının Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına askerî yığınak yapması ve İran'da kurulan özerk Azerbaycan ile Mahabad cumhuriyetleri, Ankara'da Doğu Anadolu'da benzer bir senaryonun yaşanabileceği endişesini güçlendirmiştir (Ataç, 2017).

Türkiye'nin bu tehditlere karşı ilk tepkisi, İngiltere ile yakınlaşma arayışı olmuştur. Ancak İngiltere'nin savaş sonrası ekonomik zafiyeti ve Hindistan'daki bağımsızlık hareketleri nedeniyle Ortadoğu'daki etkinliğini kaybetmesi, Ankara'yı ABD'ye yöneltmiştir. Bu bağlamda 1946'da ABD Başkanı Truman'ın Missouri zırhlısını İstanbul'a göndermesi, sembolik bir mesaj olarak öne çıkmaktadır. Bu hamle, ABD'nin Türkiye'yi açıkça desteklediğinin bir işareti olarak yorumlanmış ve Türk halkının Batı'ya olan güvenini arttırmayı hedeflemiştir (Ataç, 2017). Aynı yıl, Sovyetlerin 7 Ağustos'ta Türkiye'ye verdiği nota, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonunu talep etmekte, Boğazların yönetiminin Karadeniz devletlerine bırakılmasını ve Türkiye-SSCB ortak savunma sistemini dayatmaktaydı. Türkiye'nin bu talepleri reddetmesi üzerine Sovyetler, 24 Eylül'de ikinci bir nota göndermiş, ancak Ankara'nın "egemenlik hakkına saldırı" olarak nitelendirdiği bu girişimler, ABD ve İngiltere'nin ortak notasının da desteğiyle bastırılmıştır (Dokuyan, 2013: 128).

1947'de ilan edilen Truman Doktrini, Sovyet yayılmacılığına karşı Çevreleme Politikası'nın somut bir ifadesiydi. Türkiye ve Yunanistan'a askerî ve ekonomik yardım taahhüdü, Ankara'ya 100 milyon dolarlık destek sağlamıştır. Bu yardımla Türk ordusu modernize edilirken, Sovyet sınırına askerî yığınak yapılmıştır. Marshall Planı kapsamında alınan ekonomik destek ise tarımsal kalkınmaya odaklanmıştı, ancak

sanayileşme hedeflerini sekteye uğratmasına rağmen Batı ile ekonomik bağları güçlendirmiştir. "Böylece Türkiye, 1945 sonrası ABD'nin kurmaya çalıştığı ekonomik güç merkezinin bir parçası olmak için elinden geleni yapacaktır. Bunun için ABD'nin oluşturduğu her kurumda yer almaya çaba sarf edecektir" (Balkaya, 2013: 160). Bu doğrultuda, Türkiye IMF ve Dünya Bankası'na üye olarak liberal ekonomiye entegre olmuştur. Ancak ABD'nin Türkiye'yi tarım ülkesi olarak tutma politikaları, uzun vadede Türkiye'yi ekonomik olarak bağımlı hale getirmiştir.

Sovyet tehdidine karşı stratejik adaptasyonun en önemli adımı, 1952'de NATO'ya üyelik olmuştur. Kore Savaşı'na 5.000 asker göndererek Batı'ya katılma isteğini gösteren Türkiye, Soğuk Savaş'ın askeri ittifak sisteminde belirleyici bir pozisyon edinmiştir. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün "Misak-ı Millî" konusundaki tutumu ile Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun Batı entegrasyonu vurgusu, iç politikada milliyetçi ve Batı yanlısı bir uzlaşı oluşturmuştur (Ataç, 2017). Sovyetlerin 1953'te Stalin'in ölümüyle toprak taleplerinden vazgeçmesi, Türkiye'nin artık Batı Blokunun ayrılmaz parçası haline geldiğini teyit etmiştir.

Türkiye'nin Batı'ya yönelmesi, yalnızca askerî değil siyasi ve kültürel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. CIA destekli sanat projeleri gibi kültürel propaganda araçları, Soğuk Savaş'ın ideolojik mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir. Sovyetlerin Macaristan (1956) ve Çekoslovakya (1968) müdahaleleri, Türkiye'nin Batı ittifakındaki konumunu sağlamlaştıran olaylar olarak kayda geçmiştir (Köse, 2010). Sonuç olarak, Sovyet tehdidi Türkiye'nin jeopolitik statüsünü yeniden şekillendirerek, Soğuk Savaş dönemi boyunca sürecek stratejik ortaklığın temellerini atmıştır. Bu süreç, uluslararası ilişkilerde bloklaşma ve vekâlet savaşları gibi olguları kalıcı hale getirirken, Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesini de kaçınılmaz kılmıştır (Sarıçoban, 2020).

3.4. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

1945-1947 dönemi, Türkiye-ABD ilişkilerinde niteliksel bir dönüşümün yaşandığı, sembolik güç gösterilerinden somut askerî ve ekonomik taahhütlere uzanan kritik bir evreyi temsil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve ABD ilişkileri USS Missouri zırhlısının İstanbul ziyareti (1946) ve akabinde ilan edilen

Truman Doktrini (1947) ile şekillenmiştir. Bu dönüşüm sürecinin hem diplomatik sembolizm hem de kurumsal-askeri temeller açısından en belirgin ve birbirini tamamlayan iki dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin Batı ittifak sistemine entegrasyon sürecini hızlandırırken, aynı zamanda Soğuk Savaş boyunca şekillenecek olan stratejik bağımlılık dinamiklerinin de temellerini atmıştır.

3.4.1. USS Missouri'nin İstanbul Ziyareti

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni içerisinde Türkiye, yukarıda da ifade edildiği üzere Sovyetler Birliği'nin 1945-1946 döneminde artan baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde ABD Başkanı Harry S. Truman'ın, Roosevelt döneminin uzlaşmacı politikalarından koparak Sovyet yayılmacılığına karşı güç gösterisi stratejisini benimsemesi, Türkiye'nin Batı Bloku'na katılma sürecini hızlandıran bir dönüm noktası olmuştur (Avcı, 2006). ABD Donanması'na ait Missouri zırhlısının İstanbul'a gönderilmesi kararı, bu stratejinin en somut tezahürü olarak tarihe geçmiştir. Resmî gerekçe, 1944'te Washington'da vefat eden Türkiye'nin ABD büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün naaşını taşımak olsa da bu hamlenin arka planında Sovyetlere yönelik askerî bir mesaj, Türk kamuoyuna verilen psikolojik destek ve Akdeniz'deki Amerikan varlığının tescillenmesi gibi çok yönlü hedefler bulunmaktaydı (Ertem, 2009).

Missouri'nin 21 Mart 1946'da New York'tan başlayan seyahati, teknik detaylarıyla olduğu kadar sembolik hazırlıklarla da dikkat çekmiştir. Gemi, Tokyo Körfezi'nde Japonya'nın teslimiyet belgesinin imzalandığı tarihî gemi olması, 406 mm'lik topları ve 2.700 kişilik mürettebatıyla basında geniş yer bulmuştur. Türkiye, ziyareti ulusal prestij meselesi haline getirerek kapsamlı bir organizasyon süreci başlatmıştır. Çanakkale Boğazı'nda Yavuz muhribi ve üç torpido botundan oluşan Türk filosunun refakati, Dolmabahçe önlerinde top atışıyla selamlama ve Selimiye Kışlası'ndan verilen karşılık, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan askerî protokol geleneğini yansıtmıştır (Akalın, 2003). İstanbul Belediyesi'nin Karaköy'den Beşiktaş'a kadar binaları tek renge boyatması, Kızkulesi'ne İngilizce "Hoş Geldiniz" mahyası asılması ve Kapalıçarşı esnafının vitrinlerini Amerikan bayraklarıyla süslemesi, Amerikan desteğine yönelik toplumsal ve kamusal düzeyde oluşan görüş

birliğini temsil etmektedir. Öte yandan, Tekel İdaresi'nin "30 bin paket Missouri" sigarası üretmesi ve "PTT üzerinde Missouri'nin resminin bulunduğu 3 puldan oluşan bir seri" çıkarması, ziyaretin popüler kültür üzerindeki etkisini göstermiştir (Avcı, 2006: 85).

Halk nezdinde ise ziyaret, savaş yorgunu bir toplum için hem moral kaynağı hem de kolektif bir kutlama vesilesine dönüşmüştür. Missouri Zırhlısı'nın, İstanbul ziyareti Türk kamuoyunda büyük bir ilgiyle karşılanmış bu çerçevede yapılan resmî açıklamalarda ise "Türk milletinin bu büyük dostluk tezahürü karşısında duyduğu heyecan, minnettarlık ve sevgi sonsuzdur" ifadelerine yer verilmiştir (Güler, 2004: 212). Bu ziyaret Türk toplumunda "büyük Amerika" algısının oluşmaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu algıyı yansıtan örneklerden biri gemiyi görmek isteyen vatandaşları bilgilendiren bir yazıdır: "Gemilere ilk ayak basıldığında yapılacak ilk iş geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa (ABD bayrağı) selam vermektir" (Güler, 2004: 213) . İETT'nin 14 otobüsü denizcilerin gezileri için tahsis etmesi, Taksim Meydanı'na kurulan dev projektörler ve Beyoğlu sinemalarında Amerikan filmlerinin artışı, şehrin gündelik hayatında geçici bir "Amerikanlaşma" izlenimi yaratmıştır. Dört gün boyunca 5 bin denizcinin İstanbul sokaklarında harcadığı 300 bin dolar, yerel ekonomiye kısa süreli bir canlılık getirirken, basketbol maçlarından boks gösterilerine kadar düzenlenen spor etkinlikleri, bu "Amerikanlaşmanın" temelini oluşturmuştur. Bu coşku, TBMM'de de şu şekilde ifade edilmiştir, "Işık nerden geliyor? Bu ışığın bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan..." (Güler, 2004: 213). Fakat Yavuz Güler'in ifadesiyle, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir yazısı altında, Atatürk'ün partisinin mensubunun kendi çıkarlarından başka bir düşüncesi olmayan bir devlet hakkında bu düşüncelerini ifade etmesi oldukça düşündürücüdür" (2004: 213).

Siyasi ve diplomatik boyutta ise bu ziyaret, Soğuk Savaş'ın stratejik tepkilerinden biri olarak kayda geçmiştir. Başkan Truman'ın yaptığı konuşmada, "Yakın Şarkta barışın idamesi işinde bizim de mesuliyet hissemiz vardır" açıklaması ve "Bütün kaynaklarımızla milletlerarası sulhün hüküm sürdüğü bir dünyaya hizmet için kuvvetli kalmalıyız" şeklindeki söylemleri, Truman doktrininin öncülü niteliğindedir (Avcı, 2006: 92). Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ABD ile ilişkilerin

geliştirilmesine yönelik söylemleri ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün iki ülke arasındaki diplomatik yakınlaşmayı vurgulayan söylemlerine karşılık olarak, Sovyet basını "İzvestiya" üzerinden "Türk basını Missouri adlı Amerikan zırhlısının Akdeniz'e yaptığı ziyareti Amerika tarafından Sovyet Rusya'ya karşı girişilmiş gayri dostane bir haraket olarak göstermeye çalışmaktadır" ifadesiyle tepki vermiştir (Avcı, 2006: 94). Buna ek olarak "Bir Amerikan dergisinde muhabir Malcolm Burr, Rus talepleri karşısında Türklerin kararlı tavır aldıklarını söyleyerek Türkiye'nin dış siyasetinde barış prensibinin (uzlaşmanın) hakim olduğunu" belirtmiş ve olumlu bir tutumla süreci desteklemiştir (Avcı, 2006: 94). Ziyaretin en önemli diplomatik sonucu, Ağustos 1946'da Sovyetlerin Boğazlar nota krizinde ABD'nin Türkiye'yi açıkça desteklemesi ve bu desteğin 1947 Truman Doktrini ile kalıcı hale gelmesi olmuştur.

Bununla birlikte, Missouri zırhlısının Türkiye'ye yaptığı ziyaret, yalnızca Türkiye'ye verilen desteğin bir göstergesi değil, aynı zamanda ABD' nin Yunanistan'a yönelik stratejik yaklaşımını da yansıtmaktaydı. "Nitekim ABD Büyükelçisi Wilson'un 12 Nisan 1946 tarihinde Washington'a yolladığı raporda ziyaretin etkilerinin Türkiye sınırları dışına taştığı vurgulanmıştır" (Köse, 2010: 71).

Missouri zırhlısının İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret Türkiye açısında olumlu karşılanmış olsa da bu dönemde Ankara yönetimi, ABD'nin uzun vadeli politikaları ve bölgeye yaklaşımı konusunda tam bir güven içinde değildi. 1946 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan diplomatik gerilim sürecinde ABD'nin Türkiye lehine net bir tutum sergilemesi, Ankara'nın Washington'a yönelik güvenini güçlendirmiştir (Köse, 2010). Fakat, 1986 yılında Missouri zırhlısının Türkiye'ye gerçekleştirdiği ikinci ziyaret, ilk seferdeki toplumsal ilgi ve sembolik anlamın büyük ölçüde kaybolduğunu göstermektedir. Bu durum, Soğuk Savaş bağlamında uluslararası güç dengelerinin dönüşmesiyle birlikte, Türkiye'nin Batı ile kurduğu ilişkilerdeki romantik ve eleştirel mesafeden yoksun tutumun zamanla yerini daha temkinli ve dengeli bir yaklaşıma bıraktığını göstermektedir.

Akademik perspektiften bakıldığında, bu olay yalnızca bir donanma ziyaretinin ötesinde, uluslararası ilişkilerde sembolizmin gücünü ve devlet-toplum etkileşiminin diplomasiye yansımasını anlatan çok katmanlı bir örnek teşkil etmektedir. Barış Ertem donanma ziyaretinin Türk toplumunda Batılılaşma ideali ile reel politik gereklilikler arasında bir köprü işlevi gördüğünü savunurken, Cüneyt Akalın bunu ABD'nin

bölgesel hegemonya inşasında yumuşak güç olarak yorumlamaktadır (Ertem, 2009; Akalın, 2003) .Yavuz Güler, halktaki coşkuyu savaş sonrası travmanın yerini umuda bırakması olarak okurken, Kaan K. Ataç Türk dış politikasının çok yönlülükten tek kutuplu angajmana evrilmesinin başlangıcı olarak ele almaktadır (Güler, 2004; Ataç, 2017). Bu çeşitli yaklaşımlar, Missouri'nin İstanbul seferinin Soğuk Savaş tarihçiliğinde çok katmanlı ve çok boyutlu bir olay olduğunu kanıtlamaktadır.

3.4.2. Truman Doktrini

Truman Doktrini, 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Harry S. Truman tarafından ilan edilmiş ve Soğuk Savaş döneminde Amerikan dış politikasında belirleyici bir simge haline gelmiştir. Doktrin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Yunanistan üzerindeki baskılarına "bir yanıt olarak" geliştirilmiş ve "komünizmin etkisini sınırlamayı amaçlayan" ekonomik ve askeri yardımı içermektedir (Howard, 1962: 246).

Türkiye'nin stratejik önemi, doktrinin uygulanmasında kilit bir rol oynamış, Sovyetler Birliği'nin talepleri ve toprak iddiaları, Türkiye'yi ABD için önemli bir müttefik haline getirmiştir. Türkiye'nin coğrafi konumu, Sovyetlerin Orta Doğu'ya yayılmasını engelleyen bir tampon görevi görürken, Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi kontrol etmesi ABD'nin bölgesel stratejileri için önemli bir unsur olmuştur (Işıklar, 2008).

Truman Doktrininin uygulanmasıyla, Türkiye'ye önemli miktarda ekonomik ve askeri yardım sağladı. 1947 ve 1949 yılları arasında ABD, Türkiye'ye askeri teçhizat, altyapı projeleri ve ekonomik kalkınma için toplam 152,5 milyon dolar yardım yaptı ve "1947-1951 yılları arasında ise Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımının miktarı toplam 400 milyon dolara ulaştı" (Ertem, 2009: 390). Bu yardımlar, Türkiye'nin ekonomik istikrarını sağlamak ve askeri kapasitesini artırarak Sovyet baskısına karşı direncini güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır (Kasapsaraçoğlu, 2009).

Truman Doktrini, Türkiye'nin "Batı Bloku'na entegrasyon" sürecini hızlandırmıştır. Fakat bu durum Türkiye için yeterli olmamış ve "kendisini organik olarak Batı Bloku'nun siyasî ve askerî organlarına dâhil edebilme çabası, dış

politikanın birinci önceliğini teşkil etmiştir. Bu çabalar da Türkiye'nin önce 1948'de ekonomik olarak Marshall Planı'na, 1949'da Avrupa Konseyi'ne ve nihayetinde askeri olarak 1952'de NATO'ya dâhil olmasıyla neticelenmiştir" (Ataç, 2017: 208). Bu süreç, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca stratejik bir müttefik olarak rolünü sağlamlaştırmış, Batı ittifakı içersindeki yerinin kurumsal düzeyde güçlendirmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte, Türkiye'ye sağlanan yardımlar bazı koşullarla sınırlandırılmıştır. Yardım anlaşmalarında, verilen malzemelerin yalnızca belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılabileceği ve mülkiyet haklarının ABD'de kalacağı şartları yer almıştır. Ayrıca, yardımların şeffaf bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla ABD, yardımın kullanımını denetlemiştir (Ertem, 2009).

Dönemin ABD Başkanı Harry Truman'ın "12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı" ve Soğuk Savaş'ın fiili başlangıcı kabul edilen tarihî konuşma, Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. "Bu askeri yardım girişimiyle ABD, bir taraftan askeri yardım yapacağı ülkeleri Sovyetlere karşı güçlendirirken aynı zamanda kendine bağımlılığında oluşmasının ilk ve önemli adımını atmış oluyordu" (Balkaya, 2013: 154). Ayrıca, savaş sırasında biriken askeri malzemenin taşınmasına ilişkin mali ve lojistik sorumluluklardan da önemli ölçüde kurtulmuş durumdaydı. Bu doktrin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünya düzeninin şekillenmesinde kritik bir rol oynarken, Türkiye'nin jeopolitik konumunu Batı Bloku'nun vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Soğuk Savaş'ın başlangıç dönemlerinde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri nedeniyle derin bir güvenlik kriziyle karşılaşmıştır. 1945'te Moskova'nın Türkiye'ye yönelttiği nota, Boğazların ortak savunulması ve Doğu Anadolu'da sınır düzenlemesi taleplerini içermekteydi. İngiltere'nin başlangıçta Ankara'ya verdiği destek, İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle zayıflamıştır. Yeni İngiliz hükümetinin Sovyet taleplerine daha yumuşak yaklaşımı, Türkiye'yi alternatif ittifak arayışlarına itmiştir. ABD'nin bu dönemdeki tutumu ise başlangıçta belirsizdi; 1945 sonunda Truman'ın Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerce serbestçe kullanılması önerisi, Türkiye'de Sovyet baskısının kabulü olarak algılanmıştır (Göktepe ve Seydi, 2015). Ancak "Sovyetlerin Libya'dan askeri istemesi" ve Doğu Avrupa'da komünist rejimleri

dayatması, ABD'nin Türkiye'nin stratejik önemini anlamasını sağlamıştır (Göktepe ve Seydi, 2015: 201-202).

1946'da Winston Churchill'in Fulton'daki Demir Perde konuşması, Soğuk Savaş'ın resmî başlangıcı olarak kabul edilirken, aynı yıl Missouri zırhlısının İstanbul'a gönderilmesi ABD'nin bölgedeki varlığını simgeleyen bir güç gösterisi olmuştur (Göktepe ve Seydi, 2015).

Bu hamle, Türkiye'nin Batı Bloku'na katılım sürecini hızlandırmıştır. 1946 yılı Ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik talepleri, Batılı ülkelerin desteğiyle geri çevrilmiş ve bu durum, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir yönelimin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte Türkiye, Batı ile ilişkilerini geliştirirken, iç politikada da tek parti rejiminden çok partili sisteme geçiş gibi demokratikleşme adımları atılmıştır. Ancak bu geçiş, dış politikanın şekillenmesinde Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelişine kadar tam anlamıyla sonuç vermemiştir.

Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye 1947-1951 yılları arasında sağlanan 400 milyon dolarlık yardımın önemli bir kısmı, ordunun yenilenmesine ayrılmıştır. ABD'den "ekonomik yardım, askeri malzeme ve Amerikan askeri personelleri" Türk Silahlı Kuvvetleri'ni teknolojik olarak güçlendirmiştir. Türkiye'ye gönderilen "askeri mühimmat ve malzemelerin çoğunluğunun İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan malzemelerden oluşması", ABD'nin maliyet bakımından etkin bir strateji izlediğini göstermiştir (Sızan, 2022: 11). Aynı dönemde, 12 Temmuz 1947'de imzalanan "Türk-Amerikan Yardım ve İş birliği Antlaşması", yardımların hukuki yapısını oluşturmuştur. Antlaşma, ABD'ye Türkiye'deki kaynak kullanımını denetleme yetkisi verdiği için eleştirilere yol açmış, lakin Türkiye bu husuta antlaşmaya belirli koşullar ekletmiştir. "Antlaşmanın 3. maddesine göre Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanımını serbestçe izleyip gözlemlerini bildirmelerine, ancak 'iki ülkenin güvenliği ile ilgili kabili telif olduğu nispette' müsaade edilecektir" (Ertem, 2009: 389).

Marshall Planı'nın 1948'de Türkiye'yi kapsamına alması, tarım sektöründe traktör sayısının artması, karayolu ağlarının genişlemesi ve sulama projelerinin hayata geçirilmesi gibi somut gelişmeler sağlamıştır. Ancak planın tarıma odaklanması, sanayileşme hamlelerini geciktirmiştir. "Savaştan sonra Sovyet endişesinin yarattığı travmayla Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Batıyla hızlı bir

bütünleşme içerisine" girilmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 206). Fakat, bu gelişmeler Türk kamuoyunda dış politika yaklaşımlarına yönelik farklı değerlendirmelerin gündeme gelmesine neden olmuştur. "CHP dış politikasına karşı gittikçe güçlenen Demokrat Parti'den gereksiz yere doğu komşularımızla ilişkiler ihmal ediliyor şeklinde bazı eleştiriler yöneltilmiştir" (Göktepe ve Seydi, 2015: 206).

ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi yalnızca askerî ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmamış ve Türk toplumunda Batılı bir yaşam tarzının benimsenmesine zemin hazırlamıştır. "Truman Doktrini ile başlayan süreç içinde Türkiye'de siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve müzikal anlamda Amerikan etkisi giderek artmıştır" (Sızan, 2022: 11). Bu kültürel dönüşüm, geleneksel toplum yapısıyla çatışmalara neden olmuş; özellikle kırsal kesimde Batılılaşma karşıtı tepkiler ortaya çıkmıştır.

Truman Doktrini'nin en kalıcı sonucu, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olmasıydı. NATO'ya üyelik, Türkiye'ye güvenlik garantisi sağlamakla kalmayıp, İncirlik ve İzmir gibi Amerikan askeri üslerinin kurulmasının önünü de açmıştır. Ancak bu üsler, Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir. 1964'teki Johnson Mektubu'nda ABD'nin Türkiye'yi Kıbrıs müdahalesinden vazgeçirmek için NATO'nun sağladığı silahların başka amaçlarla kullanılamayacağına dair tehdidi, bu bağımlılığın etkilerini ortaya koymuştur (Sızan, 2022).

Türkiye'nin Batı ile yakınlaşması, Ortadoğu'daki konumunu da karmaşıklaştırmıştır. 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Arap dünyasında tepkilere neden olmuştur. 1955'te Bağdat Paktı'na katılım ise Türkiye'yi Batı'nın bölgesel jandarması rolüne sokarken, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'daki gerilimlerine daha fazla dahil olmasına yol açmıştır. 1960'larda Kıbrıs sorunu ve 1974 harekâtı, Türkiye'nin NATO içindeki konumunu sarsan krizlere dönüştürmüştür (Göktepe ve Seydi, 2015)

Truman Doktrini, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Batı'nın önemli aktörü olarak konumlanmasını sağlarken, ekonomik ve askerî bağımlılığı da artırmıştır. 1960 darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nda bile dış politikanın Batı ittifakına bağlılık şeklinde tanımlanması, bu dış politikanın etkisini göstermektedir. Ancak bu süreç, Türkiye'nin iç siyasetinde Batı yanlısı dış politika eğilimleri ve egemenlik temelli söylem tartışmalarını da körüklemiştir. 1970'li yıllarda Türkiye'de yaşanan

siyasi ve toplumsal hareketlilik sürecinde, Amerikan siyasi ve askeri varlığına yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. 1980 darbesi sonrasında ise Türkiye'nin ABD ile ilişkileri yeniden ivme kazanmış ve bu durum farklı toplumsal kesimlerde çeşitli tepkilere neden olmuştur (Kasapsaraçoğlu, 2009).

1947'de başlayan bu süreç, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın güvenlik çemberine alırken, ulusal egemenlik ve ekonomik özerklik üzerinde derin izler bırakmıştır. Truman Doktrini, hem Sovyet tehdidine karşı bir kalkan, hem de Türkiye'nin dış politikasında "koşulsuz Batı yanlısı" bir çizgiye sıkışmasının başlangıcı olmuştur. Günümüzde bile Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin kökleri, bu döneme dayanmaktadır. Bu nedenle, 1947'nin yalnızca bir iş birliği sürecinin değil, aynı zamanda karşılıklı bağımlılık ilişkisinin başlangıcı olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

1927-1947 yılları arası dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin modernleşme, uluslararası alanda güçlenme ve Soğuk Savaş stratejileri ekseninde şekillendiği önemli bir süreci ifade etmektedir. Bu yirmi yıllık süreç, Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesini, İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği denge siyasetini ve Batı ile yakınlaşma sürecini kapsamaktadır. İlişkilerin temel dinamiklerine bakıldığında, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler ekonomik çıkarlar, jeopolitik gereklilikler ve ideolojik tercihler üzerine inşa edilmiş, her iki ülkenin de uluslararası sistemdeki konumunu önemli oranda etkilemiştir.

1923 Lozan Antlaşması, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlarken, kapitülasyonların kaldırılması ve yabancı okulların denetimi gibi konularda Türk egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Ancak bununla birlikte ABD Senatosu'nun Lozan'ı onaylamaması, iki ülke arasında resmi ilişkilerin başlamasını geciktiren temel nedenlerden biri olmuş, 1927 yılında imzalanan Modus Vivendi anlaşması ise iki ülke arasında oluşan bu anlaşmazlığı ortadan kaldırarak diplomatik ve ticari ilişkilerin yeniden tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye, Amerikan misyoner okullarını denetim altına alma çabalarıyla millî eğitim politikalarını öne çıkarırken, ABD ise bölgedeki kültürel ve ekonomik nüfuzunu korumaya odaklanmıştır. Özellikle Bursa Amerikan Kız Koleji'nde 1928'de ortaya çıkan "Tanassur Olayı", iki ülke arasındaki gerilimi artırsa da Türkiye'nin laik ve millî politikalarına karşılık ABD'nin pragmatik tutumu, ilişkilerin kopmasını engellemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile, Türkiye dış politikasında önemli kararlar vermek zorunda kalmıştır. İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda tarafsızlık politikası izleyerek hem Mihver hem de Müttefik bloklarla ekonomik ve askerî ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu dönemde Almanya ile yapılan krom ticareti, Türk ekonomisi için büyük bir önem taşırken, ABD'nin "Lend-Lease Programı" kapsamında sağladığı silah ve malzemeler, Türkiye'nin savunma kapasitesini güçlendirmesine katkı sağlamıştır. Ancak ABD'nin Türkiye'yi savaşa çekme çabaları, Türk ordusunun teknik eksiklikleri ve Sovyet tehdidi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. 1943 Adana ve Kahire görüşmelerinde Churchill

ve Roosevelt'in baskılarına rağmen, Türkiye'nin savaşa girmemekteki kararlılığı hem iç istikrarı koruma hem de toprak bütünlüğünü savunma kaygılarıyla şekillenmiştir.

Savaşın bitmesi akabinde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Doğu Anadolu'ya yönelik talepleri, Türkiye'nin Batı'ya yönelimini hızlandırmıştır. 1945 yılında "Yalta Konferansı"nda Stalin'in Montrö Sözleşmesi'ni yenilemek istemesi ve Kars-Ardahan'ı talep etmesi, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, ABD Başkanı Truman'ın 1946'da Missouri zırhlısını İstanbul'a göndermesi, sembolik bir hareket niteliğinde olsa da Sovyet siyasi konjonktürü tarafından saldırgan bir mesaj olarak algılanmıştır. ABD yaptığı bu hamle ile Sovyet yayılmacılığına karşı Türkiye'nin Batı desteğini şekillendirirken, 1947 Truman Doktrini ile askerî ve ekonomik yardımların kapısını aralamıştır. Türkiye'ye sağlanan 100 milyon dolarlık yardım, ordunun modernizasyonu ve Sovyet sınırındaki savunma hatlarının güçlendirilmesi için kullanılmıştır.

1945-1947 arası dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş dinamiklerine uyum sağladığı bir geçiş evresiydi. ABD'nin Marshall Planı kapsamında Türkiye'yi tarım ülkesi olarak konumlandırması, Türkiye'nin sanayileşme hedeflerini sekteye uğratsa da Batı ile ekonomik bağlarını derinleştirmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üyeliğinin temelleri bu dönemde atılmıştır. Sovyet tehdidine karşı İnönü'nün "Misak-ı Millî'den taviz yok" söylemi ile Saraçoğlu'nun Batı entegrasyonu vurgusu, iç politikada milliyetçi ve liberal değerlerin sentezini yansıtmıştır.

1927-1947 yılları arasında Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine bakıldığında, bu ilişkilerin ekonomik bağımlılık ve stratejik çıkarlar düzeyinde oluştuğu görülmektedir. 1927 Modus Vivendi ile başlayan ticari iş birliği, 1946'da imzalanan kredi anlaşmalarıyla derinleşmiştir. Ancak ABD'nin kullanılmış askeri ekipmanları satma politikası, Türkiye'yi teknolojik açıdan geri bırakırken, tarım sektörüne odaklanan yardımlar, sanayileşme vizyonunu zayıflatmıştır. Buna rağmen, "Chester Projesi" gibi girişimler başarısızlığa uğrasa da 1940'larda artan askerî iş birliği, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ta "istikrarlı bir müttefik" konumuna taşımıştır.

Misyoner okulları ve Amerikan kültürünün yayılması, ilişkilerin kültürel boyutunu şekillendirmiştir. Cumhuriyet'in laik eğitim politikalarıyla çatışan misyoner faaliyetleri, zaman zaman gerilimlere yol açsa da Türkiye'nin Batılı değerlerle

temasını sürdürmüştür. Öte yandan, CIA destekli propaganda çalışmaları ve sanat projeleri, Soğuk Savaş'ın ideolojik mücadelesinde Türkiye'yi Batı kampında tutmak için kullanılmıştır.

1927-1947 arası Türk-Amerikan ilişkileri, bir yandan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan bağımsızlık mücadelesinin izlerini taşırken, diğer yandan Soğuk Savaş'ın küresel gerilimlerine ışık tutmaktadır. Türkiye'nin tarafsızlık politikası, ekonomik çıkarlar ve jeopolitik zorunluluklar arasında dengeler kurarken, ABD'nin bölgesel nüfuz arayışı, ilişkileri stratejik bir ortaklığa evirmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu sağlamlaştırsa da ekonomik bağımlılık ve askerî ittifakların bedelini sorgulatan bir miras bırakmıştır. 1947'de Truman Doktrini ile güçlenen Türkiye-ABD iş birliği, gelecek on yıllarda NATO üyeliği ve askerî üslerle devam edecekti. Ancak Türkiye'nin bağımsız dış politika arayışları, zaman zaman bu ilişkideki gerilimleri besleyecekti. Bu dönem hem Türkiye'nin modernleşme sürecini hem de küresel güç dengelerinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Açıkses, E. ve Gür, E. (2009). Türkiye ile ABD Arasında Yapılan 17 Şubat 1927 Tarihli Modus Vivendi. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 180: 9-28.

Ahmed, F. (2011). Young Turk relations with the United States, 1908-1918. *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989* (ss.83-99). Editörler N. B. Criss, S. Esenbel, T. Greenwood, ve L. Mazzari. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Akalın, C. (2003). *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akandere, O. (2023). II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Çabaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi / Turkish Journal of Political Science*. *6*(1): 13-21.

Alan, G. ve Kuş, A. (2024). The American Board Missionaries and the Lausanne Conference Processes. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. *8*(1): 229-255.

Altınkaya, Z. (2022). Liberal Uluslararası Ticaret Politikaları Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: Son yüzyılında Osmanlı Devleti. *Maliye ve Finans Yazıları. 36*(118): 271-306.

Armaoğlu, F. (1997). Türkiye'deki Amerikan okulları krizi 1927-1928 (Bir laiklik-milliyetçilik olayı). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. *13*(37): 331-354.

Arslan, G. (2018). Diplomatik İlişkilerin Kesilmesinden Stratejik Ortaklığa Giden Süreçte Türk-Amerikan İlişkileri (1917-1945). *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi.* 3(2): 1-50.

Ataç, K. K. (2017). 2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi – CTAD*. *25*: 183-212.

Avcı (Kanat), N. Ç. (2006). *Türk-Amerikan İlişkileri ve Basındaki Yansımaları (1945–1952.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Aydın, M. (2006). Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 19(19): 79-122. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000377.

Balkaya, İ.S.(2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni ve Türkiye. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 6 (2): 149-164.

Başol, S. (t.y.). *1851 Yılında Osmanlı'da Hava Uçuşu Girişimi*. https://www.servetbasol.com/Articles/Ucuyorum/APH-1851.htm. (14.03.2025).

Bryson, T. A. (1971). The Armenia-America Society: A factor in American-Turkish relations, 1919-1924. *Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia*. *82*(2): 83-105.

Budak, M. (1999). I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı: Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi. 7*: 191–215.

Cassaboom, R., ve Leiser, G. (1998). Adana Station 1943–45: Prelude to the Post-War American Military Presence in Turkey. *Middle Eastern Studies.* 34(1): 73–86. https://www.jstor.org/stable/4283918.

Cila, M. S. (2014). *II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD İlişkileri (1945-1955).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoban Döşkaya, F. (2021). Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerlerin Antlaşma Hakları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 8(3): 769-798.

Çoban Döşkaya, F. (2021). Amerikan Board'un Kılavuz ve El Kitaplarının Analizi. *History Studies*. 13(4): 1125-1143.

Çörekli, L. (2023). ABD'nin Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeniler. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. *5*(1): 1-13. https://doi.org/10.52735/bellek.1310189.

Daniel, Robert L. (1959). The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-1927. *The Mississippi Valley Historical Review.* 46(2): 252-275.

Doğanay, R. (2014). Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. *9*(4): 371–388.

Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(1): 23–45.

Durmuş, R. (2011). *Geçmişten Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Erhan, Ç. (1998). 1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları. *BELLETEN*. *62*(234): 457-466. https://doi.org/10.37879/belleten.1998.457

Erhan, Ç. (2000). The American Perception of The Turks: An Historical Record. *Turkish Yearbook of International Relations*. *31*: 76–97.

Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(21): 377–397.

Ertem, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri. *Turkish Studies*

– *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. *8*(7): 157–183.

Esen, A. ve Çetin, S. (2021). İki Savaş Arası Dönem Türk-Amerikan İlişkilerine Yeni Bir Soluk: Curtiss-Wright Şirketi ile Yapılan İş Birliği ve Türk Havacılığını Geliştirme Çabaları. *Belgi Dergisi*. *21*: 89-123.

Fendoğlu, T. H. (2002). *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1786-1929)*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Göktepe, C. ve Seydi, S. (2015). Turkish Foreign Policy in the Early Cold War Era. *Bilig*. (72): 197-222.

Gül, M. (2011). Turkish-American Relations from The Perspective of Local History: Literature of Harput. *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989 (ss. 75-83).* Editörler N. B. Criss, S. Esenbel, T. Greenwood, ve L. Mazzari. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Güler, Y. (2004). II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1960). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*. *5*(2): 209-224.

Halifeoğlu, M. (2012). *1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Diyarbakır: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Howard, H. N. (1962). The United States and The Problem of The Turkish Straits: The Foundations of American Policy (1830-1914). *Balkan Studies*. *3*(1): 1-28.

Howard, H. N. (1967). The Entry of Turkey into World War II. *BELLETEN*. 31(122): 221–275.

Hülagü, M. Metin. (2007). Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye. *İslami Araştırmalar Dergisi*. *20*(4): 429–450.

Işıklar, A. G. (2008). *An Analysis of Turkish American Relations: Improvement or Deterioration* (Yüksek Lisans Tezi). Calhoun: The NPS Institutional. http://hdl.handle.net/10945/3835.

İnal, T. (2015). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Tarafsızlık Politikası. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) / Journal of History School (JOHS)*. 8(24): 169–215. https://doi.org/10.14225/Joh805.

İnan, U. (2023). Emperyalizmin Gölgesinde Anadolu'da Ermeniler ve Misyonerlik Faaliyetleri. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 7(1): 1-48. https://doi.org/10.30561/sinopusd.1186545.

İnce Erdoğan, D. (2024). Türkiye-Amerika İlişkileri (1919-1938). *Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-amerika-iliskileri-1919-1938/?pdf=3302, (17.03.2025.)

Kara, A. (2006). Osmanlı Devleti-A.B.D. Ticari İlişkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 1(2): 35-49.

Karakoç, E. ve Küçük, H. (2020). Turkish-American Commercial Relations (1908-1930): The Success of Trade-The Failure of Investment. *Journal of History Culture and Art Research*. *9*(4): 1-18. https://doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2714.

Kasalak, K. (2014). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 55(Güz): 108–124.

Kasapsaraçoğlu, İ. M. (2009). *The Turkish Foreign Policy Decision Making Process During The Cold War, 1945-1991*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Universitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Kayapınar, S. (2017). "1830 Osmanlı-ABD Ticaret Antlaşması" Öncesi Amerika'nın Diplomasi Girişimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (51): 39-56.

Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları. 19*: 327-342.

Kılınç, M. ve Orbay, M. (2018). İlköğretim Müfettişi Remzi Bey'in Teftiş Raporunda "Merzifon Amerikan Okulu (1928-1929)." *ASOBİD: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2*(4): 103-129.

Köknar, E. S. (2023). *Bursa Amerikan Kız Kolejinde Eğitim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Köprülü, O. F. (1986). *Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*. Türk Tarih Kurumu Konferans Dizisi.

Köprülü, O. F. (1987). Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri. *BELLETEN*. 51(200), 927-948.

Köse, H. (2010). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Amerika İlişkileri (1945-50)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Köse, İ. (2011). Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (193): 12-17.

Köse, İ. (2014). ABD'de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlamış Olduğu Kitapçık. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. *44*: 131-155.

Kurat, Y. T. (1975). Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973. *BELLETEN*. 39(154): 265-308. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1167184

Memiş, Ş. (2020). 20. Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. *66*: 263-284.

Mengeş, Y. (2024). Gerçekleşmeyen bir Amerikan rüyası: Chester Projesi. *Journal of Anglo-Turkish Relations. 5*(2): 41-73.

Mordoğan, C. (2010). *Türk Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Otaç, T. (2019). İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1(1): 97–126.

Ozan, E. (2023). *Türk-Amerikan Askerî Yardım Antlaşması (23 Şubat 1945). Atatürk Ansiklopedisi*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1259/Türk-Amerikan-Askeri-Yardım-Antlaşması-(23-Şubat-1945), (11.04.2025).

Önal, M. (2013). Bursa'da Amerikan Misyonu: Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883). *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi-Bildiriler Kitabı V* (ss. 1239-1257), Düzenleyen İlmi Etüdler Derneği. Bursa. 6-8 Mayıs 2013.

Özgiray, A. (1999). Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 15 (43): 53-73.

Özkan, K. (2006). *Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923).* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Parlak, Z. (2019). Türk-Amerikan Kültürel İlişkileri. *Türk-Amerikan İlişkileri: İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi* (ss. 357-391). İstanbul: Barış Kitabevi.

Polat, İ. (1988). Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme. *BELLETEN*. *52*(203): 627-652.

Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24 (4): 1755-1777.

Satış, İ. (2011). 19. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti. *History Studies: Special Issue on Relationships of the USA and The Great Middle East*. *3*(3): 323-337.

Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e misyonerlerin Türkiye'deki eğitim ve öğretim faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (Ekim): 169-183.

Sızan, B. (2022). Türk-Amerikan İlişkilerinin Kuruluş ve Gelişme Sürecine Bir Bakış (1947-1954). *Anadolu Strateji Dergisi*. 4(1): 7-16.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Antlasmaları Cilt-1 (1920-1945).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Şahin, C. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne demiryolları ve petrol ilişkisi özelinde Amerikan sermayesi (1830–1938).* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşir, B. N. (1977). Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği. *BELLETEN.* 41(162): 277-356. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1165157

Taşkın, F. (2007). *Amerikan Misyoner Okullarından "Merkezi Türkiye Koleji" (1876–1924).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turgay, A. Ü. (1982). Ottoman-American Trade During the 19. Century. *Osmanlı Araştırmaları*. 3(3): 189-240.

Türk, İ. (2006). *Atatürk dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1920-1938).* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tüter, M. (2015). Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. *34*(2): 153–176.

Vander Lippe, J. M. (1993). The "Other" Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations. *The Turkish Yearbook*. *23*: 31–63.

Vander Lippe, M. (2001) A Cautious Balance: The Question of Turkey in World War II. *The Historian*. *64*(1): 63-8.

Walker, J. (2011). World War II: The Foundation of the Modern American-Turkish Relationship, 1939–1947. *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989 (ss. 163-179).* Editörler N. B. Criss, S. Esenbel, T. Greenwood, ve L. Mazzari. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Yavuz, B. S. (1999). Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi. *Atatürk Yolu Dergisi*. *24*: 527–561.

Yılmaz, O. A. (2022). American–Turkish Relations in the Aftermath of the WWII: The Beginning of American Hegemony over Turkey. *Lectio Socialis*. *6*(1): 55–66. https://doi.org/10.47478/lectio.1049329

Yücel, İ. (2016). Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928). *BELLETEN*. 80(287): 307-328. https://doi.org/10.37879/belleten.2016.307.